

A/450

PEDAGOOGIKA
ARHIIVMUSEUM
FOND K 44658

79 lk

Tallinna Pedagoogikaülikool
Kasvatusteaduste teaduskond
Kasvatusfilosoofia õppetool

Rapla kihelkonna 1940. aastani

Käesolev töö koosneb 3 osast. Teksti põhiosa on 56 lk. Lisad sisaldavad 3 tabelit. Töö koostamisel on kasutatud teemakohast materjali 12 teosest, 66 perioodilisest väljaandest ja 3 arhiivi fondidest. Töö on kirjutatud eesti keeles.

Kuna tegemist on haridusajaloograafilise uurimistööga, on üheks töö eesmärgiks märksamaks kultuurharidusele. Selle ühe ja suure Eesti Aleksandrikooli ühikust 19. sajandi lõpust 1940. aastani. Uurimise objektiks on Rapla kihelkonnas (ehkki halduspiirides on teatud muudatusi, on lähtutud kunagisest kihelkonnapiiridest) tegutsenud omaalgatuslikud ühendused – karskuse-, talu- ja muusikaühendused, kultuuriseltsid, kõige täpsemalt Aia Kultuuriselts.

Liis Ehavere

Töö eesmärgiks on vaadelda nii üld- kui ka kohalikest oludest lähtuvalt, mis mõjutasid ühenduste tegevust. Arvestades ühenduste tegevust 19. sajandi lõpust 1940. aastani.

RAPLA KIHELKONNA KULTUURHARIDUSELU 19. SAJANDI LÕPUST 1940. AASTANI

Ühenduste tegevust on uuritud nii üld- kui ka kohalikest oludest lähtuvalt, mis mõjutasid ühenduste tegevust. Arvestades ühenduste tegevust 19. sajandi lõpust 1940. aastani.

Meie kihel piiriks olema küllaga mõlemisamat ja eeskujusid, vaadates seda üldiselt kultuurhariduslikku tööd, mida tegid meie esivanemad suuremalt jaolt enne 1940. aastat. Tänu sellele on eestlased jäänud kultuurirahvaste hulka ja püüdnud seal vähemalt 20. sajandilgi.

Juhendaja: dots. M. Tilk

Tallinn 1997

Referaat

Rapla kihelkonna kultuurhariduselu 19. sajandi lõpust 1940. aastani.

Käesolev töö koosneb 3. osast. Teksti põhiosa on 56 lk. Lisad sisaldavad 3 tabelit. Töö koostamisel on kasutatud teemakohast materjali 12 teosest, 66 perioodilisest väljaandest ja 3 arhiivi fondidest. Töö on kirjutatud eest keeles.

Kuna tegemist on haridusajaloolise-koduloolise uurimistööga on üheks tööd iseloomustavaks märksõnaks kultuurhariduselu. Selle teke ja areng Eesti Aleksandrikooli üritusest 19. sajandil kuni 1940. aastani. Uurimise objektiks on Rapla kihelkonnas (ehkki haldusjaotuses on tehtud muudatusi, on lähtutud kunagistest kihelkonnapiiridest) tegutsenud omaalgatuslikud ühendused — karskus-, tuletõrje-, haridus- ja kultuuriseltsid, kõige täpsemat Alu Kultuuriühing.

Töö eesmärgiks on vaadelda nii üle - Eestilisi, kui ka kohalikest oludest lähtuvaid põhjusi, mis panid aluse niisuguste seltside tekkele, mis mõjutas nende arengut ja milliseks nende tegevus kujunes. Arvestades tänapäeva olusid, kus kõik toimub linnas, on üheks eesmärgiks mõtestada toimunut kui elu võimalikkust maal.

Kuna käsitletava teema kohta on Rapla kihelkonnast ilmunud vaid üksikuid artikleid perioodikakirjanduses, võib kokkuvõtvalt öelda, et mitmedki faktid meie eneste juurte kohta, mis tänaseni vaid arhiivisäilikes seisnud, saavad rahvale kättesaadavamaks.

Meie kõigil peaks olema küllaga mõtlemisainet ja eeskujusid, vaadates seda ulatuslikku kultuurhariduslikku tööd, mida tegid meie esivanemad sisemise soovi sunnil kuni 1940. aastani. Tänu sellele on eestlased tõusnud kultuurrahvaste hulka ja püsinud seal vähemalt 20. sajandilgi.

Sisukord

Sissejuhatus

Referaat	
Referat	
Sisukord	
Sissejuhatus.....	1
I Rapla kihelkonna esimesed organiseerumispüüdlused	
19. sajandi II poolel ärkamisaegses Eestis	5
1. 1. Kohalik haritlaskond eesti rahvusliku seltsielu edendajatenä.....	5
1. 2. Rapla kihelkonna organiseerumispüüdlused ja seda mõjutavad	
tegurid.....	11
II Rapla kihelkonna seltsielu karskusliikumise sildi all.....	15
2. 1. Karskusliikumise algusaastatest Eestis.....	15
2. 2. Rapla karskusselts kihelkonna seltsielu eestvedajana.....	20
III Kultuurhariduslikud seltsid Rapla kihelkonnas 1906-1940 Eesti	
haridusliikumise taustal	31
3. 1. Pinnas haridusseltside tekkeks Eestis.....	31
3. 2. Haridusseltside asutamine Rapla kihelkonnas	39
3. 3. Alu Kultuuriühingu tegevus aastatel 1926 – 1940	44
3. 3. 1. Alu Kultuuriühingu eelkäijad.	44
3. 3. 2. Alu Kultuuriühingu argipäev.....	49
Kokkuvõte.....	57
Kasutatud kirjandus	
Lisad:	
Lisa 1. Kultuurhariduslikud seltsid Rapla kihelkonnas 1917 - 1940	
Lisa 2. Alu Haridusseltsi põhikiri	
Lisa 3. Alu Noorte ühingu põhikiri	
Lisa 4. Alu Kultuuriühingu põhikiri	
Lisa 5. Alu lugemistoa ja raamatukogu kodukord	
Lisa 6. Alu Kultuuriühingu kodukord	
Lisa 7. Alu Kultuuriühingu juhataste koosseisud	
Lisa 8. Alu Kultuuriühingu liikmed	
Lisa 9. Väljavõte Alu Haridusseltsi protokolliraamatust	

Sissejuhatus

Seltsiliikumise uurimisega on Eestis tegeletud aastakümneid, seda nende eneste ajaloo ning ka ühiskonna arengu kontekstis. Nagu ajalehed, olid ka omaalgatuslikud ühendused nii ühiskonna muutumise peegeldajad kui ka selle muutumisele kaasa aitamise vahendid. On ilmne, et mistahes seltsil, mis eluvaldkonnaga ta ka ei tegeleks, on selle kõrval veel sügavam sotsiaalne funktsioon - see on inimeste kaasamine avalikku ellu, nende aktiviseerimine ja suhtluse soodustamine (Arukaevu jt. 1995,9). Selle kaudu toimuski ühiskonna uue sisestruktuuri kujunemine, mis oli vajalik nii rahvuse kujunemiseks kui ka demokraatliku riigi aluste loomiseks. Järjest selgemaks sai teadmine, et väikerahva kestmajäämine sõltub tema vaimsete jõuvarude kasvust. Haritust hinnati üha enam kui võimalust osaleda ühiskondlikus progressis ja oma elujärje parandamises. Haridus ja kool pidid kaitsma eestlasi nii saksastumise kui ka venestumise eest. Üheks suuremaks ettevõtmiseks kujunes Aleksandrikooli idee ja selle ellurakendamine. Ideed hoidis pikki aastaid elus kustumatu tung vaimuvalguse ja rahvusliku eneseteostuse poole. Vaatamata ürituse ebaõnnestumisele jäi emakeelse hariduse ja selle edendamiseks vajalik organisatsioonide loomise mõte püsima.

Kuna ajavahemik 1885-1904 kujunes venestuspoliitika kõrgperioodiks eesti koolides, hakati kultuur - haridusliku tegutsemise võimalusi otsima üha rohkem väljastpoolt kooli. Pikki aastaid olid laulu-, mängu-, põllumajandus-, karskus-, raamatukogu-, spordi- ja tuletõrjeseltsid eestlasi ühendavateks vormideks. Kõigi nende tegevus oli suuremal või vähemal määral seotud rahvaalgustusliku tööga. Uurides mõne konkreetse seltsi tegevust, näeme, et ühiskonna suundumused koondusid sinna ja mõjutasid tema tegevust.

Kultuuriliikumisest Eestis on kirjutatud küll piisavalt palju, kuid täpsemaid andmeid leidub vaid suuremate - tuntumate linnade - asulate seltside kohta. Rapla kihelkonna kultuurhariduselust leidub vaid üksikuid nuppeid perioodikakirjanduses. Käesolevas töös on käsitletud Rapla kihelkonna seltsielu algusaastatest alates vaadates sealset kultuuriliikumist eesti ühiskonnas toimunud muutuste taustal. Saksa ülemkihid ei kasutanud 19. sajandil kuigivõrd ära neid võimalusi, mis neil oli algava eesti seltsiliikumise juhtimisel ja suunamisel (E. Janseni arvamust mööda oli just "liiga kõrge" seisustebarjäär see, mis takistas "vaikse kultuuriarengu" mudeli teokssaamist). Baltisakslased ei suutnud laskuda eesti seltsiliikumise juhtimiseks eestlaste tasandile (Arukaevu jt. 1995,16). Kuna oldi nõus

aktsepteerima vaid baltisakslaste seisukohast sobilikke seltse, läks eestlaste seltsiliikumine oma arengu teed. Vabade ühenduste suunamine libises hoopis rahvuslikult häälestatud haritlaste kätte, kes alustasid 1860-st aastast rahvuslikku agitatsiooni. Keskmisest talupojast parema hariduse saanud inimesed, keda eesti oludes võis nimetada haritlasteks, hakkasid mõjutama seltsiliikumist Eestis. Käesoleva töö esimeses osas ongi vaadeldud seltsielu algusaastaid, selle kujunemiseelset perioodi, Eesti Aleksandrikooli abikomiteede tegevust ning selle kujunemise protsessi ühiskonnas toimunud muudatuste taustal. Seda nii Eestis kui Rapla kihelkonnas. Samuti on töö esimeses osas ülevaade kõikvõimalikest seltsielu mõjutavatest teguritest Rapla kihelkonnas. Kuna Rapla asus Eestimaa kubermangus siis võrreldes Lõuna - Eesti kihelkondadega andis tunda teatud mahajäämus, seda omakorda takistas veel rida kohapealseid tegureid — kiriku ringkondade ja osalt ka mõisa vastutöötamine raplalaste omaalgatuslikele rühmitustele. Vastasutatud organisatsioonide tööd õñnestati nii seest kui ka väljastpoolt. Raplas 1893. a. asutatud esimene selts, Rapla karskusselts, ei saanud seetõttu algusaastatel vabalt tegutseda.

Töö teine osa annab kõigepealt ülevaate karskusliikumise algusaastatest Eestis. Peamiseks karskusseltside asutamise põhjuseks võib lugeda liigjoomise ohtlikkuse teadvustamist elanikkonna ärksama kihi poolt. Kas ka rahvas vaid liigjoomise hukkamõistu pärast karskusliikumisest osa võttis? Kuidas ja kui valutult õñnestus seltse asutada ning miks just karskusseltse? Kes olid peamisteks seltside asutajateks ja liikmeteks? Kuidas suutsid karskusseltsid täita oma peamist eesmärki? Lisaks eelpoolpüstitatud küsimustele leiavad vastuse ka seltsielu praktilist tegevust puudutavad küsimused. Põhjalikum ülevaade on toodud Rapla karskusseltsi tegevusest. Nagu tavaliselt ikka, oli ka Rapla seltsielul oma eestvedaja - initsiaatoriks oli rahvameelne vallakirjutaja Joosep Maksim. Ta polnud oma ametipositsiooni tõttu (et võimudega mitte vastuollu sattuda) kordagi seltsi ametlikuks eestvedajaks, kuid tema mõte ja sõna olid tihtipeale domineerivaks.

Kuna mujal kihelkonnas sajandivahetusel oma seltse polnud, koondusid ärksamad mehed ka kaugematest küladest just kihelkonnakeskusse karskusseltsi ümber. Töö annab ülevaate ka Rapla karskusseltsi sisulisest tegevusest. Põhjusi, miks pärast 1905. aasta revolutsiooni Rapla seltsielu pikka aega jalgu alla ei saanud ning mis sai karskusseltsi juhtivatest tegelastest — ka neid pole töös kõrvale jäetud.

Kuna Rapla karskusselts likvideeriti ametlikult 1907. aastal ja teise kümnendi alguses käesoleval sajandil kujunes karskusliikumine Eestis rohkem otseste karskuslaste küsimustega tegelevaks, lõppeb ka

karskusseltside töö vaatlemine. Karskusseltside kõrvale ja asemele tekkis hoopis hulgaliselt haridusseltse. Käesoleva töö kolmandas osas ongi käsitletud kultuurhariduslike seltside tegevust Eestis kuni 1940-nda aastani. Peatähelepanu objektiks on jällegi nende tegevus Rapla kihelkonnas.

1905. aasta revolutsioonipuhang andis uue võimaluse rahvusliku hariduse edendamiseks seltse luua. Eesti haridusseltsid kujunesid järgnenud aastakümnetel üheks kõige massilisemaks rahvusliku liikumise avaldusvormiks. Neil oli suur osa eestlaste eneseteadvuse kujunemises, riikliku iseseisvuse vaimses ettevalmistamises, eestikeelse kooli ja eesti kultuuri arengus. Haridusseltsid olid ka taimelavaks hilisematele riigi-, ühiskonna- ja haridustegelastele.

Pärast tsaarivõimu kokkuvarisemist Venemaal 1917. aasta kevadel algas eestlaste seas uus enesemääramisvõistlus. Järgnenud iseseisvusaastatel (1918-1940) muutusid ka rõhuasetused kultuurihariduslike seltside tegevuses. Emakeelse kooli eesmärgi oli tänu omariiklusele teoks saanud, seltside tegevusraskus kandus koolivälise hariduse andmisele. See muutus ka riikliku hariduspoliitika osaks. Tänu hoogsale seltsiliikumisele sai teoks ka ühtse organisatsiooni, Eesti Haridusliidu asutamine 1924. aastal.

Haridusseltside asutamist Rapla kihelkonnas on vaadeldud 1908-1917 ning 1918-1940. Kui varasemal perioodil oli kogu seltsielu koondunud kihelkonnakeskusesse, siis edasisel perioodil laienes seltsiliikumine ka ümberkaudsetesse küladesse. Veidi rohkem tähelepanu on pööratud Rapla haridusseltsile.

Kõige mahukamaks osaks käesolevas töös on Alu kultuuriühingu (1926-18940) tegevus. Põhjaliku ülevaate ühingu tööst sai koostada tänu kahele säilinud protokolliraamatule. Endises Lilienfeldidele kuulunud mõisakompleksiga Alus, mis asetseb vahetult Rapla külje all, arenes vilgas kultuurielu. Kaks kohalikku organisatsiooni — Alu Noorte Ühing ja Alu Haridusselts, kes esialgu omavahel vägikaigast vedasid, suutsid lõpuks minna kompromissini ja ühineda Alu Kultuuriühinguks. Tegelikkuses muutus vaid nimi — püstitatud eesmärgid jäid samaks. Tööst selgub, mida tehti kasvava noorsoo mitmekülgeks vaimse- ja kehalise kultuuri arenguks, milliseid vahendeid selleks kasutati ja kuidas see õnnestus. Ühingu algusaastate tööst on esitatud kronoloogilises järjestuses üksikasjalikum ülevaade. Edasistest tegevusaastatest on tähtsamate valdkondade kaupa antud ülevaade ja kokkuvõtted. Olgu märgitud, et üheks peamiseks ettevõtmiseks oli raamatukogu asutamine ja täiendamine, mille kaudu maarahvas sai end arendada. Lisades on ära toodud ka kultuuriühingu juhatuste koosseisud ning liikmete nimekiri. Paraku pole viimane täielik, sest liikmeraamatut pole

säilinud, seltsi algusaastatel aga protokolliraamatust liikmeksastujate andmed puuduvad. Töö lisades on ära toodud ka eelpoolmainitud seltside põhikirjad, Alu kultuuriühingu kodukord ning raamatukogu ning lugemistubade kodukord. Eelpoolmainitud protokolliraamatute säilimise eest peab tänulik olema ühingu omaaegsele kirjatoimetajale A. Poomanile, kes need taasiseseisvunud Eesti Vabariigis ühele oma endisele õpilasele andis ja kes omakorda need Mahtra Talurahvamuuseumile üle andis.

Tänu järjekindla regionaalpoliitika suundade puudumisele praeguses Eesti ühiskonnas, muutub üha aktuaalsemaks elu võimalikkus maapiirkondades. Kuidas suutsid meie esivanemad äratada ja säilitada omaalgatuslikud ühendused justnimelt maal? Kas ja mida oleks meil oma eelkäijatelt õppida?

haritlaskonna mõneti metsalike sünd on omavahel tihedas seoses. Eesti rahvuslike haritlaskonna kujunemise alguses jagab V. Sirk (Anikaaru jt. 1995, 75) rahvuslike intelligentsi kolme horisontaalsesse rühma: eliiti, keskastme haridlane (kõestrid jne) ja külakoolmeister. Selline jaotus sobib eestlastele 19. sajandist kuni iseseisvumiseni, ta vastab täielikult tolleaegsele seisuslikele haridussüsteemile. Arvuliselt olid kõige rohkem suures üldkasutus maas rahvakoolide õpetajad, grupp, kellesi perekondade kõrval said ka seltssein edendajad. Iseloomulik on see just eestlastele, sest haitisakslastel selline haritlaste grupp puudus.

19. sajandi esimesel poolel ja keskel muutusid talurahva õiguslik seisund ja majanduslikud vahetonnad põlvkondeliselt. Seisusliku agraarühiskonna allsurutud talurahva lugevuskool hakkas järk-järgult muutuma 19. sajandi teisel poolel tänapäevaseks rahvakooliks. Maakooli õpetajate ehitati hoopis uusi ja suuremaid nõudmisi. Vähese ja juhusliku ettevalmistusega koolmeisteri, õieti lapsi õpetava talupoja asemel tuli rahvakooli õpetaja, keda võis juba pidada kujuneva maainelligentsi esindajaks ja kes oli professionaalne töötaja ühiskonna vaimsele sfäärile. Maaharitlaskonna kujunemislöös onudsid 1850-60. aastad põlvkondlikuks. Olgugi et külakoolide õppetöö korraldus oli veel ebaühtlane ja ka piirkonniti erinev, näitavad faktid õpetajaskonna haridustaseme pidevat tõusu. Kui koolmeistril oli heale kihelkonnakoolile vastav haridus: tihedat kirja- ja arvutamisoskust, teadmised loodusõpetusest ja geograafiast ning noodilugemisoskust, suutis ta külakoolis lapsi rahuldavalt õpetada. Oma osa oli ka talurahvakooli õpetajate seminaride kasvandikel. Neis õppeasutustes valitsev mitmekülgne ja lauluharrastus aitas kujundada uut talurahvakooli õpetaja tüüpi: rahvameest, meelendse ühiskondlikku tegevust ning koolitulemuste näitajat. Seminaris või kihelkonnakoolis käinud õpetaja kujunes enamasti rahvavalgustajaks ja vaimseks autoriteediks.

I Rapla kihelkonna esimesed organiseerumispüüdlused 19. sajandi II poolel ärkamisaegses Eestis.

1. 1. Kohalik haritlaskond eesti rahvusliku seltsielu edendajatena

Eesti haritlaskonna kujunemistee erines tunduvalt baltisaksa kui valitseva ja jõuka rahvakihi intelligentsi omast. Eesti rahvuse ärkamine ja haritlaskonna mõneti imetaoline süünd on omavahel tihedas seoses. Eesti rahvusliku haritlaskonna kujunemise alguses jagab V. Sirk (Arukaevu jt. 1995, 75) rahvusliku intelligentsi kolme horisontaalsesse rühma: eliit, keskastme haritlane (köstrid jne.) ja külakoolmeister. Selline jaotus sobib eestlastele 19. sajandist kuni iseseisvumiseni, ta vastab täielikult tolleaegsele seisuslikule haridussüsteemile. Arvuliselt olid loomulikult suures ülekaalus maa rahvakoolide õpetajad, grupp, kellest peremeeste kõrval said ka seltsielu edendajad. Iseloomulik on see just eestlastele, sest baltisakslastel selline haritlaste grupp puudus.

19. sajandi esimesel poolel ja keskel muutusid talurahva õiguslik seisund ja majanduslikud vahekorrad pöördeliselt. Seisuliku agraarühiskonna allasurutud talurahva lugemiskool hakkas järk-järgult muutuma 19. sajandi teisel poolel tüüpiliseks rahvakooliks. Maakooli õpetajale esitati hoopis uusi ja suuremaid nõudmisi. Väheste ja juhusliku ettevalmistusega koolmeistri, õieti lapsi õpetava talupoja asemele tuli rahvakooli õpetaja, keda võis juba pidada kujuneva maaintelligentsi esindajaks ja kes oli professionaalne töötaja ühiskonna vaimuelu sfääris. Maaharitlaskonna kujunemisloos osutusid 1850-60. aastad pöördeliseks. Olgugi et külakoolide õppetöö korraldus oli veel ebaühtlane ja ka piirkonniti erinev, näitavad faktid õpetajaskonna haridustaseme pidevat tõusu. Kui koolmeistril oli heale kihelkonnakoolile vastav haridus: täielik kirja- ja arvutamisoskus, teadmised loodusõpetusest ja geograafiast ning noodilugemisoskus, suutis ta külakoolis lapsi rahuldavalt õpetada. Oma osa oli ka talurahvakooli õpetajate seminaride kasvandikel. Neis õppeasutustes valitsev muusikaõpetus ja lauluharrastus aitas kujundada uut talurahvakooli õpetaja tüüpi: rahvameest, uuelaadse ühiskondliku tegevuse ning koorilauluharrastuse juurutajat. Seminaris või kihelkonnakoolis käinud õpetaja kujunes enamasti rahvavalgustajaks ja vaimseks autoriteediks,

keda omakorda mõjutas alanud rahvuslik liikumine (Arukaevu jt. 1995, 89 - 90). Paljud koolid kujunesid kohalikeks kultuurikeskusteks.

Seoses talude päriksostmise võimalusega hakkas ka talurahva maailmapilti ning eluhoiakuid kujundama raha. Algas põlluharimisviiside ja -vahendite — niisiis põllumajanduskultuuri muutumine. Pärisperemehest või rentnikust eesti talumehest sai individuaalselt vastust kandev ettevõtja (Jansen 1993, 298). Vastutusega koos käis rida kohustusi ning edukaks majandamiseks oli vaja teadmisi, haridust. Üheks peamiseks ja määravaks inimeste meelte ja mõtete kujundajaks sai trükisõna, milles algusaastail muuhulgas jagati maarahvale ohtralt kõikvõimalikku õpetust, ka majandamist "teaduse põhja peal". Eestikeelse trükisõna võidukäik andis võimaluse rahvuslikult värvitud info laialdaseks edastamiseks ning sellest võtsid tuld ka külakoolmeistrid, kes omakorda olid pannud aluse (ja jätkasid seda) lehe lugejaskonnale — eestlased kujunesid 19. sajandi teise poole jooksul täieliku kirjaoskusega rahvaks.

1866. aasta vallakogukonna seadusega, mis suurel määral vabastas talurahva mõisavalitsuse järevalve alt, lisandus Eesti külaühiskonda veel üks vaimse töö tegija — vallakirjutaja. Paljudes kohtades kujunesid just nendest rahvusliku eneseteadvuse kandjad. Tööstuse, kaubanduse, linnade, nende administratsiooni ja hariduselu arenguga tekkis arvukalt uusi tööalasid ja -kohti, mis enamasti haarati põliselanike, eestlaste poolt. Ka käsitöö-teenused eestistasid. Eestlastest elanikkond osutus neid täites väga mobiilseks. 19. sajandi vältel said inimese saatuse kujundamisel üha rohkem määravaks (vastukaaluks senisele jäigale seisustesüsteemile) tema isiklikud võimed, kutseoskus ja haridus.

Selleks ajaks oli sirgunud ka eesti soost ülikooliharidusega intelligents. Paraku kulges haridustee saksa keeles ja -meeles, mistõttu oli enamus eesti soost ülikoolilõpetanuid saksastunud. Saksa haritlasi hakkas vaevama küsimus, kas Balti põlisrahvad astuvad nn. kultuurrahvaste sekka assimileerumise teel sakslastega või on ehk siiski võimalik etniliselt omanäoliste kultuuride teke nende oma keele alusel (Jansen 1993, 296). Kuna eestlastel polnud veel korralikku talupojaseisustki välja kujunenud, peeti assimileerumist üsna tõenäoliseks, sest senini oli suurem osa sotsiaalset karjääri teinud eestlastest saksastunud. Ent järjest rohkem julgesid eesti soost kõrgharitlased oma päritolu tunnistada; pikkamööda hakkas kasvama ka eestlaste arv tudengite seas — see mõjutas oluliselt kokkusulamisprotsessi peatumist sakslastega. Algas rahvuslik agitatsioon ja kord ärganud tõmbasid endaga kaasa teisi. Pikkamööda hakkasid eesti intelligentsi kõrgharitlaste

grupil tekkima sidemed maaharitlastega — külakoolmeistritega. Haritlaskonna kasv ja sulamine teiste kihtidega oli peamine struktuurimuutus nii saksa kui eesti elanikkonna seas. Haridus tasandas vaheseinu mitte üksnes saksa seisuste, vaid ka eestlaste ja sakslaste vahel.

Baltisakslaste seas hakati Saksamaa eeskujul seltse asutama juba 18. sajandi teisel poolel ning 19. sajandi jooksul haarati nii linn kui ka maa omaalgatuslike organisatsioonide ulatuslikku võrku. Sakslaste eeskujust hoolimata ei saanud seltsiliikumine eestlaste seas kaua hoogu sisse, sest enne 19. sajandi keskpaiga agraarreforme ja passiseadust 1863 oldi talupoegadena ikka veel liialt seotud ja ahistatud, eluring oli talurahval liialt väike. Oli vaja seesmist vabadust, et inimene hakkaks otsima uusi tegevusvälju ja avaramaid võimalusi. 1870 - 1871 rajati esimesed eesti põllumeesteseltsid, mis lähtusid taluperemeeste vajadustest abi ja toe järele oma majapidamiste ratsionaalsemal korraldamisel. Ometi tõstis neis seltsides varsti pead rahvuslik ja isegi poliitilise varjundiga agitatsioon eesti rahva õiguste nimel.

1880 aastaiks kujunes välja kogu maad haarav valla- ja kihelkonnakoolide võrk. Enamiku eestlaste haridus maa-alkkooliga piirduski, gümnaasiumidesse ja ülikoolidesse, isegi linna kreiskoolidesse pääses vaid väike osa rahvast. Rahvakooli edendamise tulemuseks oli aga see, et kujunes välja maaõpetajaskond kui tollase eesti intelligentsi suur põhigrupp. 1860 - 70 -il aastail tõusis esile koolmeistrite uus generatsioon, vähem kuulekas kihelkonna koolivalitsusele ja pastortele kui nende eelkäijad. Koolmeistrid olid kohaliku kultuurielu peamised kandjad, kes rahvosluse idee andsid edasi uutele põlvkondadele.

Eesti Aleksandrikooli abikomiteed seltsiliikumise eelkäijatena

Seltsiliikumine eestlaste seas kulges mõneti omapäraselt selles mõttes, et üsna liikumise algul tekkisid kohe suured ülemaalsed ühendused koos oma liidritega. Aleksandrikooli organisatsiooni võib lugeda lausa massiorganisatsiooniks. Üheks kultuurilise isetegevuse ala põhjuseks võib lugeda 1860 -te aastate algul Paistu ja Tarvastu kihelkonna talupoegade ja kooliõpetajate (J. Adamson, H. Wühner) tekkinud mõtte asutada eesti õppekeelega kõrgemat tüüpi rahvakool. Algas pikk ja keeruline asjaajamine — avalduste ja palvekirjade kirjutamine. Alles 1869. a. augustis andis tsaar Aleksander II loa Venemaa piires uue loodava Eesti Aleksandrikooli heaks raha koguda. Uus kool pidi kujunema esimeseks omakeelseks keskastme õppeasutuseks mis oma nelja - aastase õppeajaga olnuks vahetuks jätkuks kihelkonnakooli kursusele. (ENE 1987, 208)

Aleksandrikooli mõte vaimustas ja haaras laiu rahvahulki ning kutsus esile suure aktiivsuse tõusu kultuuri- ja haridusküsimuste vastu. Selle aktsiooni

lääbiviimisel oli põhjapanev tähtsus meie kultuurielus ja kogu rahvuse kujunemises. Akadeemik H. Kruus nimetab seda liikumist vanimaks, suurimaks ja mõjuvõimsamaks üldrahvalikuks ürituseks eesti uueaegse ühiskonna sünniloos (Kruus 1939).

1870. aasta juulis moodustati Tarvastus Eesti Aleksandrikooli peakomitee, mille presidendiks sai Jakob Hurt. Abikomiteede asutamisega tekkis ülemaaline massiorganisatsioon, nende abiga sooviti koguda 104 271 rublaline põhikapital, mille protsentidest loodeti katta kooli ülalpidamiseks vajalikud kulutused. Korjandusega kaasnesid emakeelse hariduse propageerimine ning rahvuslik ja feodalismivastane agitatsioon. Peakomitee ja abikomiteede esindajate iga-aastased suurkoosolekud kujunesid omamoodi rahvaesinduseks. Mõisnike ja pastorite vastutegevus üritusele isegi suurendas Aleksandrikooli populaarsust.

Sellest üldrahvalikust üritusest ei jäänud kõrvale ka Rapla kihelkonna valdade ja külade aktiivsemad inimesed. Kooliõpetajate algatusel moodustati mitmel pool abikomiteed, mille peamiseks ülesandeks oli Eesti Aleksandrikooli asutamise mõtte propageerimine ja raha kogumise organiseerimine. Esialgu üritati raha koguda korjanduslehtedega, kuid paraku ei andnud see soovitud tulemusi — paljude toleaeagsel talurahval siis n. ö. vaba raha oli, või lihtsalt ei jõudnud eesmärk paljude teadvusesse või puudus neil usk selle õilsa ürituse õnnestumisse. Üheks oluliseks piduriks raha korjamise arengule oli esimestel aastatel kiriku ning osalt ka mõisnike vastutöötamine. Kuna Eesti Aleksandrikooli mõte polnud veel rahvahulkadesse tunginud, püüdsid kirikuõpetajad seda takistada — ent nende mõju rahvale oli väga suur. Kirikuõpetajaid peeti haritud - tarkadeks inimesteks ning kui nende meelest polnud loodava Eesti Aleksandrikooli mõte kiiduväärt, siis ei saanud see ka talurahva silmis teisiti olla. Teisest küljest oli kirikuõpetajatel veel oma juhtiv osa maarahvakoolide valitsemises - liikumisest osavõtnud rahvakooliõpetajad, üks olulisem ja haritum element toleaeagses rahvuslikus liikumises, võisid pahatihti oma töökoha kaotada.

Raha hankimiseks otsiti üha uusi vorme. Üheks tulutoovamaks ettevõtmiseks kujunes rahva käest kogutud esemetest korraldatud näitemüük ehk basaar See sissetuleku hankimise moodus muutus möödunud sajandi lõpus üsna populaarseks. Kõrgemalt poolt kinnitatud määruse kohaselt võis Eesti Aleksandrikooli jaoks raha kogumise eesmärgil korraldada ka maksulisi peoõhtuid. Pidude sisustamiseks tuli aga paratamatult ellu kutsuda mitmesuguseid isetegevuskollektiive. Siit tulebki otsida kultuurilise isetegevuse ja seltsielu algust.

Raplas moodustati Eesti Aleksandrikooli abikomitee 1878. aastal (Eesti Postimees 1881, 28). Rapla abikomitee eesotsas olid Rapla vallakoolide õpetaja Jaan Uustalu, Kabala veskipidaja Kūpree ja Rapla kaupmees Gutman. 1878. aastal koguti 67 rubla (Toomtal 1989). E. Tenemaa märgib Rapla kihelkonnast kogutud rahvatraditsioonis, et sealsel abikomiteel oli 1878. aastal kahekümne liikme ümber. Sissetulekut saadi peamiselt liikmemaksudest, pidudest ja basaaridest. Sisemiste vastuolude tõttu lõpetas abikomitee tegevuse juba 1879. aastal, ilma et oleks kohalikku kultuuriellu püsisvaid jälgi jätta suutnud (MT 1274, 4). Paraku tundub, et jutustaja mälu on pärimuste kogujat petnud, sest veel 1884. aastal kirjutatakse ajalehes, et Rapla abikomitee tegevus on "uimaseks jäänud" (Virulane 1884, 48). Eelpool - toodud andmetele tuginedes võib järeldada, et Rapla abikomitee tegevus oli suhteliselt tagasihoidlik ja seetõttu pole ta kohalikule kultuurielule sügavat mõju avaldanud.

Mõtte algatajad teadsid esialgu küll vaevalt, missuguse suure rahvusliku ürituse hälli juures nad seisavad, kuigi nad aimasid selle idee erakordsust ja peagi kogesid ka selle teostamise raskusi. Idee enesegi sündi ei kandnud mingi ettenähtud ja kaugemale küündiv plaanilikkus, vaid rohkem ebamäärane, võiks öelda lihtsameelne teotsemistung. Esialgu ei tahetud ju muud, kui püstitada ausammas keiser Aleksander I -le tänutäheks ja mälestuseks eesti rahva pärisorjusest vabastamise eest (Kruus 1939, 231). Nagu kõrgema eestikeelse kooli asutamise kavatsus oli väga oluliseks teguriks eesti rahvusliku ideoloogia sünniloos, nii etendas ta suurt osa ka selle ideoloogia propagandas. Juba selle avaldamine trükisõnas, ajakirjanduses ja eribrošüürides oli oluline. Tähtsa propagandavahendina lisandus rahakorjamise organisatsioon. Eriti abikomiteede kaudu loodi meie oludes esimene peaaegu kogu maal haarav ja ka kõige kaugemaise metsakolgastesse tungiv suulise rahvusliku propaganda aparaat. Et vähegi tagajärjekalt raha koguda, pidid kohalikud korjajad kõikjal ja kõigepealt endile selgeks tegema Eesti Aleksandrikooli ja sellega seoses ka üldrahvusliku ideoloogia põhialused ja üksikasjad ning kõike seda selgitama ka neile, kelle poole pöördusid raha korjamiseks (Kruus 1939, 232). Abikomiteed polnud üksnes peakomitee agentuur-organid, vaid nad tõusid ellu kõikjal kohaliku omaalgatuse ja isetegevuse sünnitistena ning täitsid tavaliselt kõiki kohaliku seltsielu funktsioone. Nendes leidsid end vastastikku ärksamad tegelased, kasvasid end ühises koostöös ja äratasid teisi, kujundades rahvuslikult aktiivse ja isetegevuse vaimust kantud kohaliku algraku (Kruus 1939, 234).

Paraku ilmusid rahvusliku liikumise demokraatliku ja kodanlik-klerikaalse suuna võitluse teravnedes vastuolud ka Eesti Aleksandrikoolile raha korjamise organisatsioonis. Vastuolud peakomitee (J. Hurt) ja abikomiteede enamiku vahel. Kooli tüüp, õigemini selle põllutöökooliks muutmise soov ja kuratooriumi koosseis põhjustasid laialdased vaidlused. Vastuolusid teravdas veelgi J. Köleri taotlus saada Eesti Aleksandrikooli summadest laenu Krimmi eesti asunikele omandatud Kantangani mõisa ostuvõla tasumiseks. 1883. a. suurkoosolek tagandas J. Hurda peakomitee presidendi kohalt, kuid J. Hurt ei tunnustanud tagandamist ning palus ametivõimudel abikomiteed sulgeda. Võimuorganid sulgesid 1884. aastal nii Liivimaa kubermangu abikomitee kui ka peakomitee, nende asemele moodustati 25-liikmeline komisjon. Lõplikult likvideeriti korjandusorganisatsioon 1888-l aastal ning samas avati korjatud rahaga Põltsamaa lähedal Kaarlimõisas Eesti Aleksandrikooli nime kandev venekeelne linnakool, kus erinevalt teistest omasugustest oli õppeaineiks ka eesti keel.

Kuigi Eesti Aleksandrikooli asutamise mõte ei saavutanud oma otsest eesmärki, mille algatajad olid püstitanud ja mille poole visalt püüelnud oli ometi tema osa eesti ühiskonna ärkamises ja äratamises, tema eetilises ja poliitilises kujundamises väga suur. Mitte ükski teine rahvuslik suurüritus ei küüni oma tähtsusele selleni. Hoolimata oma traagilisest kokkuvarisemisest oli see eestlaste rahvusliku ärkamise kõige edasiviivam tegur.

1. 2. Rapla kihelkonna organiseerumispüüdlused ja seda mõjutavad tegurid.

19. sajandi 80-ndatel aastatel ulatusid rahvusliku liikumise lained ka Harju maakonna Tallinna kreisi lõunapoolseimasse kihelkonda — Raplasse. Laiem huvi ühiskondlike ja kultuuriliste küsimuste vastu tekkis aga alles 90-te aastate alguses, kui rahvuslikus liikumises toimunud kahe suuna (J. V. Jannsen ja C. R. Jakobson) erinevus, nende põhimõtted, võitlusprogramm ja -taktika olid juba laiematele rahvahulkadele tuttavaks saanud.

Ei ole põhjust arvata, et Rapla kihelkonnas enne 80-ndaid aastaid kultuuriliste ja ühiskondlike probleemide vastu huvi ei tuntud. Juba talurahvarahutused Eestimaa kubermangus 1858. aastal raputasid talupoja sajandipikkusest tardumusest ja õpetasid talle, et ainus väljapääs raskest mõisaorjusest peitub ühises võitluses vihatud balti - saksa feodaalisandate vastu. Paraku takistasid madal kultuuriline tase ja organiseerimatus sädemest leegi tõusmist.

Kogutud rahvamälestustest (MT 1274, 2) selgub, et üksikud numbrid aasta enne Mahtra sündmusi ilmuma hakanud J. W. Jannseni "Perno Postimehest" oma saksasõbralike ja arglike kirjutistega, mis ei kujunenud rahva huvide eest võitlejaks, olid küll leidnud tee talupoegade viletsatesse hurtsikutesse juba Mahtra ülestõusu ajal. Kuid paraku ei suutnud need olulisel määral mõjutada talupoegade organiseeritust, küll aga äratasid nad huvi lugemisoscuse omandamise vastu.

1869. aastal toimunud Eesti esimene üldlaulupidu Tartus tekitas huvi muusikakultuuri vastu, kuid kaugel vahemaa ja suurte majanduslike raskuste tõttu ei võtnud Rapla kihelkonnast mitte ükski laulu- ega pillimängukoor esimesest rahvuslikust suurpidustusest osa. Ka ei leidu tolleaegses ajakirjanduses ega arhiivimaterjalides andmeid, et Rapla kihelkonnas oleks tegutsenud mõni ametlikult registreeritud (ega ka registreerimata) laulu- või mänguselts. Arvestades asjaolu, et tegemist oli Eestimaa, mitte Liivimaa kubermanguga, võib olukorda lugeda igati normaalseks — tegemist polnud ei eriliselt aktiivse ega ka teistest oluliselt mahajäänuma piirkonnaga. Kõikvõimalikud rahva aktiveerumist mõjutavad protsessid avaldusid Eestimaa kubermangus märksa hiljem. Alles 1890-tel aastatel täitus maa eesti muusika-, karskus-, põllumeeste- ja tuletõrjeseltsidega. See sai võimalikuks rahvuslikult ning kultuuriliselt meelestatud kohalike aktivistideringi märgatava

laienemise tõttu ning põhines sotsiaaloludes vahepeal toimunud muutustele (Arukaevu jt. 1995, 18). Niisamuti avaldusid ühiskonnas toimuvad protsessid ka Rapla kihelkonna eestlaste kultuurielus 1890-el aastatel, mil asutati esimesed seltsid. Esialgu sai seltsielu koldeks kihelkonnakeskus Rapla, kuhu koondusid kõik ümbruskonna ärksamad kodanikud. Ent juba XX sajandi esimesel kümnendil arenes seltsielu ka horisontaalselt — enam ei tegutsetud mitte ainult kihelkonnakeskuses, vaid seni keskuses käinud aktivistid hakkasid tänu sotsiaalsetele muutustele ühiskonnas kohtadel enda ümber omakorda arenenuma mõttemaailmaga rahvast koondama.

Kirik ja mõis organiseerumispüüdlusi takistavate teguritena. Seoses esimeste organisatsioonide asutamisega puhkes terav võitlus pastorite ja mõisnikega, kes püüdsid kõigi oma käsutuses olevate vahenditega rahva organiseerumist takistada. Nad väitsid, et kõikvõimalikud põllumeeste, kirjameeste ja muud ilmalikud seltsid ei ole piibli alusel loodud ja seega ei või nad kiriku usaldust ega armastust ära teenida. Seal, kus ähvardused ja noomimised soovitud tulemusi ei andnud, kasutas kirik teistsugust taktikat — vastloodud organisatsioone püüti seestpoolt õõnestada. Selleks manati ette nn. kultuurisõbra mask ja haarati noortes seltsides juhtpositsioonid oma kätte.

Niisugune manööver õnnestus täielikult Raplas. Juba karskusseltsi asutamiskoosolekul 30. märtsil 1893 aastal kõneles kohalik pastor Girgensohn ja "veel üks vanem vend", teatas ajakirjandus (Olevik 1893, 14). Nii, et sõnumisaatja sai loo lõpus teha kokkuvõtte, et "selts töötab vaimuliku põhja peal." Ka seltsi edaspidist tegevust vaadates peab paika sama väide, sest kõik karskusseltsi koosolekud algasid palve ja vaimuliku lauluga (Olevik 1893, 16). Organisatsioonis valitsevast tagurlikust vaimulaadist annavad tunnustust veel mitmedki ajakirjandusest läbijooksnud sõnumid (Olevik 1893, 34, 36, 39, 1894, 30). Pikapeale hakkas pastori poolt külvatud seeme vilja kandma. Üksteise järel lahkusid protesti märgiks need seltsi liikmed, kes olid sinna astunud teistsugustel kaalutlustel. Pastori ja usuvendade poolt juhitud karskusseltsi allakäiku näitab ilmekalt liikmete arvu võrdlemine. Organisatsiooni asutamisaastal oli liikmeid 38 ning esialgu see arv kasvas jõudsalt, kuid viis aastat hiljem, s.o. 1898. aastal oli selts praktiliselt likvideeritud, sest liikmeskonna moodustasid ainult kuus meest ja kaks naist. Kirik oli oma eesmärgi saavutanud. Alles siis, kui usumehed J. Maksimi algatusel olid seltsi juhtpositsioonilt kõrvaldatud, hakkas liikmete arv taas kasvama, ületades 1903. aasta lõpul juba saja piiri.

Kiriku ja mõisa rünnak kõikvõimalikele eestlaste eneseavaldusvormidele kestis vastavalt poliitilisele situatsioonile vahelduva ägedusega kuni 1917. aasta sündmusteni. Möödunud sajandi teisel poolel oli see taktikalistel

kaalutlustel maskeeritum, kui 20. sajandi alguses tekkinud terava klassivõitluse perioodil heitsid pastorid maskid eest ja näitasid oma tõelist hinge karjase palet.

Pärast Eesti Aleksandrikooli peakomitee tegevuse lõpetamist ning kõikide abikomiteede sulgemist seisti küsimuse ees — millega tekkinud tühemikke äsjatärganud kultuurielus täita. Pikkamööda hakkasid tekkima laulu-, mängu- ja karskusseltsid. Ka vastasrinne suurendas samaaegselt survet ning võttis kasutusele uusi võtteid. Kiriku manitsemisel ja soosimisel pääses valla usuline märatsemine. Kõik tolleaegsed ajalehed toovad korduvalt teateid, et usuhullustajad on endi ridadesse haaranud inimesi tervete külade kaupa. Iseäranis peeti jahti noortele, keda püüti abinõusid valimata oma võrku mässida. Esimesed sellesisulised teated ilmusid ajakirjanduses 1880-te aastate algul. Esialgu olid need veel üksikud ja mitte eriti tähelepanu äratavad teated, sest kiriklikud ringkonnad lootsid veel endisi meetodeid kasutades rahva kujunemise protsessi lämmatada. Alates 1888. aastast muutuvad teated palvevendade tegevusest üha sagedasemaks (Sakala 1888, 7, 46, 49 Virulane 1888, 6, 19, 29). Kurdetakse, et palvekoosolekute korraldamine Rapla kihelkonnas muutub päev - päevalt laiaulatuslikumaks ja kujuneb usumäratsemiseks. Mõned "lugejad" peremehed on sageli kodust ära viis kuni kuus nädalat järjest. Palvekoosolekud kestavad poole ööni. Paiguti kujunes olukord nii ähvardavaks, et seadusevõimud olid sunnitud vahele astuma. Kohalikud politseivõimud piirasid palvetundide kestvust või ajasid need hoopis laiali.

Hea kasvupinnase leidis usuhullustus neis paigus, kus rahva arengutase oli mahajäänud ja majanduslik olukord lootusetult raske. Üheks selliseks paigaks Rapla kihelkonnas oli Ohekatku (umbes 10 km Raplast Türi suunas), kus usumäratsemine avaldus kõige ägedamal kujul. Kirik ja mõis, kes selle liikumise algperioodil igati rõõmustada võisid, ei suutnud lõpuks enam väljakutsutud vaimu taltsutada. Mõisal läks ringihulkuvate "palve-jüride" näol kaduma hulk väärtuslikke tööpäevi. Ohekatku mõisavalitseja kutsus moonamehed appi ja ründas üht sellist inimesi hullutavat palvetundi. Koosolek aeti laiali, kusjuures osa palavaks aetud "vendi" visati mõisatiiki jahtuma, kuna teine osa kabuhirmus rukkisse lippas (Virulane 1888, 29).

Taoline märatsemine kestis suuremate ja väiksemate tõusude ja mõõnadega peaagu sajandivahetuseni, mõnes kohas isegi kauem. Rapla kihelkonnas esines liikumine kõige ulatuslikuma ja ägedama iseloomuga, usuhullustus oli haaranud terveid külasid (Postimees 1890, 95)

1890. aastast alates püüdsid ajakirjandus ja kainemalt olukorda hindavad inimesed palvevendlust isoleerida, luua selle ümber avalikkuse negatiivne ja

hukkamõistev hinnang. Rapla palvevendi nimetatakse julgelt "kiskjateks huntideks", kes . murravad kõik maha, mis rahva vaimu elu edendamiseks vahest juba idanemas on (Sakala 1890, 13). 1890. -te aastate teisel poolel oli tundemärke, et liikumise kulminatsioon on möödunud, kuid järellainetus oli siiski veel nii tugev, et takistas seltsielu arenemist.

Seltsiliikumine Eestis ei püdnud mitte ainult baltisakslaste eeskujul nii linnas kui maal rajatud muusikaseltsidega. Karskushikumisele Eestis avaldas teatavat mõju ka teiste maade, eriti soome eeskujud, mis omakorda sai innustust raja tagant kuni Ameerika Ühendriikidest tulnud algimpulsini välja. Loomulikult polnud see karskushikumise tekke ja leviku peamiseks põhjuseks — see oli sobivalt vajades, mille põhjustas alkoholi liigvõukmine ning selle ohutikkuse teadvustamine elanikkonna arksama osa poolt. Alkoholi hukkuslikust mõjust inimesele ja kogu rahvale ning karskuse vajadusest kirjutas Fr. K. Kreutzwald, sellele juhtis pidevalt tähelepanu C. R. Jakobson. Arksamad kirikuõpetajad hakkasid võnna koguliseleluukanceli karskuskõnusi, tekkisid karskusseltside loomise mõtted. Esimese "kivi" selle suure ehituse alusmõõrile pandi Pärnemaal Tori kihelkonna kümme tõksat meest, kes Raudjärve noore kooliõpetaja Juri Tilge eestvedamisel 1889. aasta jaanuaris kooskõs ja saatsid palvekirja karskusseltsi asutamise loa saamiseks. Sama aasta juunis saadi seltsi põhikirjale kinnitus ning augustis toidi kokku Eesti karskusseltsi "Tali" esimesele 100koosolekule, kus pandi alus karskushikumisele Eestis.

Ametliku venestamispoliitika sarnasunud õhkkonnas ning vastukaalaks kohalike sakslaste seltsile otsiti oma rahvuslikule eneseteostusele ning ühiskondlikule aktiivsusele selliseid vorme, mis võimude keeldu karsa ei tooks. Muusikaseltside kõrval olid karskusseltsid tollal põhiliselt ainsateks loomulikeks organisatsioonideks. Vastamata baltisaksa liikuvõimude ja tsaarivalitsuse survele olid nad üheks peamiseks rahvusliku kultuuri arendamise ja progressivsete ideede levitamise kohaks, seda enam, et senise kultuurilise ja poliitilise rõhutusega oli tekkinud kohalikus elanikkonnas erinev tarvidus tugevdada oma rahvuslikku eneseteadvust.

Baltisaksa eeskujudest läbimütseltsiliikumine eestlaste seas võitis algusest peale rahvusliku õhne ja pöördus lõpuks baltisakslaste vastu. Erinevalt muusikaseltsidest, mis kasvasid välja linnast, võrsus karskusseltsi putu seeme just maarahva poolt külvatuna ning enamik seltsi jäi hiljem tekkinud just maale. Tunduvalt laiem oli karskusseltside levik Lõuna - Eestis. Karskusseltsid asutati peamiselt neis kihelkondades, kus pandusid laulu- ja mänguseltsid või

II Rapla kihelkonna seltsielu karskusliikumise sildi all.

2. 1 Karskusliikumise algusaastatest Eestis

Seltsiliikumine Eestis ei piirdunud mitte ainult baltisakslaste eeskujul nii linnas kui maal rajatud muusikaseltsidega. Karskusliikumisele Eestis avaldas teatavat mõju ka teiste maade, eriti soome eeskuju, mis omakorda sai innustust raja tagant kuni Ameerika Ühendriikidest tulnud algimpulsini välja. Loomulikult polnud see karskusliikumise tekke ja leviku peamiseks põhjuseks — see oli sotsiaalne vajadus, mille põhjustas alkoholi liigpruukimine ning selle ohtlikkuse teadvustamine elanikkonna ärksama osa poolt. Alkoholi hukatuslikust mõjust inimesele ja kogu rahvale ning karskuse vajadusest kirjutas Fr. R. Kreutzwald, sellele juhtis pidevalt tähelepanu C. R. Jakobson. Ärksamad kirikuõpetajad hakkasid võtma koguduseliikmetelt karskustootusi, tekkisid karskusseltside loomise mõtted. Esimese "kivi" selle suure ehituse alusmüürile panid Pärnumaal Tori kihelkonna kümme ärksat meest, kes Randjärve noore kooliõpetaja Jüri Tilga eestvedamisel 1889. aasta jaanuaris koostasid ja saatsid palvekirja karskusseltsi asutamise loa saamiseks. Sama aasta juunis saadi seltsi põhikirjale kinnitus ning augustis tuldi kokku Eesti karskusseltsi "Täht" esimesele töökoosolekule, kus pandi alus karskusliikumisele Eestis.

Ametliku venestamispoliitika sumbunud õhkkonnas ning vastukaaluks kohalike sakslaste seltsielule otsiti oma rahvuslikule eneseteostusele ning ühiskondlikule aktiivsusele selliseid vorme, mis võimude keeldu kaasa ei tooks. Muusikaseltside kõrval olid karskusseltsid tollal põhiliselt ainsateks legaalseteks organisatsioonideks. Vaatamata baltisaksa ülemvõimule ja tsaarivalitsuse survele olid nad üheks peamiseks rahvusliku kultuuri arendamise ja progressiivsete ideede levitamise kohaks, seda enam, et senise kultuurilise ja poliitilise rõhumisega oli tekkinud kohalikus elanikkonnas eriline tarvidus tugevdada oma rahvuslikku eneseteadvust.

Baltisaksa eeskujudest lähtuv seltsiliikumine eestlaste seas võttis algusest peale rahvusliku ilme ja pöördus lõpuks baltisakslaste vastu. Erinevalt muusikaseltsidest, mis kasvasid välja linnast, võrsus karskusseltsi puu seeme just maarahva poolt külvatuna ning enamik seltsegi hiljem tekkis just maale. Tunduvalt laiem oli karskusseltside levik Lõuna - Eestis. Karskusseltsid asutati peamiselt neis kihelkondades, kus puudusid laulu- ja mänguseltsid või

kus nende töö oli soikunud. Seoses karskusliikumise elavnemisega vähenes paratamatult muusikaseltside osakaal, ehkki nende kultuur - hariduslik tegevus oli küllalt sarnane. Karskusseltside asutamist soosis seegi asjaolu, et valitsusvõimud, kes õigustatult nägid muusikaseltside tugevat seost rahvusliku liikumisega, hakkasid nende asutamist takistama, jättes nad ametlikult kinnitamata. Karskusseltse, mille ülesandeks oli võitlus alkohoolsete jookide pruukimise vastu, ei tihanud eriliselt keelata ka valitsusvõimud — ei saanud ju nemadki eitada üldist karskustöö vajalikkust; pealegi ei olnud karskusliikumine mitte ainult Eestile või Baltimaadele omane nähtus, mille suhtes tulnuks võimudel igaks juhuks valvas hoiak võtta. 1894 -ks aastaks oli Eestis 33 karskusseltsi. Edaspidi käsitletav Rapla karskusselts asutati 1893. aastal. 1903. aastaks oli seltside arv Eestis kasvanud 61-ni. Nagu ikka olid ka karskusliikumisel oma tõusu ja mõõnaperioodid, mis olid osalt tingitud ka võimude survega seltsielule. Konkreetselt avaldus see mitmesugustes seltsielu piiravates määrustes ja ringkirjades mitte ainult maakonna politseivalitsusele vaid ka kuberneride tasemel, eriti 1893 - 1894. aastal. Elavnemine toimus lootustega karskluse edendamiseks 1900. aastal seoses viinamonopoli kehtestamisega Balti kubermangudes. Üheks oluliseks mõjutajaks võib lugeda ka 1905. aasta revolutsioonilised sündmused nii oma eel kui ka järelmõjudega.

Karskusseltsidel olid ka omavahelised tihedad sidemed, peeti ühiseid nõupidamisi üle Eesti. Kuigi 1900. aastal ei saanud kesktöimkond võimudelt enam kooskäimisluba, ei takistanud see karskusliikumise eesotsas seisaval intelligentsil, kelleks olid ajakirjanikud, arstid, advokaadid, koolmeistrid, pastorid jne. jätkata kohtadel oma edukat eksistentsi. Seltside otsesteks asutajateks maal olid suurelt osalt kooliõpetajad või peremehed — oluliseks ja määravaks oli vaid üldine kirjaoskus. Põhikirja kohaselt võisid seltsi liikmeteks olla nii mehed kui naised (erinevalt muusikaseltsidest, kuhu naisi ei lubatud). Seltsi liikmed olid kohustatud maksma liikmemaksu, mille iga selts ise määras. Maksu mittetasumisel võidi arvata seltsist välja. Seltsidel oli õigus valida ka auliikmeid, kelleks valiti sageli mõisnikud, lootes saada nendelt majanduslikku toetust või leida vähemalt soosivat suhtumist karskustöösse. Paljudes seltsides oli põhikirja kohaselt keelatud liikmeks võtta viina- ja õllevabriku omanikke ning kangete jookide müüjaid.

Karskusseltside liikmete arv seltside asutamisel oli suhteliselt suur, ulatudes sageli saja piirimaile või isegi üle selle (muusikaseltsides oli see ca 20-30). Sajandivahetuseks oli liikmete arv kahanenud keskmiselt 30 - 40 -le. 1900. aastal oli Rapla karskusselts 93 liikmega suurim kihelkondlik karskusselts Eestis. Tõenäoliselt seda seetõttu, et eelnenud sügavast kriisiperioodist oldi

üle saadud ning juhtkonnavahetus tõi kaasa seltsielu elavnemislaine. Seltsiliikumise enamiku moodustasid mehed, naiste osakaal ei ületanud mitte kuskil 1/3. Liikmete arv vähenes eelkõige just neis seltsides, kus eesmärgiks oli seatud täiskarsklus. Kuna tegemist oli enamuses maaseltsidega, moodustas seltsiliikmete põhiosa talurahva peamine kiht — peremehed ja perepojad, kellele järgnesid kooliõpetajad ning teised intelligentsi esindajad — vallakirjutajad, riigiametnikud, arstid.

Karskusseltside eesmärgiks oli võitlus joomise vastu, ent kuidas seda võitlust pidada, sellest oli rahval küllalt ähmane ettekujutus, kuna ka seltsid ise ei osanud lahendada küsimust, kas täiskarsklus või parajus. Esimeste seltside põhikirjadest ilmneb, et eesmärgiks oli püstitatud võitlus liigjoomise vastu. Suurem osa karskusseltsidest rajaneski parajuse põhimõttel, ent karskus või parajus jäi seltside üheks põhiküsimuseks mitte ainult aastateks vaid aastakümneteks. Oma eesmärkide elluviimist karskuspropaganda näol alustasid seltsid loengulise tööga — nn. kõneõhtute pidamisega. Mitmesugused õpetlike sisuga ettekanded olid rahvale tuttavaks saanud juba varasemate laulu- ja mänguseltside tegevuse kaudu. Erinevus oli vaid tugevas rõhuasetuses karskustemaatikale, iseäranis esimestel tegevusaastatel. Tüüpilisteks ettekannete teemadeks olid "Meie aja kurat", "Inimsoo kurjem vaenlane" jt. Paraku mindi paljudes kohtades taoliste loengutega liiale, seda tõdesid ka seltsitegelased ise, kui loenguruumid järjest tühjemaks hakkasid jääma. Hiljem on A. Jürgenstein seda õigusega nimetanud "joomise siunamise ajajärguks"

Huvi äratamiseks kõnede vastu hakati karskuse kõrval ettekannetes pakkuma ka muid teemasid, sagedamini kirjandusest ja muusikast. 1890. aastate lõpul hakati üha enam korraldama nn. ettelugemise õhtuid, kus lisaks paarile karskuskõnele kanti ette mitmesuguseid "kõlbelise sisuga kirjatükke". Sellistest ettelugemistest kasvasid välja puhtkirjanduslikud õhtud, mis juba sajandivahetusest peale said populaarseks. Muuhulgas käsitleti ka mitmeid teaduslikke, eriti loodusteaduslikke küsimusi, mis pakkusid tollal rahvale tõsist huvi.

Loengute arv üksikutes seltsides, samuti eri aastatel oli küllaltki kõikuv. Tolleaegse statistika andmeil oli see umbes 5 - 6 loengut iga seltsi kohta. Esimestel aastatel olid loengupidajateks enamasti seltsiliikmed ise, harvem võis leida nn. välislektoreid. Hiljem oli võimalik kasutada ka keskorganiseeritud loengupidajaid. Kuna ettekandekoosolekud olid tasuta ka mitte - seltsiliikmetele, andsid need suurele osale rahvast võimaluse tutvuda nii karskusideega kui ka kõikvõimalike üldharivate küsimustega. Kuivõrd seda võimalust aga konkreetse seltsi ja rahva poolt kasutati, on iseküsimus.

Loengute kõrval peeti oluliseks karskuskirjanduse väljaandmist. Alustati lendlehtedega ning jõuti ühiselt oma "Karskuse Seltside Kalendrini" ning "Aastaraamatuni". Kuna üheks seltside eesmärgiks oli karskusalse kirjanduse levitamine, asutati jõudumööda ka oma raamatukogusid ja lugemislaudu — see oli just tollal tavainimesele üheks peaaegu ainuvõimalikuks raamatute hankimise mooduseks. Loomulikult leidis kogudes ka ilu- ja populaarteaduslikku kirjandust, mistõttu oli neil raamatukogudel oma osa rahva üldise kultuurielu edendamisel.

"Võtke viina lõbu ära ja andke neile midagi asemele, siis on nad selle vastu tänulikud" (Eesti Karskuse Seltside Kalender 1892, 151). Lause leidis igati paikapidavust, kuna mitmesugused lõbustused ja isetegevuslikud meelelahutused köitsid rahvast tunduvalt rohkem, kui puhas karskuspropaganda, mis pakkus tõsisemat huvi vaid vähestele. Karskusseltsid sidusid oma töö üsna pea isetegevusega, pealegi said peoõhtud seltsidele põhiliseks sissetulekuallikaks. Raha polnud aga sugugi mitte teisejärgulise tähtsusega, sest see rakendati omakorda karskuse propageerimiseks. Oli ju seltside põhikirjadeski fikseeritud, et "seltsi varanduse kasvatamiseks" võib korraldada kontserte, näitemänge, basaare, perekonnaõhtuid, tantsupidusid jne. Igasuguste pidude ja lõbustuste korraldamiseks vajati aga oma laulukoori, orkestrit või näitetruppi. Lõbustuste kõige põhilisemaks osaks kujunesid 1890-te aastate keskel kontserdid ja nn. lõbuõhtud — eeskavaga seltsipeod. "Lõbu" tähendas peol pakutavat eeskava, meie mõistes kunstilist isetegevust, taidlust. Kontsertide kava koosnes enamasti koorilaulust, orkestripalu oli vähem. Pühapäeviti, pärast jumalateenistust, anti tihtipeale kirikukontserte, mis kujunesid rahvarohkuse tõttu heaks sissetulekuallikaks. Sagedamini korraldati eeskavaga pidusid, kus esitati paar - kolm lühinäidendit, vaheajal esines laulukoor või orkester. Näitemäng võimaldas ka taidlusvormidest kõige tõhusamalt karskusideed levitada, kuna tihti mängiti karskusteemalisi näidendeid: M. J. Eiseni "Alkoholi õnnistus", L. Suhlu "Vana Adam pudelis" jt.

Seltside poolt korraldatud kõige suuremateks ja rahvarohkemateks üritusteks olid rahvapeod — suvisel ajal vabas looduses peetud kõnede, eeskava ja muude lõbustustega peod. Enamasti saadi politseivõimudelt selleks luba vaid korra aastas. Sageli korraldati rahvapeod mitme seltsi poolt kahasse, olid ühendatud ka näitemüükidega ning nn. muude lõbustuste hulka kuulusid tants, rahva-, sport- ja võistlusmängud ja ilma alkoholsete jookideta bufet. Seltsisisesteks kujunesid perekonnaõhtud ja maskipeod, milleks enamasti tuli muretseda vaid peoruum ja tantsumuusika.

A. Jürgenstein on seda perioodi nimetanud karskusseltside pidude ajajärguks, kuna oli jõutud arusaamisele, et karskusseltsid mitte ainult mahakiskuvalt ei pea tegevad olema, vaid ka ülesehitavalt (Karskusleht 1914, 13 - 14). Tuli ju rahvale kõrtsi ja viinalõbude asemele midagi niisugust pakkuda, mis nende meeli ka ilma alkoholita köidaks ning seesama rahvas panna tundma tegutsemisvajadust, et seltsielus ise kaasa lüüa.

Üheks takistuseks karskusseltside edukale tööle oli pahatihti oma ruumide puudumine. Polnud kindlat kohta, kus pidada koosolekuid ja kõneõhtuid ning korraldada kontserte ja pidusid. Selleks vähegi sobivate olemasolevate ruumide (koolimajad, vallamajad, leeritoad) kasutamine sõltus valdajate heatahtlikkusest. Kuna seltside eesotsas seisid tihti kooliõpetajad, (kellele koolivalitsused ruume ei keelanud) oli see üheks heaks võimaluseks. Paraku ei läinud igal pool kõik sugugi nii lihtsalt. Alevikes - alevites, enamasti kihelkonnakeskustes, olid aga sobivate ruumide üürid liiga kõrged. Neis tingimustes kerkis peagi vajadus ehitada oma seltsimaja. Tihtipeale takerdus see raha taha. Raha kõrval osutus teiseks oluliseks takistuseks ehitusplatsi saamine sobivasse kohta (kihelkonnakeskusesse, suuremate teede äärde). Seda kogesid ka muusika-, haridus-, põllumeeste- ning tuletõrjeseltsid, kes kõik vajasisid seltsitööks sobivaid ruume. Aktiivsem ehitamine algas käesoleva sajandi esimesel kümnendil ning kõigi raskuste kiuste said paljud seltsid sellega siiski hakkama.

Vaatamata pingutustele elas Eesti karskusliikumine käesoleva sajandi esimese kümnendi lõpupoolel oma otseses karskustegevuses üle kriisiseisundit. Samas andis ta küllalt suure panuse üldises kultuurhariduslikus tegevuses. Peale 1905. aasta revolutsiooniliste sündmuste ja karistussalkade tegevuse on karskusliikumise langus suurel määral seotud ka 1906. aastast asutama hakatud haridusseltsidega. Neid, otseselt hariduse poole püüdlevad seltsid tõmbasid rohkelt rahvast karskusseltsidest endale. Lahkujad olid enamasti "parajuse pooldajad", alles jäid karskusideest ja aadetest haaratud inimesed. Käesoleva sajandi teise kümnendi algus kujuneski Eesti karskusliikumises sisuliselt uueks etapiks — kogu tähelepanu pöörati otsesele karskustööle.

Läbi vajalike kihutuskõnede, karskuskirjanduse levitamise ja propageerimise ja veelgi enam läbi seltskondlike kooskäimiste - olemiste jõuti lõpuks, I Maailmasõja eelõhtul karskustöös teatud mõttes stabiilsele ja sisuliselt uuele astmele, mis enam ei mahu käesoleva töö konteksti (Silvet 1989, 3 - 29).

2.2. Rapla karskusselts kihelkonna seltsielu eestvedajana.

Nagu juba eelpool mainitud, puudus Rapla kandis inimesi ühendav seltsielu enne 1890-id aastaid (välja arvatud Eesti Aleksandrikooli abikomiteede tegevus). Esimesedki lootustandvad andmed, et 1890. aastal Ohekatkus "asutatakse kasinuse selts", ei pea ilmselt kahjuks paika, sest kavatsatud organisatsiooni tegevuse kohta puuduvad igasugused hilisemad andmed (Postimees 1890, 140).

1891. aastal tuli Raplasse vastühendatud allvaldade kirjutajaks Joosep Maksim. Tema õhutustel algas Raplas ühiste ettevõtmiste aeg. Kuna 1868. aastal ehitatud vallakooli hoone, kus asusid ka vallamaja ja -kohtu ruumid, jäid ühendatud allvaldade (Alu, Sikeldi, Kuusiku, Valtu jt.) ametiasutustele kitsaks, õhutas J. Maksim valla omavalitsuse tegelasi uue vallamaja ehitamisele. Hoone valmiski 1893. aastal vallakirjutaja joonistatud plaani kohaselt koolimaja lähedal Uusküla teeristil. Vallamaja sai peaaegu kõigi Raplas loodavate seltside hälliks. Oma ladusa kõne ja õiglase suhtumisega võitis valla- ja kohtukirjutaja peagi ümbruskonna elanike lugupidamise. Võtnud tuld J. Maksimi innukusest, löid tema ettevõtmistega kaasa paljud ümbruskonna asutuste edumeelsed ametnikud, kooliõpetajad, ärksamad talu- ja veskipidajad jpt. (Paidla 1991, 15/ Toomtal 1989).

28. jaanuaril 1893. aastal kinnitati Rapla karskusseltsi põhikiri (Olevik 1893, 7) ja 3. märtsil (1893. aastal) kogunesid paljud ärksad mehed vastvalminud vallamajja karskusseltsi avamiskoosolekule (Toomtal 1989 / MT 1274, 14). Paraku oli selts oma esimesed tegevusaastad väga tugevalt seotud vaimulike ringkondadega, mis osutus küllaltki ahistavaks. Kõik seltsi koosolekud algasid palve ja vaimuliku lauluga. Iseenesest ei olnud see ju halb, kuid tol ajal ei lubanud kiriklikud ringkonnad mittemingisugust isetegevust, pealegi veel ilmalikku isetegevust. Nende arvates ei toimunud see piibli alusel ning oli seetõttu kiriku jaoks ebausaldusväärne. Pikkamööda vajutas see karskusseltsi tegevusele ja kõikidele üritustele oma karmi pitseri. Seltsi praktiline tegevus seisnes vaid kirikukontsertide korraldamises. Paraku olid aga seltsi paljud liikmed asjade sellises käigus pettunud ning protesti märgiks lahkusid seltsist. 1898. aastaks oli järele jäänud vaid 8 liiget. Alles siis, kui J. Maksimi abiga said usumehed seltsi juhtpositsioonilt kõrvaldatud, hakkas liikmeskond taas kasvama.

Nii nagu paljud teisedki tekkinud organisatsioonid, ei kujunenud ka Rapla karskusselts ühe küla piires, vaid haaras mitmete ümberkaudsete valdade - küladel elanikke. Peale kihelkonnakeskuse Rapla koondas karskusselts enda ümber veel Järvakandi, Kabala, Alu, Raikküla, Kodila ja Kehtna inimesi. Ilmekalt peegeldub see "internatsionaalsus" seltsi esimese juhatuse koosseisus: esimees - Raikküla talupoeg Erna, esimehe abi - Kabala koolmeister Topman, kassapidaja - Alu koolmeister Uustalu, kirjatoimetaja - Rapla vallakirjutaja Maksim. (Olevik 1893, 14).

Suureks raskuseks vastloodud organisatsioonile oli sobiva peavarju leidmine. Rapla karskusselts üüris 1894. aastal Alu parun von Lilienfeldilt Rapla alevi asuva maja saali ja 8 kõrvalruumiga. Maksta tuli nende eest aastas 430 rubla. Oma kodu pidulik avamine toimus 1. märtsil 1894. aastal (Linda 1894, 9). Sissetulekute hankimiseks avati uutes ruumides teemaja (Postimees 1894, 32). Paraku oldi juba järgmisel aastal sunnitud ruumidest välja kolima, sest ülemäära kõrge üüri tasumine ei olnud seltsile taskukohane (Postimees 1895, 196). 1902. aastal, kui seltsi eesotsas seisis rahvameelselt häälestatud juhid J. Maksim ja Hans Martinson, otsiti meeleheitlikult teid majanduslikust kitsikusest pääsemiseks. Kuna seltsil ikka veel oma ruumid puudusid, otsustati need üürida kohalikult tuletõrjeühingult. Tänu sellele avanes taas võimalus teemaja avamiseks. Plaanid olid tol korral vägagi laiaulatuslikud — peeti läbirääkimisi Juuru Plevna kõrtsi ja Salutaguse Katelapi teemaja rentimiseks. Paraku ei suudetud kokkuleppeid saavutada ning kavatsused jäid ellu viimata. Kuigi selts oli sisemisest kriisisituatsioonist üle saanud, ei suudetud ometi jagu saada majanduslikest raskustest (Uus Aeg 1903, 17). Seda, et seltsil ruumidega probleeme oli, on tolleaegne ajakirjandus mitmeid kordi kajastanud. Kui Raplas uus vallamaja oli valminud, leidis selts J. Maksimi vahendusel endale sealt ajutist peavarju. Ent kubermanguvalitsus kihutas soovimatud külalised varsti välja. 1902. aastal saavutati korra ka kindlam kokkulepe vallamaja ruumide kasutamiseks (Postimees 1902, 30).

1901. aastal, kui selts järjekordselt lageda taeva all oli, kerkis päevakorda ka oma maja ehitamise küsimus. Kiriku lähedal leiti sobiv krunt ja Alu paruniga alustati läbirääkimisi ostutingimuste suhtes. Paraku nõudis parun seltsile nii vajaliku, ent väikese maalapi eest niisugust hinda, et maja ehitamise mõttest tuli loobuda (Uus Aeg 1903, 17).

Seni oli väikese aleviku ametnikel, kaupmeestel, käsitöölistel, mõisarentnikel ning äsja peremeheseisusse tõusnud krediitkassa võlgnikel tulnud oma inimväärsel eksistentsil eest pidada võitlust baltisaksa mõisnike, ja tsaaritsinovnikute vastu. Seepärast on ka mõistetav, miks nii erinevatesse

elualdkondadesse kuuluvad inimesed koondusid üksmeelselt J. Maksimi ümber. Tema poolt ellukutsutavates seltsides loodeti ka tolleaegsetes piiratud tingimustes leida tuge oma rahvuslikele eneseteostuslikele unistustele.

Järgmiseks J. Maksimi ettevõtmiseks sai kohaliku tuletõrjeseltsi loomine, kuna riigivalitsus ei osutanud tuletõrjele peaaegu mingit tähelepanu ning rahva vara kaitsmine kahjutule eest toimus vabatahtlikkuse alusel. 12. detsembril 1897. aastal kinnitati kubermanguvalitsuses "Rapla priitahtlik tulekaitseselts", mille juhiks sai kohalik arst Axel Kusmanoff (Toomtal, 1989). Tuletõrjijate organiseerumisega elavnes ka kohalik kultuurielu ning saadi oma, tuletõrjeühingu seltsimaja. Seltsimaja oli Alu mõisnik ehitanud ümber mõisa küünist ja rentinud selle tuletõrjijatele kustutusvahendite hoidmiseks. Edaspidi muutuski tuletõrje seltsimaja saal keskuseks, kus kõik kohalikud seltsid ja organisatsioonid oma üritusi korraldama hakkasid. Peagi kutsuti ellu ka Alu, Valtu, Kehtna ja Kabala mõisates Rapla vabatahtlikule tuletõrjeseltsile alluvad jaoskonnad (Toomtal, 1989).

Sajandi vahetuseks kujunes Rapla üheks arenenumaks ühiskondliku elu keskuseks kihelkonnas. 1896. aastal võttis Rapla segakoor osa Tallinna üldlaulupeost. Enne 1905. aasta revolutsiooni oli kihelkonnas 3 pasunakoori, peaaegu iga vallakooli juures tegutses laulukoor ja näitering. Ka Järvakandi ja Raikküla ümbrus olid juba 19. sajandil üks arenenumaid ja aktiivsemaid piirkondi progressiivse ühiskondliku mõtte rakendamisel. Ent oma organisatsioonide puudumisel koondusid nende valdade ärksamad pead Rapla karskusseltsi ümber, kus nad pidevalt ka juhtpositsioonil püsisid.

Tolleaegsed võimud ei näinud hea meelega Eesti vaimse ja ka majandusliku elu arenemist. Meenutades Kose kihelkonna kogemusi (Pärast Tallinna pedagoogiliste kursuste lõpetamist oli J. Maksim läinud Kose kihelkonda Oru valda kooliõpetajaks ja vallakirjutajaks. Juba seal viis aktiivne eestimeelne ühiskondlik tegevus ta vastuollu sealsete võimumeestega ning tal tuli pageda Gatsinasse raudteeametnikuks (Toomtal, 1989)), ei tahtnud J. Maksim omavalitsuse ametnikuna sattuda ka Rapla kohalike võimudega avalikku vastuollu. Seepärast hoidus ta ise pürgimast ellukutsutud seltside peameheks, vaid oli neis tavalise liikmena tooniandvaks. Tema eestvedamisel pidas Rapla karskusselts igal nädalavahetusel ümbruskonna koolimajades kirjandusõhtute sildi all usu- ja mõisnikevastase suunitlusega kokkutulekuid. 1903. aastal pühitses karskusselts oma tegevuse kümnnendat aastapäeva ja sel puhul korraldatud aktusel tehti kokkuvõtteid läbikäidud teest. Kümne aasta jooksul oli selts korraldanud 25 kirjandusõhtut, 3 kontserti ja 3 näitemüüki, õpiti selgeks 11 näidendit ja peeti 41 koosolekut. Domineerivaks tegevusharuks olid kirjandusõhtud õpetlike ja kasvatuslike

sisuga vestluste ja loengutega. Lisaks sellele loeti ette ka mõni katkend ilmunud kirjandusteosest või esitati ilulugemist. Oma liikmete silmaringi avardamiseks kasutati kõiki kokkutulekuid. Traditsiooniliselt kuulus iga koosoleku päevakorda ka mõni vestlus või ettekanne. Ka ajakirjandusest leiab selle kohta andmeid, et Rapla karskusseltsi koosolekul peale ametliku osa lõppu "loeti ette mõnus ajalooline tükk" (Linda 1894, 31).

Kuna huviobjektiks oleva organisatsiooni näol on tegemist karskusseltsiga, on vajalik jälgida, mida tehti oma nime õigustamiseks. 1899. aastal levitati 1000 eksemplari karskusesisulist kirjandust ja saadeti üheksale Harjumaa vallavalitsustele ning pastoritele ülekutse kaasa aidata kõrtside sulgemisele. Sellel missioonil praktilisi tulemusi ei olnud. Ainult Juuru pastor võttis vaevaks vastata, et ta on nõus oma abi pakkuma (Olevik 1899, 41 / Uus Aeg 1900, 14). 1898. aasta jaanuaris otsustati seltsi peakoosolekul välja andma hakata ühe trükipoogna suurust karskusesisulist ajalehte "Karskuse Sõber", mis kava kohaselt pidi ilmuma kaks korda kuus (Olevik 1898, 5). Ent samal koosolekul valitud uus juhatus (H. Martinson, J. Pits jt.) ei suutnud ilmselt uudse raske ülesandega toime tulla. Karskuse propageerimine oli vaid üheks eesmärgiks rahva silmaringi laiendamise ja eneseteadvuse tõstmise kõrval ning karskusseltsi silt andis ka poliitiliselt neutraalse platvormi, mid oli hädasti vaja organisatsiooni registreerimisel.

19. sajandi lõpukümnnel tõi kaasa seisaku ja tagasimineku tervel seltsielu rindel. Kirik, mõis ja usuline fanatism pühitsesid võitu progressiivsete püüdluste üle. Laulukoorid kas vaikisid või tegutsesid tasapisi, kusjuures repertuaar oli allutatud kiriklike ringkondade hoolsale kontrollile. Kui mõni agaram kooliõpetaja julges sellest vaimusuretamise õhkkonnast välja rabelema hakata, siis näitasid võimumehed talle kohe "õige koha" kätte. Iseloomulik näide sellele on ühe Rapla kihelkonna mõisniku (nime pole paraku mainitud) seisukoht koolmeistri ülesannete kohta: "Kas minu moonakas adra taga käies lugeda ehk kirjutada oskab või ei, see on mul ükskõik, maksu asjus on aga peaasi, mis vaimu kooliõpetaja on" (Olevik 1898, 23). Ja seda "vaimu" valvati hoolega. Teataval määral andis see soovitud tulemusi, sest viimase kümnendi algusest möödunud sajandil ei ole teada Rapla kihelkonnas mitte ühtegi tegutsevat laulu- ja mänguseltsi ega näitetruppi (Olevik 1890, 18). Mõnevõrra paremas olukorras olid selles suhtes kihelkonna keskusest kiriku valvsast silmast eemal asuvad koorid. Kõik isetegevuslaadsed ilmingud leidsid aset alles 1893. aastast alates karskusseltsi ja hiljem ka tuletõrjeühingu raames. Juba aasta pärast karskusseltsi asutamist tegutsesid seltsi juures mees- ja segakoor, (keda juhendas esialgu seltsielu hing J. Maksim) ning puhkpilliorkester.

Algusaastatel õnnestus end teostada vaid vaimuliku repertuaari kaudu. 17. juulil 1894. aastal esinesid kõik kolm kollektiivi Rapla kirikus, esitades kokku 17 numbrit (Olevik 1884, 30 / Postimees 1894, 31). Paralleelselt avalike esinemistega õpiti edaspidi ka VI üldlaulupeo repertuaari. Koorijuhi kohale oli selleks ajaks asunud Põlli Kasuka taluperemees Einberg, kes pidi kooriharjutustele tulekuks maha sõitma üle 20 versta (Postimees 1896, 43). Suuri saavutusi Rapla kooridele ilmselt ei olnud, sest esinemiste kohta antud hinnangud märkisid ebarahuldavat kunstilist taset. Süüdistati seltsi "eestseisust" töö halvas organiseerumises, kurdeti kõrgete piletihindade üle ja nuriseti pidude vähesuse pärast (Postimees 1895, 173, 196, 199). Olukord ei paranenud ka VI üldlaulupeo aastal. 27. detsembril korraldatud kontserdi muusikaline tase hinnati nõrgaks (Postimees 1896, 3, 4). Ettekannete ebarahuldav tase peletas eemale ka peopubliku, mille tõttu kannatas seltsi majanduslik külg. Publiku ligimeelitamiseks kutsuti esinema külaliskollektiive. 24. augustil 1897. aasta ühisüritusel esinesid vaheldumisi Rapla ja Järvakandi mees- ning segakoorid ja Juuru - Kaiu pasunakoor. Selle kontserdi kohta kõlas ajakirjanduses kiitev hinnang (Olevik 1897 32, 35). Pärast VI üldlaulupidu 1896. aastal moodustati Raikkülas 20-liikmeline segakoor, mille juhiks sai kohalik talumees Jaan Saariste. Veidi varem hakkas Raikkülas tegutsema meeskvarsett, mille tuumiku moodustasid Saaristete pereliikmed. Kvarteti juhiks oli Karl Uudelt ning kvartett omandas varsti üldise tunnustuse, seda nii Rapla kui ka naaberkihelkondades. Kuna Raikkülas tolal mitte ühtegi registreeritud organisatsiooni ei tegutsenud, toimusid needki esinemised karskusseltsi sildi all (MT 1274, 39).

Rapla karskusseltsi raames tegutses ka puhkpilli orkester, mille täpset asutamisaega on küll raske kindlaks teha, kuid juba aasta pärast seltsi moodustamist ilmusid ajakirjanduse veergudel teated orkestri esinemistest Rapla kirikus ja seltsi koosolekutel (Postimees 1894, 3 / Linda 1894, 51). Orkestri koosseisu kuulusid mängijad Raplast ja Raikkülast. Viimasest asjaolust tingituna nimetati seda ajakirjanduse veergudel mõnikord ka Raikküla orkestriks. Orkestrit juhatas vallasekretär Karl Loo. Pillid telliti D. Wirkhausi vahendusel Saksamaalt. Orkestris mängisid: Raikküla vallasekretär Gustav Allmann; Järvakandi talupidaja Jan Grüling; Tõnis Gerrets; Raikkülast Jaan Lubja, Jaan Kuusemets, Fr. Kuusemets ja Karl Uudelt; Järvakandist Jüri Isakõnnu ja Aadu Tiitum; Rapla kingsepp August Silberg; Jaan Pajur, Jaan Uuetalu, Jüri Tamman.

Orkestri ajaloos on üks märkimisväärne episood: 1905. aastal sai Tallinnas Vene turu veresauna ajal surmavalt haavata orkestri liige Karl Uudelt Raikkülast. Tema matused Rapla kalmistul kujunesid suureks

rahvademonstratsiooniks, kus peeti revolutsioonilisi kõnesid, mängiti "Marseljeesi" ja "Punast lippu" jt. võimude poolt ebasoovitavaks peetud viise, mistõttu politseivõimud konfiskeerisid muusikariistad ja noodikogu. Rapla politseijaoskonnas rebiti noodid puruks ja pillid taoti mõlki (Paidla 1991, 92). 1906. aastal saadi pillid tagasi, remonditi, asendati uutega ning orkestri töö jätkus veelgi hoogsamalt (MT 1274, 48). Kui Rapla karskusselts ametlikult likvideeriti — tegelikult lakkas töö peale 1905. aasta revolutsioonilisi sündmusi, pärandati oma pillid Rapla põllumeesteseltsile (Virulane 1911, 14).

Rapla karskusseltsi raames toimunud muusikalisest tegevusest on veel teada tegutsenud viiulikvartett, kes esines 1. veebruaril 1904. aastal seltsi koosolekul (Uus Aeg 1904, 16). Paraku pole andmeid kvarteti täpsemast tegutsemisest ega juhtidest.

Eelpoolmainitud karskusseltsi puhkpilliorkester polnud aga kihelkonnas ainuke. Tekkinud tuletõrjeühinguga koos tuli Raplasse veel ka teine pasunakoor. J. Maksim hankis D. Wirkhausi kaasabil Saksamaalt koos nootidega 292. rubla eest 12 puhkpilli. J. Maksim oli pasunamängijatele ka esimeseks õpetuseandjaks. Alates 1898. aasta maikuust tuli orkestrit juhtima August Topman Kabalast ja juba jaanipäeval esines orkester koos laulukooriga Rapla tuletõrje seltsimajas kontserdiga. 23. jaanuaril 1899 saadi Saksamaalt tuliuus komplekt "puhumise riistu" koos nootidega (Olevik 1899, 5). Orkester saavutas lühikese ajaga rahuldava mängutaseme ja paari aasta pärast oli ta teiste omataoliste hulgas kunstilise taseme poolest kindlalt esimesel kohal. Kiire arengu tagas õige metoodiline töö orkestrantide väljaõpetamisel. Kui teisi ümbruskonna pasunakoore juhtisid mehed, kellel peale hea tahte, entusiasmi, visaduse ja algelise muusikaaabitsa tundmise ei olnud midagi pakkuda, siis Rapla tuletõrjeühingu orkestrijuht, Peterburi konservatooriumi trompeti- ja oreliklassi noor üliõpilane A. Topman rajas muuhulgas oma töö õigele metoodilisele alusele. Tema töö tulemused ei lasknud end kaua oodata. Ka A. Topmani töö otsene jätkaja Rapla köster Schütz pärines muusikute perekonnast ja oli saanud erialase hariduse, mistõttu ka orkestri edaspidine töö kulges edukalt. Orkestri esimeses koosseisus mängisid: Joosep Maksim — Rapla vallakirjutaja, Philipp Schütz — Rapla köster, August Silmann — Kingsepp, Jaan Tobek — Liivandi - puusepp, Hans ja Anton Martinson — Rapla kingsepad, Mart, Mihkel ja Jüri Sommer, Anton Romulus — talupojad Ülejõe külast, Jüri Leidtrop — talupoeg Palemullast, Andres Hans — Kodila möldri poeg, Alfred Kuiv — talupoeg Selist.

Pasunakoori kõrval tegutses tuletõrjeühingu raames veel ka meeskoor, kes juba 1898. aastal esines kirikukontsertidel (Olevik 1898, 23) ja järgmisest aastast ka segakoor (Olevik 1899 27).

Kui laulu- ja mängukoorid tegutsesid mitmel pool juba ka enne organisatsioonide loomist, siis näitekunst hakkas juuri ajama alles seltside rüpes. Selleks oli ka rida mõjuvaid põhjusi. Möödunud sajandil puudusid nii oma algupärane kui ka tõlkerepertuaar. Üksikuid Koidula, Kunderi ja Jakobsoni algupärandeid ei ulatunud igasse külasse. Näitekunsti valdkonnas puudusid igasugused eeskujud. Ka külakoolmeistritele oli näitemängu tegemine tundmatu maa, nad polnud võimelised algatust enda peale võtma. Kui laulda võis ka kitsas klassitoas või mõnes avaras talukambris, siis näidendi ettekandmine kõige algelisemalgi moel nõudis selleks kohaldatud lava, dekoratsioone, valgustust, eesriiet, kostüüme, rekvisiite, grimmi jms. Rapla esimene selts — karskusselts, oli aga peale ellmainitud tegurite puudumisel oma algusaasta ka tugeva kirikliku mõju all. 1894. aasta aastakoosolekul leiti pastor Girgensohni ja kohalike palvevendade mõjutusel, et "näitemängude mängimist ja tantsu ei arvatud tarvis olevat (Olevik 1894 14).

Õnneks ei jäänud see tagurlik seisukoht kauaks püsima. Juba 1895. aastal õpitakse Raplas A. Kitzbergi näidendit "Punga Mart ja Uba Kaarel" (Olevik 1895, 21). See äratas kohapeal elava huvi näitekunsti vastu. 3. detsembril 1895 esitati karskusseltsi koosolekul loeng "Draamast" (Olevik 1896, 1) ja selle mõjutustel võeti vastu otsus ehitada Raplasse suvine "näitemängu mängimise maja" (Olevik 1896, 8). Kodu - uurija M. Tapupere andmetel olevat nimetatud vabaõhulava ehitatud mitte Raplasse vaid Raikküla valda Raela külla Uudelt' itele kuuluva Pitseri talu karjamaale (MT 1274, 52). Näidendi õppimiseks ja vajalikeks ettevalmistustöödeks kulus ligi 8 kuud. 14. juulil 1896. aastal toimus Raplas esimene teatrietendus, mis kujunes omamoodi suursündmuseks. Teated sellest ilmusid mitmetes ajalehtedes. Sõnumites märgiti, et kõik tegelased olid laval esmakordselt, kuid sellele vaatamata esinesid Liiver ja Martinson väga kiiduväärselt (Sakala 1896, 33 / Postimees 1898, 159).

19. sajandi lõpuaastatel muutusid peoõhtud, mille kavas oli näidendi ettekanne, erakordselt populaarseteks. Need meelitasid rahvast kokku ka kaugematest küladest, sest kõik tahtsid oma silmaga näha, kuidas "kometit tehakse". Hardunult jälgiti laval toimuvat ja elati siiralt kaasa tegelaste saavutustele. Tihtipeale ei lepitud ainult ühe näidendi jälgimisega, vaid rahvas oli poole ööni laval toimuvale kaas elamas. Kuna ka majanduslikult olid sellised peoõhtud seltsidele kasulikud, oli juhatus sunnitud rahva soove

arvestama. Nii esitatigi 19. juulil 1898. aastal Raplas ühel õhtul kolm näidendit: "Maja maantee ääres", "Tuhalabida valitsus" ja "Sõda pruudi pärast". Osavõtt oli väga elav ning huvi määratu suur. Pärast peo lõppu avaldati arvamust: "Soovida oleks, et sarnast lõbu meil tihedamini pakutaks" (Olevik 1898, 30). Tihtipeale figureeris tolleaegsete pidude kavas ka pantomiim, ehk nn. "varjude mäng", mida esitati läbi õhukese eesriide. Veel püüti peoõhtute kava rikastada mitmesuguste kunstiliste lugemiste žanritega. Raikkülas esitati korduvalt ".kahe- ja kolmekõnesid, mis väga soojalt vastu võeti" /68/.

1899. aastal hakkas Raplas tegutsema veel teinegi, tuletõrjeühingule kuuluv näitetrupp. Seega oli tekkinud konkurents, mis innustas mõlemaid truppe saavutama paremaid tulemusi. Omavahel peeti võitlust nii tegelaste kui ka publiku pärast. Mõlemad organisatsioonid püüdsid suuremate lavaliste kogemustega "näitlejaid" endale meelitada. Harukordsed polnud isegi need juhud, kus mõni võimekam tegelane esines korraga kahe või isegi kolme näitetruppi lavastuses. (Liiver ja Martinson mängisid Rapla karskusseltsi, Rapla tuletõrjeühingu ja Kehtna näitetrupis). Kuna väike Rapla alevik ei suutnud kahele näitetrupile alati saalitait publikut kindlustada, tehti sageli väljasõite ümbruskonna küladesse. 1899. aasta novembris esitas karskusseltsi trupp Raikkülas näidendi "Adam Tips" (Olevik 1899, 49) ja 1898. aastal tehti väljasõit Vändrasse (Olevik 1898, 15).

Paiguti kujunes kahe näitemänguseltskonna vahelkord Andrese ja Pearu ärplemise taoliseks vägikaikavedamiseks. Ilmeka näite selle kohta leiab ka ajakirjandusest: 18. mail 1900. aastal sai tuletõrjeühingu näitetrupil lavaküpsiks J. Kunderi "Kroonu onu". Karskusselts ei tahtnud rivaalidest maha jääda ja esitas samal õhtul näidendi "Tuhalabida valitsus". Selle võidujooksu etapi võitis ilmselt karskusselts, sest kuu aega hiljem valmis neil 2 lavastust "Mihkel ja Liisa" ning "Poissmehed", mis kanti ette 1900. aasta jaanipäeval. Paraku kannatas suure kiirustamise tagajärjel näitemängu esitamise kvaliteet. Sedasama kurtis ka sõnumisaatja, hinnates etteasted valdavalt rahuldavaks (Uus Aeg 1900, 42).

Pärast kiirustamisi ning omavahelisi kemplemisi jõudsid 1901. aastal mõlemad näitekunstiga tegelevad organisatsioonid arusaamisele, et meeletu rabelemine - tormamine ei vii kuhugi — häid saavutusi ja arengut polnud nii võimalik saavutada. Tarbetu killustatuse vältimiseks otsustasid mõlemad trupid ühineda. Esimeseks ühiseks lavastuseks sai M. Granthi draama "Murdvargus". Esiettekanne toimus 19. augustil 1901. aastal ja seda võis lugeda tolle perioodi parimaks lavastuseks, üldine hinnang oli igati kiitev, ainult paari tegelase kohta tehti kriitilisi märkusi (Uus Aeg 1901, 69).

19. sajandi lõpus ei olnud Rapla kihelkonnas mitte ühtegi avalikku raamatukogu (Olevik 1890, 18). Esmakordselt arutati raamatukogu loomise mõtet karskusseltsi koosolekul 1898. aastal. Põhimõtteliselt oldi ettepanekuga nõus, kuid kohe ei leitud summasid raamatute hankimiseks (Uus Aeg 1903, 17, 26 / Olevik 1900, 14). Kaks aastat hiljem, 19. märtsil 1900 kerkis raamatukogu - küsimus taas päevakorda, kuid paraku ka seekord ei leitud ettevõtmisele positiivset lahendust. Rahva maailmapildi avardamiseks nii väga vajaliku raamatukogu asutamine lükkus järjekordselt edasi (Uus Aeg 1900, 26 / Olevik 1900, 14). Taas tuli oodata paremaid aegu, mil Rapla karskusselts oleks vaba majanduslikest raskustest. Alles 1903. aastal saadi raamatukogu asutamiseks ametlik luba ning võidi tegevust alustada (MT 1274, 72). Samal aastal alustati Rapla postimajas asuvas karskuskuratooriumi teemajas tegevust raamatukogu - lugemistuba, mis oli eelkäiaiks 1917. aastal asutatud haridusseltsi raamatukogule.

Käesoleva sajandi algus tõi enesega kaasa järsu poliitilise aktiivsuse ja ka kultuurilise tõusu. Aastate pikkuse töö tulemusena olid välja kujunenud kindlapiirilised kultuurielu kolded. Peamiseks kihelkonnakeskus Rapla koos lähiümbrusega ning Raikküla - Järvakandi piirkond. Kultuuriliste organisatsioonide ümber koondus kõige aktiivsem, kõige progressiivsem osa elanikkonnast, kes koos tegutsedes kasvasid ise ja avardasid valla- ja külarahva silmaringi. Seetõttu on igati loomulik ja seaduspärane, et ka revolutsioonilise mõtte kandjateks kujunesid nende organisatsioonide aktivistid. Täiel määral võib seda öelda Rapla karskusseltsi juhtide kohta. Rapla vallakirjutaja J. Maksim, vennad Martinsonid, K. Uudelt ning paljud teisedki seisis 1905. aasta revolutsioonipäevil esimestes ridades.

J. Maksim oli 1904. aasta veebruaris kohtunud Tallinnas salakoosolekul M. Kalininiga, kes oli koosolijaid tutvustanud 1903. aastal Venemaa sotsiaal - demokraatliku partei II kongressil vastuvõetud programmiga ja soovitanud kohtadel asutada salajasi organisatsioone. Saanud Tallinna "seltsimeestelt" vastavat põrandaalust kirjandust, organiseeris ka J. Maksim Raplasse VSDDTP põrandaaluse organisatsiooni, mis 1905. aasta revolutsioonipäevil etendas juhtivat osa kohalikes sündmustes (Paidla 1991, 25).

1905. aasta sügisel oli J. Maksim kohalike talupoegade saadik aulakongressil. Sealt naastes leiti, et maaküsimus, samuti probleemid omavalitsuste uuendamisest, olid jäänud lahendamata. Ent need olid talurahvast huvitavad küsimused ning seetõttu otsustati veel kord kokku tulla. Valdade esindajate kokkukutsumine jäi J. Maksimi hooleks. Esialgsete plaanide kohaselt pidi kokku saadama 11. (24.) detsembril "Estoonias", kuid tegelikkuses toimus kokkusaamine "Volta" tehase keldrisööklas (Toomtal,

1989). "Volta" kongressi kutsed kandsid Rapla vallavalitsuse pitsatit (Paidla 1991, 25). Sel koosolekul otsustati alustada tsaarivalitsuse kukutamiseks relvastatud ülestõusu. Kuna Tallinnas ja Põhja - Eestis oli 10. detsembril sõjaseadus välja kuulutatud ning arreteerimiste ja väeosade juurdetoomisega oli seal ülestõus võimatuks muudetud, otsustati tööliste relvastatud salgad maale saata. Pärast paarikümne "Volta" - koosolekust osavõtja arreteerimist, kelle hulgas J. Maksimil vaevu pääseda õnnestus, suundusid tööliste salgad 12. detsembri ööl sotsiaal - demokraatide juhtimisel maale, et mõisad üle võtta ja seada sisse revolutsiooniline omavalitsus (Toomtal, 1989). Rapla inimestel aitasid sündmusi mõtestada ka kaugemalt tulnud agitaatorid. 4. detsembril pidas kirikuesisel platsil kihutuskõne Fr. Tuglas. 13. (26.) detsembril koguneti suurele miitingule, kus loeti ette Peterburi töölissaadikute üleskutse ja võeti vastu otsus relvastatud ülestõusuks. Sel päeval võeti revolutsiooni käsutusse kroonu viinapoe, kiriku- ja kreisipolitsei kassa ning rüüstati kohalikud riigiasutused — politsei- ja kohtumaja. Järgmisel päeval algas ümberkaudsete mõisate ülevõtmine (Paidla 1991, 16). Paraku vallandus töölistega ühinenud talupoegade viha peamiselt mõisate põletamises ja purustamises. J. Maksim asus Rapla kihelkonna relvastatud ülestõusu etteotsa revolutsioonilise komitee esimehena. Komisjoni kuulusid veel H. Martinson ja Valtu kooliõpetaja H. Väli. Rapla karskusseltsi kuratooriumi teemajast juhiti sidemete kaudu ülestõusu käiku nii oma kui ka naaberkihelkondades. Karistussalkade tulekul oli J. Maksim mahalastavate nimekirjas esikohal, ent nagu paljudel teistelgi ülestõusu juhtinutel, õnnestus ka J. Maksimil koos oma külimehe H. Väliga Soome pagulusse minna. Soomes peatusid nad tuntud karskustegelase dr. Heleniuse suvilas Hämenlinna lähedal. Soome sõbrad aitasid neil minna Norrasse. Sealt läks J. Maksim Taani meieriks õppima. J. Maksim suri 11. (24.) novembril 1906. aastal Kopenhaageni haiglas kollatõppe. Taanist taheti tema põrm tuua kodumaale ja matta Rapla kalmistule, milleks kadunu abikaasal ka luba oli. Paraku keelasid politseivõimud selle siiski ära — ilmselt peeti J. Maksimi kardetavaks isegi peale surma.

Relvastatud kokkupõrge ülestõusnute ja karistussalkade vahel toimus Rapla külje all Alus. Revolutsiooni mahasurumist juhtis Raplas kindral Bezobrazov. Kohapeal lasti maha 12 meest. Väga häbiväärset osa etendas tol ajal kohalik kirikuõpetaja H. Girgensohn, kes esimesena asus karistavate nimekirja koostama. Kui Alu parun keelas oma maadel inimeste mahalaskmise, siis lubas pastor seda teha kirikla lähedal jõe kaldal. 30. jaanuaril 1906. aastal said Purkus kindral Bezobrazovi "sõjakohtu" otsusel peksta 54 ümbruskonna talupoega, kellest paljudele ei esitatud mingit süüdistust. Rapla kirikuvanemal

Prits Ojal oli terav vahekord kurikuulsa pastor Girgensohniga ja sellest piisas, et ta samal päeval põlema süüdatud J. Lensmanni maja akna all maha lasti. Järvakandi veretöö tunnistaja, vallamaja õuelt üleskorjatud peksupink on tänaseni säilinud Riiklikus Ajaloomuuseumis, üks nudikspekstud vitsakimp asub Mahtra Talurahvamuuseumis (Paidla 1991, 16, 98). H. Girgensohn muutus aga Raplas nii ebapopulaarseks, et 1906. aasta augustis tehti talle koguni atentaat. Haavadest paranenuna lahkus ta Raplast ja Eestist üldse.

J. Maksimi poolt Rapla ja -ümbruskonna inimeste teadvusesse istutatud seltsi- ja ühistegevuse seeme sirgus aga tugevaks puuks ning paljunes kümneteks uuteks kultuuri-, haridus- ja majanduslikeks seltsideks. Tema esiklaps — Rapla karskusselts jäi aga peale 1905. aasta veriseid sündmusi kiratsema, mõningad tegevusharud käisid küll veel aeg - ajalt koos, ent praktiliselt seltsi tegevus seiskus. Ametlikult likvideeriti Rapla karskusselts 1907. aastal.

Haridus ja areng üks põlvkonnast teisele. Ta rõhutas järjepidevalt, et haridus on rahvusliku eksistentsi võtmetekstiks, mille lahendamiseks ka ühiskondlikud probleemid. J. Tõnisson oli sügavalt veendunud, et rahvuse elu, areng ja areng sõltuvad otseselt ka tema majandusest. Kui majanduslik progress oleks võimalik ilma inimeste peituvate võimete ja oskuste väljaarendamata — ilma hariduseta. Majandusliku tõusu omakorda on ainsana võimalik saavutada ühe uute, kõrgemale intellektuaalse ja vaimse väärtuste kättevõtmisel. Alustada tuli koostöös ühiskonnaga — alustada, kuna olukord küla-, valda- ega kihelkonnakoostöös polnud küll materiaalsest küljest aeg ja rahvale võimaks oma vaimseks ja -meeliseks. 1905. aasta aprillis esitas grupp rahvuslikult meelestatud eesti lastele ja ühiskonnategelastele (J. Tõnisson, Peeter Põld, Villem Reinart jt.) laste valitsemise mõtuse, millel nõuti emakeelset ja tasuta õpetust rahvakohtades.

Olulise tähtsusega sündmuseks rahvusliku hariduspoliitika kavandamisel ja praktilises võimuses selle eest kujunes Eesti Rahvusliku Edusõnna (ERE) loomine 1905. aasta novembris Tartus. Erakonna esimeheks valiti J. Tõnisson. ERE põhikirjas sätestatud eesmärkide hulgas oli olulisel kohal ka eesti rahva igapäevase arendamine kultuurilise eneseteadmise alusel. Suure osa nende programmistest nõudmistest moodustasid rahvahariduse põhialliku reformimise tegevused eesmärgid. Mõnuniisid näiti ette vajadus luua kohustuslik ja tasuta algharidus 4 klassi ulatuses. Oma eesmärgid püüdnud kuni liikluskoolihariduseni välja.

Oli ka üsna loomulik, et nõuda kõik lapsed sootuks teist. Kõik ei tulnud mõttessegi eestikeelseid rahvakoole avada ega neid üleväljendada. See risk,

III Kultuurhariduslikud seltsid Rapla kihelkonnas

1906 - 1940 Eesti haridusliikumise taustal.

3. 1. Pinnas haridusseltside tekkeks Eestis

Käesoleva sajandi alguseks oli Eesti seltsielu (peamiselt laulu-, mängu- ja karskusseltsid) saanud üle vahepealsest mõõnaperioodist — 1905. aasta revolutsioonilised sündmused olid raputanud nii rahvast kui ka tsaarivalitsust. Ent rahvale oli toimunud sündmuste järelmõjudena jäetud rohkem hingamisruumi. Inimeste eneseteadvus kasvas, suurenes kõikvõimalike ühisaktsioonide kogemus ning esile kerkis hulgaliselt uusi liidreid. Üheks silmapaistvamaks tegelaseks kujunes Eesti oludes Jaan Tõnisson, kes andis oma osa ka haridustegevusse. Haridus oli J. Tõnissoni käsitluses eesti rahvuse püsimajäämise ja arengu üks põhitingimusi. Ta rõhutas järjepidevalt, et haridus on rahvusliku eksistentsi võtmeküsimus, mille kaudu lahenevad ka ülejäänud probleemid. J. Tõnisson oli sügavalt veendunud, et rahvuse saatus, iseseisvus ja areng sõltuvad otseselt ka tema majanduse edust. Ent majanduslik progress oleks võimatu ilma inimestes peituvate võimete ja eelduste väljaarendamiseta — ilma hariduseta. Majanduselu tõus omakorda pidi saama eestlastele abinõuks üha uute, kõrgemate intellektuaalsete ja eetiliste väärtuste kättevõitmisel. Alustada tuli loomulikult alusmüürist — algkoolist, kuna olukord küla-, valla- ega kihelkonnakoolides polnud kiita materiaalsest küljest ning jäi rahvale võõraks oma venekeelsuse ja -meelsusega. 1905. aasta aprillis esitas grupp rahvuslikult meelestatud eesti haritlasi ja ühiskonnategelasi (J. Tõnisson, Peeter Põld, Villem Reiman jt.) tsaarivalitsusele taotluse, milles nõuti emakeelset ja tasuta õpetust rahvakoolides.

Olulise tähtsusega sündmuseks rahvusliku hariduspoliitika kavandamisel ja praktilises võitluses selle eest kujunes Eesti Rahvameelse Eduerakonna (ERE) loomine 1905. aasta novembris Tartus. Erakonna esimeheks valiti J. Tõnisson. ERE põhikirjas sätestatud eesmärkide hulgas oli olulisel kohal ka eesti rahva igakülgne arendamine kultuurilise enesemääramise alusel. Suure osa nende programmilistest nõudmistest moodustasid rahvahariduse põhjalikku reformimist taotlevad eesmärgid. Muuhulgas nähti ette vajadus sätestada kohustuslik ja tasuta algharidus 4 klassi ulatuses. Oma eesmärgid püstitati kuni ülikoolihariduseni välja.

Oli ka üsna loomulik, et asjade käik läks sootuks teisiti. Riigil ei tulnud mõttessegi eestikeelseid rahvakoole avada ega neid üleval pidada. See raske,

kuid eesmärki vääriv töö jäi tervenisti eesti üldsuse enda korraldada, olgugi et 1905. aasta lõpul nõudsid ka uuendatud omavalitsused mitmel pool valdades eestikeelset kooliõpetust. Sõjaseisukorra kehtestamisega need otsused küll tühistati, ent võimud olid saanud rahvalt järjekordse märguande, et olukorra muutmiseks on vaja midagi ette võtta. Rahva seas kujunes üheks oma seisukorra parandamise võimaluseks seltsiliikumine. Kutsuti ellu haridusseltsid. Ka vaatamata 4. märtsi 1906. aasta "Seltside ja liitude ajutiste eeskirjade" seaduse piirangulisusega hakkas seltsielu Eestis taas elavnema. Uut hoogu said laulu- ja mänguseltsid, karskusliikumine ületas ajutise mõõnaperioodi, tegevust jätkasid ka põllumeeste- ning tuletõrjeseltsid. Siitpeale oli võimalik luua ka eestikeelse hariduse nimel tegutsevaid kooli-, noorsoo- ja haridusseltsi, mis kujunesid lühikese ajaga eesti seltsiliikumise kõige massilisemaks vormiks. Vajalikud eeldused selleks olid küpsenud eelnenud kümneks aastaks vältel (Kinkar 1996).

Juhtivad haridusorganisatsioonid Eesti 1906 - 1917.

Kuna Tartus oli haridusseltsi mõte liikunud juba paar aastat ning 1906. aasta aprillis anti luba ka ääremaade põhirahvusest laste jaoks emakeelseid erakoole avada, hakati ette valmistama haridusseltsi asutamist. Tegutsema asuti julgelt ja otsekoheselt. Ajakirjanduses, millel oli rahvale suur mõju, avaldati vastavaid kirjutisi. Hulk üritusi toimus juba enne seltsi ametlikku kinnitamist. Asutajaliikmed valmistasid ette loodava Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi põhikirja, kus eesmärgiks oli kehvema kooli- ja alakooliealise nooresoo kehalise ja vaimlise edendamise eest hoolt kanda. ENKS-i põhikiri kinnitati Liivimaa kubermangu seltsiasjade nõukogus 30. juunil 1906. aastal. Kuue aasta pärast, s.o 1912. aastal kinnitati senise põhikirja täiendatud variant, milles oli oluliselt muudetud vaid seltsi eesmärgid ja selleks vajalikke abinõusid sätestavad paragrahvid.

Niisiis oli 1906. aasta suveks loodud ENKS ning organisatsiooni tegelik loomine võis alata. Kuna iga ühiskondliku organisatsiooni tegevuse aluseks on tema liikmeskond, selle arvukus ja teovõime, võib 1906. aastat pidada edukaks, sest ainuüksi keskseltsil oli täieõiguslikke liikmeid 219. Edaspidi see arv suurenes veelgi. Selts ühendas endas nii haritlasi (juba tuntud või tulevasti kultuuri- ja ühiskonnategelasi) kui ka hulgaliselt teenistujaid, kaupmehi, majaomanike, käsitöölisi jne. Seltsi eestseisus kujunes suhteliselt stabiilseks ning suur osa neist kuulus samaaegselt ka ERE juhtivtegelaste hulka.

Kinnitatud põhikirja kohaselt oli ENKS pädev avama haruseltsi. Osakondade kujunemine langes põhiliselt ajavahemikule 1906-1910. Nende teket takistas oluliselt venestuslaine uus tõus. Ühtekokku loodi 23 osakonda.

Iseloomulik oli see, et ENKS suutis oma osakondi luua praktiliselt kogu Eesti alal, isegi Saaremaal. See oli üks eeldusi, mis võimaldas tal teatud määral ka üle - eestilise keskuse rolli täita. ENKS-i eeskujul tekkis ka kohalikke noosookasvatuse seltse, kes küll tegutsesid algusest peale iseseisvalt, kuid olid väga tihedalt peaseltsiga seotud.

1913. aastal ületas haruseltside ja peaseltsi liikmete arv kokku 1600 piiri, mistõttu oli ta eesti seltside hulgas kindlalt suurim. Osakondade tegevuse põhinäitajad olid väga erinevad — jõukamates kohtades peeti oma jõududega üleval koole, kuid enamasti asutati - toetati raamatukogusid ja lugemislaudu ning korraldati kultuuriüritusi. ENKS-i poolt korraldati oma allorganisatsioonidele ka ühisüritusi - hariduspäevi, kus peateemadeks olid pidevalt kaks kõige olulisemat küsimust: haridusseltse ühendava keskuse loomine ja emakeelsete koolide arendamine. Hinnatav on ka ENKS-i üldine seltsitegevus. Regulaarselt korraldati "Vanemuise" ruumides pidusid. Neist saadav tulu läks peamiselt oma kooli vajaduste katteks. Samal eesmärgil korraldati ka näitusmüüke, kevadpidusid Tartu lähedal Vahil, 1910. aastal õnnestus linna laulupidu. Korraldati ka üldhariduslikke kursusi ja kanti hoolt õpilasraamatukogude arendamise eest. J. Tõnissoni õhutusel organiseeriti laste ja noorte tarbeks suvel mängu- ja talvel uisuväljakuid ning võimlemiskursusi. Erakordselt tähtsaks kujunes ka ENKS-i tegevus õpilaste ja teistegi noorte suvevaheaja sisustamisel — esialgu võimaldati linna lastel veeta suvekuud maal, peagi said aga meie noored veeta suvekuid väljaspool Eestit — Soomes.

ENKS-i peamiseks saavutuseks oli emakeelse kooli rajamine. Kool pidi saama 1. järgu eraõppeasutuseks, mille programm vastas riiklikes naisgümnaasiumides kehtivatele. 1906. aasta 1. september said 48 katset sooritanud last kooli esimesteks õpilasteks. Need polnud sugugi mitte jõukate vanemate võsukesed, kellele rajati eliitkool. Gümnaasiumi loomine just tütarlaste kasuks oli mitmeti põhjendatud. Erakool ei andnud lõpetanule mingeid õigusi, nende saamiseks tuli sooritada lõpueksamid mõne riikliku gümnaasiumi juures. Tütarlapsi, kellest paljud edasi õppida või riigiametisse astuda ei kavatsenud, häiris eelmainitud asjaolu tunduvalt vähem kui noormehi. Valiku tegemisel tütarlaste kasuks peeti peaasjalikult silmas, et hea eestikeelse hariduse saanud tulevased emad aitavad kaasa uue eestimeelse ja -keelse põlvkonna kasvatamisele - kujundamisele.

Lisaks annetustele ja laenudele läksid ENKS tegevuse tulud pea kõik loodava kooli tarbeks. Pärast vaearikkaid pingutusi ehitustöö organiseerimisel (krundist - projektist sisetöödeni), pärast sõjakahjustuste likvideerimist 1920. aastal, sai kool lõpuks ka oma ruumides tööle asuda. P.

Põllu eestvõttel kujunes kool algusaastatest peale oma kitsaste olude kiuste näidiskooliks olles eeskujuks teistelegi haridusasutustele. Püsima jääb selle kooli tähtsus läbi aegade, sest sealt said oma eluhoiakud ja emakeelse hariduse sajad tulevase iseseisva riigi kodanikud. Kooli osatähtsus kasvas jõudsalt Eesti Vabariigis.

Eestimaa Rahvahariduse Selts

1906. aasta suvel hakati ka ERE Tallinna osakonna liikmete poolt haridusorganisatsiooni loomise mõtet veeretama. 24. augustil 1906. aastal registreeritigi Eestimaa Rahvahariduse Seltsi (ERS) põhikiri. ERS-i peaülesandeks ei olnud niivõrd mitte emakeelsete koolide avamine, vaid rahvaharidusele kaasaaitamine, nii et kõik kooliealised, esmajoonelised lapsed vaesemates peredest ka tegelikult koolis käia saaksid.

Erinevalt ENKS-st ei hakanud juba seltsi kujunemisperioodi algul organisatsiooni asjades juhtivalt kaasa rääkima mitte ainult ERE, vaid oluliselt olid haaratud kogu ühiskondlike jõudude esindajad. Ühelt poolt oli see asjade kasuks, tagades mõttevahetuse küllalt laias diapasoonis, samas aga ei saavutanud ERS mitte kunagi sellist tahte- ja tegevusühisust, nagu see ilmnis ENKS-i puhul.

ERS-i liikmeskond kujunes esimesel tegevusaastal üllatavalt suureks. Pea täielikult oli tegemist Tallinna kodanikega. Lisaks intelligentsi esindajatele moodustasid suure osa liikmetest käsitöölised, ametnikud ning ka töölised. Kuigi Tallinna - selts jäi oma liikmeskonna arvult alla Tartu seltsile, oli ERS siiski koos oma osakondadega ja haruseltsidega üheks suuremaks ja teovõimsamaks haridusseltsiks.

Vaatamata sellele, et ERS-il ei õnnestunud pingutustest hoolimata oma kooli rajamine, läks edukalt nende üldhariduslik õhtukursuste korraldamine. Plaanipäraselt pidid need andma umbes 4. klassilisele linnakoolile vastava hariduse. Kursuste vastu tunti väga suurt huvi ja kuigi lõpetatud hariduse said vähesed, etendas see õppevorm ka sellisena üsna tähtsat osa sadade noorte elus. Õppijateks olid peamiselt käsitöölised ja töölised vanuses 16 - 40 eluaastat. Nende jaoks oli see ainus, pealegi emakeelne võimalus haridusteed jätkata. 1907 - 1910 aastani korraldas selts ka üldhariduslikke suvekursusi, mis paari aastaga muutusid rahva seas väga populaarseks. Paraku ei saadud edaspidi võimudelt suvekursuste korraldamiseks luba.

Tänu tihedale koostööle ENKS-iga hakkas ka ERS korraldama hariduspäevi, mille kaudu muuhulgas anti abi eestikeelsete koolide õpetajatele. Väga väärtuslikuks kujunes ERS kirjandusosakonna poolt eesti koolidele antud õppekirjandus — kokku 14 raamatut, neist pooled eestikeelsed. Vabahariduse vallas planeeriti rahvaülikooli rajamist, ent idee ellurakendamisele sai

takistuseks sõda. Korduvalt nurjus raamatukogu loomise katse, sest võimuorganitelt saadi ilma põhjendusega eitavad vastused.

ERS ei koosnenud mitte ainult keskorganist vaid peatselt hakkasid tekkima ka tema osakonnad ja haruseltsid. Kuna ERS-i tegevuspiirkonnaks oli Eestimaa kubermang, loodi hulgaliselt haridusseltsi sealgi. 1914. aastaks oli kokku 20 tegutsevat haruseltsi. Töö ulatuse ja taseme poolest oli tegemist väga erinevate organisatsioonidega. Kõik sõltus kohalikest majanduslikest oludest, juhtide ettevõtlikkusest, seltsitöö senistest kogemustest jpm. -st. oma kooli rajamiseni jõudis vaid Koeru haruselts, ülejäänute tegevus oli pühendatud valdavalt raamatukogunduse arendamisele, eesti laulu-, muusika- ja näitetegevuse viljelemisele ning oma liikmete rahvuslikus vaimus kasvatamisele.

ERS kui peaselts lõpetas oma tegevuse 1917. aasta juunis, olles andnud olulise panuse eesti kultuuri- ja hariduselu arengusse.

ENKS-i ja ERS-i ühinemiskatsed. Juba haridusseltside liikumise alguses peeti oluliseks moodustada neid ühendav organisatsioon, kuna seda nõudis eesmärgi ühtsus ning seda kinnitasid ka karskusseltside ja põllumeeste seltside keskoimkondade senised töökogemused. Kuna peaseltsi osakondade ja haruseltside moodustamise kord oli lihtsam, kiirendas see oluliselt seltsiliikumise tempot. Mõlemad keskorganid pidasid õigeks samas nende võimalikult kiiret iseseisvumist ning hilisemat ühendust föderatiivsetel alustel. Iseseisvate seltside ja neid ühendava keskuse loomist põhjendas J. Tõnisson peale kõige muu ka sellega, et see takistaks võimudel keskseltsi likvideerimisega üheaegselt kinni panna ka kõiki selle osakondi. Ühinemiskatse ettevalmistusi hakati tegema juba 1907. aasta jaanuaris. Kahel järgneval aastal oli probleem taas päevakorral, ent alanud oli tsaarivõimude vastutegevus rahvuslikele organisatsioonidele, esmajoones haridusseltsidele. 1909. aasta jaanuaris avaldati "Postimehes" ja "Virulases" loodava keskuse — Eesti Hariduse Ühenduse põhikirja projekt. Ajakirjanduse veergudel järgnes mõningane poleemika ning heideti ette liigset Tartu - kesksust. Pärast edasiste sammude astumist ja asjadele ametliku käigu andmist saadi 1909. aasta novembris eitav vastus. Nii pretsedenditult suurele ja eeldatavalt teovõimsale organisatsioonile, mis oluliselt oleks soodustanud rahvuslikku liikumist, tegutsemisluba ei antud. EHÜ pandi lootusetusse seisu.

Ka liikumises endas olid selleks ajaks tekkinud sisepinged. Esikohale astus juba väljakujunenud vastasseis Tallinna ja Tartu vahel, mille juured ulatusid sügavale majanduse ja poliitika sfääri. Juba algusaastatel oli liidrifunktsioon koondunud ENKS-i kätte. Kuigi Tartus tehtigi ära rohkem, kartsid Tallinna haridustegelased ebavõrdse partnerluse suhet keskseltsis. Kahe eesti suurema

haridusseltsi vahel oli küll teatud pingeid, kuid mitte sel määral, et takistada omavahelist koostööd — see arenes küllalt viljakalt. Tõkked tekkisid vaid ühinemisprotsessi käsitlevates küsimustes.

Nõnda jäigi ühine keskus — EHÜ, millel oli suurepärase eeldus kujuneda edukaks, loomata.

1917 - 1940

Pärast tsaarivõimu kokkuvarisemist 1917. aasta kevadel Venemaal algas eestlaste uus enesemääramisvõitlus. Rahvusliku intelligentsi ja kogu demokraatlikku avalikkust ühendavaks nõudeks, mis nüüd teravamalt kui kunagi varem päevakorda kerkis, oli emakeelse hariduse taotlus. I rahvaharidusekongressil Tartus 1917. aasta kevadel peeti eestikeelse koolihariduse kõrval oluliseks ka rahvaharidustöö arendamist, seltsi- ja noortemajade asutamist haridusseltside asutamist, kursusi enesetäiendamiseks ning loomulikult raamatukogude olemasolu.

Vaimse kultuuriga tegelevate seltside ja ühingute kiire arengu mõjul kasvas oluliselt vabahariduse ühiskondlik roll. Seose koolide allumisega ühtsele riiklikule juhtimisele kadus haridusseltsidelt üks senistest põhiülesannetest — luua ja ülal pidada emakeelseid koole. Seltside tegevusraskus kandus koolivälise hariduse arendamisele. Kuna valdav osa elanikkonnast elas maal, siis ka enamik kultuur - hariduslikke seltsi loodi sinna ja tegutsesid seal. Säilinud andmete põhjal seisid kohalike seltside ja ühingute eesotsas kõige sagedamini põllupidajad, õpetajad, töölised - käsitöölised, ametnikud ja kaupmehed. Seda tööd tehti mõistagi tasuta. Organisatsioonide kiire areng on seletatav mitmeti — kättevõidetud omariiklus innustas inimesi igas eluvaldkonnas. Ka rahvuskultuuri areng sai sestpeale kulgeda takistusteta. Eelnev põlvkond, kes varem läbi raskuste seltsielu edendanud oli, jagas lahkelt oma kogemusi uuele põlvkonnale. Kasvas kooliõpetajate roll koolivälises tegevuses. Ei saa ka unustada, et esmakordselt sai vabaharidustöö Eesti riikliku hariduspoliitika osaks.

Seltsielu kiire areng tõstis üles küsimuse seltsielu olemusest, eesmärgist ja ülesandest uutes omariikluse tingimustes. Vabahariduse kõrgeim printsiip, mille sõnastas Soome rahvaharidustegelane Z. Castrén, lähtub, et selle töö ülesandeks on äratada noorsoos ja täiskasvanuis tarvet enesearenduse järele ning püüda siis kõigi võimalike vahenditega seda rahuldada (Kinkar 1993, 21). See sai juhtmõtteks ka Eestis. Märkimisväärne nihe toimus seltside haridusliku funktsiooni rõhutamise suunas, mis kujutas endast küpse noorsoo ja täiskasvanud elanikkonna koolijärgset pidevat täiendõpet. Kiire linnastumistempo tõttu peeti eriti oluliseks vaimuelu edendamist maal. Kõige olulisemaks eesmärgiks oli elanikkonna tõhus

kodanikukasvatus, mis pidi sisendama austust ja lugupidamist oma maa, rahva ning tema kultuuri vastu. Samas nähti enda kõrval ka teisi — valgustati demokraatliku ühiskonnakorralduse eeliseid, mis süvendaksid oskust olla sellise ühiskonna aktiivne liige, kes vabalt, iseseisvalt ja kriitiliselt mõtleb ning vastutustundeliselt tegutseb.

Katuseorganisatsioon Eesti Haridusliit /EHL/.

Kuna kultuuri- ja haridusalane seltsiliikumine arenes hoogsalt, kasvas üha enam vajadus kogu riigi ulatuses massilist kultuuritööd ühendava ühiskondliku organisatsiooni järele. Omaaegne haridusseltside liidu loomise idee oli ikka veel ellu rakendamata. Lõplikult asusid seda küsimust lahendama siiski ühiskondlikud jõud ise. Aastatel 1921 - 1923 korraldati kihelkondades üle 20 kohaliku hariduskongressi. 28. detsembril 1923. aastal tuli Tartus "Vanemuise" ruumides kokku Eesti I hariduskongressi (Areng 1934, 166). Organisatsiooni põhiülesandeks sai hariduslike eesmärkidega ühingute ja liitude koondamine ja arendamine. EHL-i Põhikiri kinnitati 5. septembril 1924. aastal. Esimesed 15. organisatsiooni võeti vastu sama aasta 1. novembril Tallinnas juhtorgani esimesel koosolekul. Rapla kihelkonnast astus EHL-i liikmeks 1924. aastal Raikküla haridusselts.

EHL-i töös osales liikmesorganisatsioonide kaudu ca 36 000 inimest (Kinkar 1993, 37). Oma töö organiseerimiseks rakendati pidevalt konsulentide instrueerimisringsõite maal, korraldati hariduspäevi ja -nädalaid ning kultuurharidusliku töö ühiskondliku kaadri ettevalmistamist. Maal oli tegevus seotud ka kooli- ja rahvamajade võrgu rajamise kujunemisega. Rahvamajade ehitamine elavnes tänu 1931. aastal vastu võetud "Rahvamajade seadusele", milles sätestati rahvamajade võrgu loomise ja taotlemise kord. (Kinkar 1993, 37) 1939. aastaks oli Eestis 509 rahvamaja. Lisaks rahvamajadele kujunes riigis välja ka avalike raamatukogude võrk.

Vanema põlvkonna haritlaste kõrvale liitus seltsiliikumises üha uusi noori rahvusliku intelligentsi esindajaid. Põhiraskus töö sisulise juhendamise ja korraldamise alal langes õpetajaskonnale, eriti maal. Rahva kollektiivses mälus on kindlasti säilinud ettekujutus õpetajast kui "maa soolast", kes ühendasid oma kutsetöö aktiivse ühiskondliku tegevusega.

Omaalgatuslik kultuuri- ja haridusalase töö süsteem Eestis oli väga laiahaardeline, selles osales hulk erinevaid organisatsioone. Paljud neist olid ka EHL-i liikmeteks. Peale haridusseltside veel ka kasvatus-, noorsoo- ja enesearendus-, kunsti-, kultuuri-, põllumeeste-, tuletõrje-, spordi-, õpetajate jm. seltsid See, kuidas keegi oma nime formuleeris, sõltus konkreetsetest asjaosalistest ja kitsamatest erihuvidest, kuid üldeesmärgid isiksuse mitmekülgisel arendamisel olid siiski ühised. Kuulumine EHL-i ei olnud

ainumääravaks, oli ka kohti, kus ei olnud katuseorganisatsiooni liikmeks. Järgnevas alapeatükis saab ülevaate eelpoolkirjeldatud perioodi haridusalasest tegevusest Rapla kihelkonnas. Üksikasjalikult on vaadeldud Alu Kultuuriühingu tegevust.

Haridusliku tegevuse algus, toimus peale 1905. aasta revolutsiooni märgatav kultuurilise töös uute organisatsioonide asutamise näol. Tõuke nende loomiseks andis ka kesksete organite — ENKS-i ja ERS asutamine 1906. aastal. Rapla kihelkonda mõjutas just Tallinnas loodud ERS. Ajavahemikul 1906 - 1917 asutati mitmes kohas ka Rapla kihelkonnas nimetatud organisatsioonide haruselts. Kuna töötati ühise standardpõhikirja alusel, ei tekkinud ka organisatsioonide registreerimisel erilisi raskusi.

Paraku ei langenud hariduseltside asutamisaastad Rapla kihelkonnas kokku üldise aktiivsuse õhusga, kuna 1905. aasta revolutsiooniliste sündmuste käik oli rahvale jätnud valusad mälestused. Kohalikud lühid ning aktiivsed ühiskonnategelased Raplast ja ümbruskonnast, kes seni olid end teostanud karskusseltsis, olid kas maha lastud, vaevlesid vanglates või olid sunnitud pagenud maapakku. Seetõttu seikus kultuurhariduslik töö Rapla kihelkonnas aastateks. Üht - teist üritati küll ette võtta, kuid märkimisväärsed tulemused andis veel oodata. 28. nov. 1908. aastast asutati Rapla Rahvahariduse Selts (Kinkar 1993, 154). Ent Tallinna Linnarhuvits säilinud paberitest selgub, et oma tegelikuks asutamisaastaks peab selts 1907. aastat (TLA 664 / 1-218). 1910. aastal asutati haridus-selts Raikkülas ning samal aastal on juba suudetud avada ka kohalik raamatukogu. Seltsi tööst võttis osa palju ärksaid mehi ümbruskondsetest küladest — ka hilisem tuntud haridustegelane August Ruusmaa Kodlast. Selts töötas samuti ERH haruseltsina ning lõpetas oma tegevuse ametlikult 1918. aastal. Seltsi tegevusest on Eesti Riigiarhiivis säilinud lühimeenamat, kust rõõmuhulgas võib välja lugeda iga liikme panitoli, amen ja elukolu (ERA 2800/1-441). Kuna Raikküla ja Järvakandi olid kihelkonnaga tihedalt seotud, mõjutas sealtseti piirkonda ka 8. septembril 1913. aastal rajatud ERS Järvakandi haruselts, mis on jätnud sügavaid jälgi piirkonna kultuurile. Tegutses oma tegakoor, mille juhiks oli kohalik meesavahi Juri Bachmann. Koor töötas kuni Järvakandi muusikateenimikooli avamiseni ja lüües siis sealse segakooriga. Kuna puhkpilliorkestri kogemused olid Järvakandi meestel juba 1896. aastast ning hiljem, kui 1905. aastal osaleti Rapla karskusseltsi orkestri töös, läks Järvakandi haridusseltsi puhkpilliorkestri organiseerimisperiood suhteliselt kiiresti. Juba 20. detsembril 1913. aastal alustati praktilist tööd. Rajati ka viiulikoor kooslopetaja Kõnnukõrbi juhtimisel. Eriti viljakaks kujunes Järvakandis näitekunstilane tegevus. Haridusseltsi näitetruppi hakkas

3. 2. Haridusseltside asutamine Rapla kihelkonnas

1907 - 1917

Nagu juba eespool selgus, toimus peale 1905. aasta revolutsiooni märgatav kultuurielu tõus uute organisatsioonide asutamise näol. Tõuke nende loomiseks andis ka kesksete organite — ENKS-i ja ERS asutamine 1906. aastal. Rapla kihelkonda mõjutas just Tallinnas loodud ERS. Ajavahemikul 1906 - 1917 asutati mitmes kohas ka Rapla kihelkonnas nimetatud organisatsioonide haruseltse. Kuna töötati ühise standardpõhikirja alusel, ei tekkinud ka organisatsioonide registreerimisel erilisi raskusi.

Paraku ei langenud haridusseltside asutamisaastad Rapla kihelkonnas kokku üldise aktiivsuse tõusuga, kuna 1905. aasta revolutsiooniliste sündmuste käik oli rahvale jätnud valusad mälestused. Kohalikud liidrid ning aktiivsed ühiskonnategelased Raplast ja ümbruskonnast, kes seni olid end teostanud karskusseltsis, olid kas maha lastud, vaevlesid vanglates või olid sunnitud pagema maapakku. Seetõttu soikus kultuurhariduslik töö Rapla kihelkonnas aastateks. Üht - teist üritati küll ette võtta, kuid märkimisväärsed tulemused andis veel oodata. 28. nov. 1908. aastast asutati Rapla Rahvahariduse Selts (Kinkar 1993, 154). Ent Tallinna Linnaarhiivis säilinud paberitest selgub, et oma tegelikuks asutamisaastaks peab selts 1907. aastat (TLA 664 / 1-218). 1910. aastal asutati haridusselts Raikkülas ning samal aastal on juba suudetud avada ka kohalik raamatukogu. Seltsi tööst võttis osa palju ärksaid mehi ümberkaudsetest küladest — ka hilisem tuntud haridustegelane August Riisman Kodilast. Selts töötas samuti ERH haruseltsina ning lõpetas oma tegevuse ametlikult 1918. aastal. Seltsi tegevusest on Eesti Riigiarhiivis säilinud liikmeraamat, kust muuhulgas võib välja lugeda iga liikme päritolu, ameti ja elukoha. (ERA 2800/1-441) Kuna Raikküla ja Järvakandi olid teineteisega tihedalt seotud, mõjutas sealset piirkonda ka 8. septembril 1913. aastal rajatud ERS Järvakandi haruselts, mis on jätnud sügavaid jälgi piirkonna kultuuriloosse. Tegutses oma segakoor, mille juhiks oli kohalik metsavaht Jüri Bachmann. Koor töötas kuni Järvakandi ministeeriumikooli avamiseni ja liitus siis sealse segakooriga. Kuna puhkpilliorkestri kogemused olid järvakandi meestel juba 1896. aastast ning hiljem, kuni 1905. aastani osaleti Rapla karskusseltsi orkestri töös, läks Järvakandi haridusseltsi puhkpilliorkestri organiseerimisperiood suhteliselt kiiresti. Juba 20. detsembril 1913. aastal alustati praktilist tööd. Rajati ka viiulikoor kooliõpetaja Kõnnukõrbi juhtimisel. Eriti viljakaks kujunes Järvakandis näitekunstialane tegevus. Haridusseltsi näitetruppi hakkas

juhtima kohalik talupoeg Johannes Bachmann, kellel oli arenenud kunstimeel repertuaari valikul ja haruldane visadus näidendi ettevalmistamisel. Järvakandis õppis ka silmapaistev draamakunstnik ja lavastaja Ants Lauter. 1965. aastal on ta tunnistanud, et Järvakandis õppides oli ta esimest korda näinud näidendi ettekannet. Kogetu mõju olnud nii suur ja jäägitu, et määras tema edaspidise elutee. Nagu mujal, kerkis ka Järvakandis esile raamatukogu asutamine, seda juba 1913. aasta sügisel, mil anti asjale ametlik käik. Luba saadi alles 1915. aasta sügisel, siis osteti ka esimene kogus raamatuid (MT 1274, 74).

Seoses haridusseltside asutamisega toimus märgatav kultuurielu elavnemine. Enamasti jätkasid pärast mõõnaperioodi tööd varem tegutsenud isetegevuskollektiivid uute organisatsioonide juures. Vormiliselt tekkis nagu uute seltside - kollektiivide moodustamine, kuid sisuliselt oli see endiste laulukooride, puhkpilliorkestrite, näitetruppide jne. ümberregistreerimine. Pealiskaudsel vaatlemisel võib tekkida mulje, nagu tähistaksid aastad 1906 - 1914 tormilist kultuurielu tõusuperioodi. Dokumentidest ja arhiivimaterjalidest selgub, nagu oleksid meil laulukoorid, orkestrid jne. moodustunud alles pärast kodusõja lõppu. Kuid tihtipeale ei olnud seltside juhatused või kollektiivide juhid teadlikud tegelikust asutamisaastast ning esitasid kas EHL-le või laulupeo peakomisjonile, millede dokumentidest pärinevad paljude uurijate andmed, kollektiivide asutamisaegade kohta kontrollimata ebatäpseid andmeid. Seetõttu puuduvad ka käesoleva töö koostajal konkreetsemad faktilised andmed sel perioodil Rapla kihelkonnas asutatud haridusseltside kohta. Seltside massiline asutamine ja ametlik registreerimine toimub 1920. aastate alguses.

1918 - 1940

Üsna pea pärast keisrivõimu kukutamist asutasid ka Rapla aleviku ärksamad pead haridusseltsi — täpsemalt 28. augustil 1917. aastal. Asutajateks olid kohaliku aleviku silmapaistvad tegelased: teoloogiakandidaat Jaan Roos, kes hiljem asus tööle Tartu Tütarlastegümnaasiumi direktorina, Jaan Rüütmann, Tõnis Kildema, Hilda Leo ja Jaan Kasemets. Haridusseltsi registreerimine leidis aset Rapla Postimaja kitsastes tingimustes. Majas tegutses veel ka kunagise kohaliku karskusseltsi kuratooriumi teemaja, millest eespool juba juttu oli. Tallinna linnaarhiivis säilitavates Raplas tegutsenud seltside loetelus on märgitud, et 1917. aastal asutatud haridusseltsil on maja ühes aiaga, mis osteti 1918. aastal Alu mõisaomaniku R. von Lilienfeldi käest 40 000 marga eest. Majas tegutses ka haridusseltsi raamatukogu (asutatud 1917. aastal), millele oli eelkäiaks samas asuv karskusseltsi poolt 1903. aastal tegevust alustanud raamatukogu - lugemistuba. Haridusseltsi raames

tegutsesid ka puhkpilliorkester ja näitemänguselts (TLA 664/1-218). 1917. aastast tegutses ka Rapla haridusseltsi Kodila haruselts. Kodila kultuurielu eesotsas oli revolutsionäär ja haridustegelane August Riismann, kes alates 1909. aastast töötas Kodilas ministeeriumikooli õpetajana. Tema algatusel jõutigi 1917. aastal Kodilas niikaugele, et pandi alus kohalikule haridusseltsile. Varasemal perioodil oli A. Riismann osalenud Raikküla haridusseltsi töös. Nagu Eestis, nii osutus ka Rapla kihelkonnas hetkel käsitletav ajastu kultuurhariduslike seltside asutamises väga viljakaks. Tekkis hulgaliselt haridus-, kultuuri-, noorsoo-, kasvatus-, kirjandus jms. seltsi. Paljud neist astusid ajapikku ka EHL-i liikmeteks, kuid sugugi mitte kõik. Mitmete materjalidega tutvudes selgub, et seltside asutamisaastad kohtadel ei lange pahatihti kokku EHL-i dokumentides registreeritud andmetega. Tegelikult peeti seltsi sünnipäevi lähtudes nende praktilisest asutamisest, ent ametliku registreerimisega läks tihtipeale veel aega.

Rapla kõrval on üheks kultuuriliselt arenenumaks piirkonnaks läbi aegade olnud Raikküla. Ka Eesti Vabariigi algusaastatest peale kulges seal vilgas kultuurhariduslik elu. Alates 1920. aastast tegutses seal Raikküla Hariduse Selts (ERA 14/3 - 252). Seltsi raames tegutsesid oma isetegevuskollektiivid, korraldati ja võeti osa kursustest ning peeti ülal ja täiendati Raikküla avalikku raamatukogu (ERA 2800/1 - 435). 1929. aastast alustas tegevust veel Raikküla - Metsküla Haridusring (ERA 14/3 - 253). Seltsi asutamise tingis ilmselt kaugemates külades aktiivsete inimeste rohkus. Ei olnud mõtet ühiselt läbida sageli pikki vahemaid, vaid tuli isekeskis ühineda oma seltsiks ja omakorda rahva aktiivsust suurendada. Osaliselt seltsi liikmeskond ka kattus, kuid arengule mõjus see vaid rikastavalt. Raikküla - Metsküla Haridusringi põhikiri ja protokolliraamat annavad seltsi tööst piisava ülevaate (ERA 2800/1 - 443). Lisaks kahele eelpoolmainitud seltsile tekkis Raikkülas 1933. aastal ÜENÜ Raikküla osakonna näol veel lisa (ERA 847/32 - 1). Kõik kolm seltsi tegutsesid edukalt kuni 1940. aastani. tänu meie kultuuripärandist hoolivatele inimestele on ka kõigi kolme organisatsiooni protokolliraamatud, kirjavahetus ja muud dokumendid ERA haridusosakonnas Toompeal säilinud.

Aktiivseid ja arenenud piirkondi, kus mitmed seltsid tegutsesid, oli Rapla ümber teisigi — Valtu, Kehtna, Järvakandi jpt. See, kuidas end määratleti, sõltus kitsamatest huvidest. Tabel 1 lisas 1 annab ülevaate Rapla kihelkonnas registreeritud kultuurhariduslike seltside tekkest. Tabel ei anna ülevaadet vaid raamatukoguseltsidest, sest enamikes kohtades tegutsesid raamatukogud eelpoolmainitud seltside külje all.

Üheks eelduseks, et loodud haridusseltsid saaksid edukalt tegutseda, oli mõistagi oma maja olemasolu. Paljudes kohtades kasutati selleks koolimaju — olid ju koolmeistrid ka üheks suuremaks osaks kultuurhariduslike seltside liidrite seas. Kuna 1931. aasta rahvamajade seadusega toetas riik rahvamajade võrgu loomist, hakkasid ka Rapla kihelkonnas kerkima otstarbekohased rahvamajad. Vaid Raikkülas oli varem, alates 1915. aastast oma rahvamaja. Autori lapsepõlvemälestustes on see '80 - e aastate algusest tänu oma salapärasele lavatagustele ruumidele ja pööningule, kus sai salaja käidud ning maja teises otsas vaikselt töötavale raamatukogule, eredalt meeles.

Rapla haridusseltsi rahvamaja ehitamisest veidi põhjalikumalt. Seoses Rapla mõisamaade kruntide lõpliku planeerimisega kinnitas Rapla valla nõukogu oma 4. märtsi otsusega 1919. aastal eelpoolmainitud krundi Raplas Tallinna mnt. 17. haridusseltsi nimele. Haridusselts oli ostnud keset alevit nägusaima telliskivimaja, mille väärtus oli kaugelt üle 150 000 marga. (Vaba Maa 1920) Seltsi 1919. aasta rahaline käive oli üle 15 000 marga — muretseti 4000 marka maksev klaver ja ca 1000 marga eest kirjandust raamatukogule. Ümber 4 vakamaa suuruse maa - ala ehitati kõrge plank. Suure summa neelas ka maja sisemine ümberehitamine.

Harjumaa ühe suurema keskuse Rapla järjest arenevat seltskondlikku elu ja kohalikku tegelasi ei rahuldanud enam ahtad tegutsemisvõimalused. Üha enam kerkis esile vajadus suurema, ajakohase saali, näitelava ja teiste vajalike kõrvalruumidega rahvamaja järele. Uue maja ehitamist tiivustas ka rida avaldatud seadusi ja määrusi. 1924. aastal võeti vastu vajalike raamatukogude ja 1931. aastal rahvamajade elu reguleerimise seadused. 1931. aastal ilmus ka haridusministri määrus rahvamajade võrgu korraldamise kohta ning 1933. aastal rahvamajade ehitamise määrus. Uue rahvamaja ehitamise initsiaatoriks oli seltsi juhatuse esimees, Rapla tarvitajate ühisuse ärijuht Jaan Rütman. Rapla haridusseltsi rahvamaja ehitamise 1933. aasta aruandes on kirjas, et kokku läks ehitamine maksma 19 292, 78 kr, millest haridusselts andis 4059, 71 kr. ning haridus ja sotsiaalministeeriumilt saadi näitelava ehitamiseks toetust 400 kr. Ülejäänud 14 733 krooni kaeti mitmetelt isikutelt ja asutustelt võetud lühiajalise kõrgeprotsendiliste laenudega. (TLA 664/1 - 402) Koormavatest võlgadest püüti 1934. aastal pääseda Eesti Maapangalt loodetava laenu abiga. Kuna loodetud 10 000 kr asemel saadi järgneval aastal vaid 3000 kr, õigustas Rapla haridusselts peakoosolekul juhatust koormata krunt ja maja 20 000 kr. obligatsiooniga. 1935. aastal saadi lõpuks ka Eesti maapangalt 3000 kr. laenu. Uus palve sotsiaal- ja haridusministeeriumilt 5000.- laenu saada õnnestus vaid 2000.- ulatuses.

Kuidas laenu tagamine täpselt kulges, pole teada, ent seisuga 1. jaanuar 1938. aasta teatas Eesti Maapank, et Rapla haridusseltsil on võlgu veel vaid 218, 50 kr (Toomtal 1994)

Rahvamaja projekti autoriks olid A. Volberg ja E. Velberg. Tegemist oli kõrge arhitektuurilise väärtusega projektiga, mis osutus üheks avaramaks ja läbimõelduma lahendusega rahvamajaks.

Rapla haridusselts likvideeriti 1. novembril 1940. aastal. Eestimaa intelligentsemad ja seni eestlust aktiivselt edasi viinud ning kultuuri ja haridust viljelevad inimesed olid nõukogulike tegelaste poolt arvele võetud. 14. juulil 1941. aastal saadeti trellitatud loomavaguneis koos perekondadega teiste hulgas välja peaaegu kõik Rapla haridusseltsi juhatuse liikmed. Rapla tarvitajate ühisuse ärijuht Jaan Rütman, kohaliku 6 -kl. algkooli juhataja Johannes Saksberg, kellasepp Ernst Keigla, Kuusiku - Alteveski omanik Johan Timberg, põllumees Anton Univer ja Rapla panga töötaja Tõnis Kildema. Koos lastega küüditati sel päeval Raplast ja lähiumbrusest 43 inimest. (Toomtal 1994)

Seoses Eesti Vabariigi okupeerimisega olid kõik tegutsevad kultuurhariduslikud seltsid sunnitud oma tegevuse lõpetama. Osa neist üritasid Saksa okupatsiooniaegsel perioodil oma tegevust taastada, kuid nõukogude võimu ajal oli omaalgatuslik seltsiliikumine taas keelatud. Meil siin ja praegu jääb üle tunda vaid rõõmu, kui leiame arhiivimaterjalide hulgas säilinud andmeid Eesti Vabariigis aktiivselt tegutsenud ühiskondlike organisatsioonide kohta.

3. 3. Alu Kultuuriühingu tegevus aastatel 1926 - 1940

3. 3. 1. Alu Kultuuriühingu eelkäijad

Tänu omariikluse tekkele 1918. aastal sai seltsielu Eestimaal jõudsalt arenema hakata. Rahvuskultuuri viljelemisel oli võimalus takistusteta kulgeda. Erinevalt varasemast perioodist, kus haridusseltside üheks põhiülesandeks oli emakeelsete koolide rajamine ja ülalpidamine, võidi nüüd, uutes tingimustes, suunata põhitähelepanu koolivälise haridus andmisele. Ei saa ka mainimata jätta, et esmakordselt sai kultuurhariduslik töö Eesti riikliku hariduspoliitika osaks. Massiliselt asutatud haridusseltsid panid lõpuks aluse ka üleriigilisele end ühendavale katusorganisatsioonile Eesti Haridusliidule, mille põhikiri kinnitati 5. septembril 1924. aastal. Ühelt poolt oli EHL justkui tagajärg, tulemus, mis oli loodud tänu rohkelt arenenud kultuurhariduslikule seltsiliikumisele, teiselt poolt aga oli EHL tegevus ka põhjuseks, miks Eestisse üha rohkem haridusseltse tekkis. Järgnevalt käsitletav organisatsioon Alu Kultuuriühing on tekkinud just tänu EHL-i olemasolule.

Alu haridusselts. 18. novembri õhtul 1925. aastal, seega aasta peale EHL-i asutamist, peeti Alu koolimajas ca 70 inimese osalusel avalik kõnekoosolek koolinõunik H. Summeri korraldusel. H. Summer EHL-st pidas kõne "Haridusest ja rahvamajandusest". Ta rääkis eestlaste majanduslikest väljavaadetest ja rõhutas eriti kutsehariduse tähtsust. Kõne lõpul püstitas ta kohalikku elanikkonda puudutavad probleemid: Alu Täienduskooli seisukord; kohaliku haridusseltsi asutamine ja raamatukogu ning lugemisringide vajalikkus Alus. Kuna rahvale olid need probleemid südamelähedased otsustati juhtpositsioon nende küsimustega edasiseks kohalikule kooliõpetajale Harald Turp'ile.

Alu Täienduskooli senisest tööst andis ülevaate kooli juhataja Daniel Konsap. Nõuandeid ja selgitusi jagas rahvale lisaks koolinõunik H. Summer. Ühiselt otsustati kooli vastu võtta vabakuuljaid ning uusi õpilasi.

Ka raamatukogu asjus oldi ühel meelel EHL-i spetsialistiga, kes pidas oluliseks, et raamatukoguteenuse mugavamaks ja laialdasemaks kasutamiseks võiks Alus olla avaliku raamatukogu osakond. Kas ja millisel viisil osutub see võimalikuks, seda pidi selgitama õp. H. Turp. Perioodika kirjandusele lähemale jõudmiseks plaaniti avada kaks lugemisringi — üks mees; teine naislugejaile. Ringidele otsustati tellida kõik Eestis ilmuvad kirjandusliku

väärtusega ajakirjad. Ringide töölekorraldamise võtsid enda kanda õp. D. Konsap ja proua Maria Turp.

Nii üksmeelselt lahendust, nagu eelnevad, ei leidnud aga kohaliku haridusseltsi asutamise idee. Kuna Alus tegutses juba Alu Noorte Ühing, tekitas see küsimus rahva hulgas nii poolt kui ka vastureaktsioone. Pärast pikki vaidlusi valiti siiski haridusseltsi asutustoimkond, kuhu kuulusid härrad Martin Leitdorf, Daniel Konsap ja Eduard Neumann. Moodustatud toimkond pidi kahe nädala jooksul välja selgitama vahekorra Alu Noorte Ühingu ja seejärel asja lõplikult lahendama. (Alu Haridusseltsi protokolliraamat) Peagi algas töö loodava haridusseltsi põhikirja koostamise, täiendamise ja parandamisega. Alu Haridusseltsi põhikirja registreerimise avalduse esitas eelpoolmainitud kolmik 9. jaanuaril 1926. aastal Tallinnas notarius Oskar Hofmanni kohusetäitja Johannes Luisk' ile. 23. jaanuaril 1926. aastal vaadati Tallinna Haapsalu Rahukogu registreerimise osakonnas "Alu Haridusseltsi" põhikiri läbi, tunnistati kehtivatele nõuetele vastavaks ning registreeriti 30. jaanuaril 1926. aastal. (ERA 14/3 - 10). Seega võis selts ka ametlikult, juriidilise isikuna oma tegevust alustada.

Alu Haridusseltsi avakoosolek peeti 21. veebruaril 1926. aastal. Kohale oli tulnud ca 40 inimest. Kohalviibijate soovil luges kooliõpetaja H. Turp ette avatava seltsi põhikirja ning soovitas ka kohalviibijatel seltsi liikmeks astuda, iseäranis neil, kellele seltsi ülesanded ja eesmärgid südamelähedased. (vt. "Alu Haridusseltsi" põhikiri lisa 2.) Esialgu registreeriti kõigest 25 liiget, kuna Alu Noorte Ühingu tegevliikmed keeldusid haridusseltsi astumast ning nad mõjutasid seda mitte tegema ka paljusid kohalikke noori. Sellele vaatamata asusid seltsi liikmed vastavalt põhikirjale tegutsema ning esmajoones valisid seltsi juhatuse ja revisjoni - komisjoni.

Uue seltsi sünni juures viibis ka EHL-i esindaja hr. Leht, kes ütles seltsile õnnesoovid EHL-i poolt ning soovis edukat tegevust. Ühtlasi soovitas hr. Leht vastloodud seltsil astuda EHL-i liikmeks ning koheselt asutada avaliku raamatukogu. Pärast mõtete vahetamist raamatukogu ja lugemislaua üle jäeti seltsi juhatuse hooleks raamatukogu avamise võimalused täpsemalt järele mõelda. Kindlaks määrati ka seltsi aastamaks — 25 marka.

Veel sama päeva õhtul pidas ka Alu haridusseltsi vastvalitud juhatuse oma esimese koosoleku. Seltsi juhatusse valitud persoonid kujunesidki seltsielu initsiaatoriteks - organiseerijateks, rakendades tegevusse ka lihtliikmeid. Otsusedki tehti nagu enamus töödki, juhatuses. Seltsi peakoosolek tuli kokku vaid põhikirjas ettenähtud tingimustel. 1926. aastal valis juhatuse oma esimeheks H. Turpi.

Alu Haridusseltsi üheks esmaseks probleemiks oli sobivate ruumide leidmine oma ideede elluviimiseks. Selleks otsustati kooli hoolekogult paluda luba kooli ruumide kasutamiseks avalike ürituste korraldamiseks kuus korda aastas. (Alu algkool asus endises mõisa härrastemajas) Samuti oli vaja leida alaline peavari raamatukogu ja lugemistoa jaoks. Vastavate ettekannete ja põhjendustega astuti üles kooli hoolekogu koosolekul.

Kuna seltsi avakoosolekul oli tunnetatud vastuseisu Alu Noorte Ühingu, avaldas seltsi juhatus lootust, et edaspidi annab olukorda parandada. Peeti vajalikuks töötada konkurentidega kontakti pidades ja seda suhete paranemise eesmärgil. Sellealane töö kandis ka vilja, sest juba 7. märtsil, kui peeti järjekordne peakoosolek, oli kohalviibijaid ca 70. Rahval oli vahepeal olnud mõtlemisaega, kas minna seltsi tegevusega kaasa või mitte. Paljud olid teinud positiivse otsuse ning seetõttu registreeriti hulgaliselt uusi liikmeid. Seltsi liikmete arv tõusis 25. -lt 60-le. Muuhulgas võeti vastu ka otsus astuda EHL-i liikmeks, ent tänu mitmesugustele vormilistele muudatustele lähitulevikus jäi see samm praktikas astumata.

Selts sai oma tööd alustada. Kombekohaselt peeti lihavõttepühade aegu Alu Haridusseltsi avamispidu, mis hiljem kokkuvõtteid tehes osutus üsna edukaks ning rahaliselt kordaläinuks. Vaatamata sellele, et seltsi liikmetele oli pidu maksuvaba, saadi puhaskasu 763 marka. Raha kulus aga marjaks ära peagi avatavale raamatukogule.

Haridusselts kontra noorte ühing.

Enne haridusseltsi asutamist eksisteeris Alus koos oma liidrite ja tegutsemisvalmidusega noorterühmitus Alu Noorte Ühing. Kuid arhiivimaterjalidest selgub, et ametlikult registreeritud organisatsiooni varem ei olnud. Alles 12. jaanuaril 1926. aastal — see on kolm päeva hiljem kui Alu Haridusselts, esitasid ühingu asutajad M. Leitdorf, J. Nurk ja O. Soone avalduse ühingu põhikirja registreerimiseks Tallinna - Haapsalu Rahukogule Hippolit Pitschelin' ile. 23. jaanuaril vaadati Tallinna - Haapsalu Rahukogu registreerimise osakonnas Alu Noorte Ühingu põhikiri läbi, tunnistati kehtivatele nõuetele vastavaks ning registreeriti 30. jaanuaril 1926. aastal. (ERA 14/3 - 1154)

Nagu näha, olid kahe organisatsiooni liidrid isegi osaliselt samad, pinged ja vastastikune vägikaikavedu leidsid aga sellele vaatamata aset. Kuid demokraatlikus ühiskonnas on terve konkurents igati teretulnud nähtus. Nii leidsid Alu Haridusselts ja Alu Noorte Ühing ka omavahel võimaluse koostööd teha. 6. mail, kui toimus järjekordne Alu Haridusseltsi juhatuse koosolek, osales sellel ka noorterühmituse esimees hr. M. Leitdorf. Mõlemad organisatsioonid otsustasid ühiselt esineda kooli hoolekogule ettepanekuga, et

Alu asunduse park antaks seltsidele kasutada. Üheskoos lubati hoolitseda pargi heakorra eest, maksta nõutavad maksud ja ühtlasi pidid seltsid omavahel pargi kasutamises kokkuleppele jõudma.

Teel ühise keele leidmise suunas veel üks ajastule iseloomulik seik: Kuna nelipühil pidi kooli korraldatud pidu Alus ära jääma, võttis haridusselts peo organiseerimise oma õlule. Ka kohaliku noorteorganisatsiooni liikmed olid juba hakanud peaks ettevalmistusi tegema ja isegi ruumide loa saanud, ent kuna nende pidu alles 1. mail toimunud oli, loobusid nad nelipühiüritusest haridusseltsi kasuks. Tasapisi hakati teineteisega arvestama ning suudeti leida juba kompromisslahendusi.

Veel järgminegi koosistumine peeti ühiselt. Kuna vahepeal oldi selgust saanud pargi - probleem, kuid kahjuks mitte positiivset lahendust, otsustati mõlema seltsi poolt saata riigimaade valitsusele ühine palvekiri, et asunduse park, mis vallavalitsuse poolt oli välja renditud heinamaaks, antaks pikemaks ajaks seltside kasutada. Vaidlusaluseks sai veel kord nelipühi - peo korraldamine, kuna osa noorteühingu liikmeid ei olnud nõus sellest loobuma. Ent kokkulepe jäi kehtima ja peale pikaajalist arutelu jõuti ühisele seisukohale, et suuremaid pühi kasutatakse pidude korraldamiseks vaheldumisi (kui kool oma ruumides ise pidu ei tee). Muudel aegadel seltsidel vastastikuseid kohustusi ei pidanud olema. Küll pidid seltsid aga alati kontaktis töötama ja oma tegevusest "naabrit" informeerima.

Seltside omavaheline koostöö oli hakanud sujuma, Suvi läbi suudeti üksteisega arvestada. Tasapisi oli hakanud kujunema mõte ühest ühtsest seltsist — polnud ju Alu kes teab mis suur asundus.

Vastavalt põhikirjale kutsuti kokku 1926. aasta 31. oktoobril Alu Haridusseltsi peakoosolek, mille peateemaks oli kohaliku haridusseltsi ja noorte ühingu ühinemine Alu Kultuuriühinguks. Olles kursis nende organisatsioonide põhikirjadega, võib öelda, et neil olid ühised põhimõtted ja eesmärgid. Sõnavõttudega esinesid ka mõlema seltsi esimehed — H. Turp ja M. Leitdorf. Olgugi et eelnevalt oli kahe rühmituse vahel olnud lahkkelisid ja vastastikust hõõrumist, ei esitanud ka seltsi lihtliikmed ühinemissetepanekule mitte ühtegi vastuväidet ega sõnavõttu. Ka hääletamisprotsessil ei olnud vastuhääli ega erapooletuid — ühiselt otsustati moodustada uus ühine organisatsioon — Alu kultuuriühing.

Samalaadne otsus võeti vastu ka Alu Noorte Ühingu peakoosolekul. Kahe seltsi juhatuste viimane ühine koosolek toimus 21. novembril 1926. aastal. Viimane seetõttu, et edaspidi tegutseti juba koos Alu Kultuuriühingu nime all. Peale ühinemisotsuseid muutusid aktuaalseks raamatukogu ja lugemislaua korraldus küsimused. Raamatute tellimine usaldati M. Leitdorfi

hoolde. Selleks otstarbeks oli seltsi kassas ca 10 000 marka. Tellimine vormistati Rapla TÜ kaudu. Kuna summa oli raamatute hankimiseks liiga väike, planeeriti jõuluvaheajaks pidu ning avaldati arvamust, et ka iga juhatuse liige võiks ühingule 500 - 1000 marka raamatute soetamiseks laenata.

Pärast uue seltsi põhikirja lõplikku ülevaatamist volitati esindus sellele alla kirjutama. 25. novembril 1926. aastal esitasidki asutajaliikmed M. Leitdorf, O. Soone ja O. Willandi avalduse Alu Kultuuriühingu registreerimiseks Rapla Notariuse kt.-le Rapla Rahukohtunikule. 9. detsembril vaadati avaldus läbi ja tunnistati kehtivatele nõuetele vastavaks ning 11. detsembril 1926. aastal kanti ühingute, seltside ja nende liitude registrisse Nr. 285. (ERA 14/3 - 1041) Sealtpeale võis Alu Kultuuriühing ametlikult tegevusse astuda.

Algul muretseda. Ka Harju Maakonnavalitsuse ja Haridusministeeriumi poole pöördus palvega, anda Alu Kultuuriühingule 1927. aasta alguses raamatukogu täiendamiseks 20 000 marka toetusraha. Eelnev näitab, et püstitatud eesmärkide poole püüdlemisel kasutati ära maksimaalselt võimalusi.

Päev hiljem, s. o. 11. detsembril 1926. aastal avas juhataja M. Leitdorf Alu raamatukogu. Sündmusest oli osa saama tulnud bulgaliselt ümbruskonna elanikke, kellest enamus ka kohaselt mõnda pakutavat teenust kasutas.

Järgmine suurem sündmus, mis pärast raamatukogu avamist ette võeti, oli jõulupidu. Ühise peo toimumisajaks valiti teine jõulupäev. Eeskravaks oli prii. Staabi poolt organiseeritud vaatamäng "Demobiliseeritud perekonnaisa", peale seda tants. Piletid hinnad kujunesid järgmiselt: I vaatlus 50 marka, II vaatlus 35 marka ja tants 50 marka. Peo sissetulekulest pidid makstud saama kõik näitemänguga seonud kulutused. Tegelastele, kelleks olid seltsi liikmed, loomulikult tasu ei makstud. Kõigi aga kõik kes olid peoga tegelevad, ei pidanud seltpoolseid osavõttaaksu tasuma. Et seltsi sissetulekud oleksid suuremad, tegeleti peol veel ka kaardimänguga, levitati AMOR-posti ja loodeti puhvet.

Päev pärast pidu tehti kokkuvõte. Kordaläinud ürituse puhaskasumist maksti juhatuse liikmetele osaliselt tagasi raamatute ostmiseks laenuatud raha. Tulemustest innustatuna pandi juba kolmekuuingapäevaks paika 1927-aasta esimene pidu. 1927. aasta algusest aga otsustati lugemislaua tellida ajakirjad: "Uus Tala", "Aed", "Naiste Töö ja Elu", "Naiste Hea" ja "Rook".

Kuigi jureidiliselt eksisteeris juba Alu Kultuuriühing, oli tema eelkajate tegevus ametlikult lõpetamata. Alu Kultuuriühingu avamiskoosoleku toimumisajast määrati 23. jaanuariks. Peale avamist planeeriti ka Alu

3. 3. 2. Alu Kultuuriühingu argipäev

Kuna ühingu ülesandeks oli rahva välishariduse edendamine — rahva valgustamine ja vaimuvara jagamine, olid raamatukogu ja lugemislauaga seotud probleemid jätkuvalt aktuaalsed. 10. detsembril esitas raamatukogu juhataja ühingu juhatusele raamatukogu ja lugemislaua kodukorra, mis üksikute punktide kaupa läbi vaadati ja vastu võeti. Veel leidis toetust ja hiljem ka täitmist ettepanek, et ühingu liikmed võiksid kogule kinkida väärtuslikke raamatuid, mida ise enam ei tarvitata. Jooksvate kulude katteks andsid kõik juhatuse liikmed 500 marka ilma protsentideta laenu. Et raamatukogu aineoline olukord väga kehv ei oleks, otsustati soodsalt mõnest kirjastusest ka raamatuid võlgu muretseda. Ka Harju Maakonnaavalitsuse ja Haridusministeeriumi poole pöörduti palvega, anda Alu Kultuuriühingule 1927. aasta alguses raamatukogu täiendamiseks 20 000 marka toetusraha. Eelnev näitab, et püstitatud eesmärkide poole püüdlemisel kasutati ära maksimaalselt võimalusi.

Päev hiljem, s. o. 11. detsembril 1926. aastal avas juhataja M. Leitdorf Alus raamatukogu. Sündmusest oli osa saama tulnud hulgaliselt ümbruskonna elanikke, kellest enamus ka koheselt mõnda pakutavat teenust kasutas.

Järgmine suurem sündmus, mis pärast raamatukogu avamist ette võeti, oli jõulupidu. Ühise peo toimumisajaks valiti teine jõulupüha. Eeskavaks oli prl. Staubi poolt organiseeritud vaatemäng "Demobiliseeritud perekonnaisa", peale seda tants. Pileti hinnad kujunesid järgmiselt: I vaatlus 50 marka, II vaatlus 35 marka ja tants 50 marka. Peo sissetulekutest pidid makstud saada kõik näitemänguga seotud kulutused. Tegelastele, kelleks olid seltsi liikmed, loomulikult tasu ei makstud. Küll aga kõik kes olid peoga tegelevad, ei pidanud eelpoolmainitud osavõtumaksu tasuma. Et seltsi sissetulekud oleksid suuremad, tegeleti peol veel ka kaardimüügiga, levitati AMOR-posti ja töötas puhvet.

Päev pärast pidu tehti kokkuvõte. Kordaläinud ürituse puhaskasumist maksti juhatuse liikmetele osaliselt tagasi raamatute ostmiseks laenatud raha. Tulemustest innustatuna pandi juba kolmekuningapäevaks paika 1927-aasta esimene pidu. 1927. aasta algusest aga otsustati lugemislaua tellida ajakirjad: "Uus Talu", "Aed", "Naiste Töö ja Elu", "Naiste Hää" ja "Ronk".

Kuigi juriidiliselt eksisteeris juba Alu Kultuuriühing, oli tema eelkäijate tegevus ametlikult lõpetamata. Alu Kultuuriühingu avamiskoosoleku toimumisaeg määrati 23. jaanuariks. Peale avamist planeeriti ka Alu

Haridusseltsi ja Alu Noorte Ühingu likvideerimiskoosolek. Ka revisjonikomisjonid tegid oma töö. Juhatuste ühisel koosolekul selgus, et möödunud, 1926. eelarveaastal jäi haridusseltsi kassasse 1136 Marka ning noorte ühingu kassasse 5341 Marka. Kokku 6477 Marka, mis jäi Alu Kultuuriühingu stardirahaks. Ühingu asutamise peakoosolekul 23. jaanuaril 1927. aastal pidas H. Turp selgituskõne seltside ühinemisest, rõhutades ühtseid eesmärke ning toonitas osakondade asutamise mõtet ühises seltsis. Eri osakonnad võimaldaksid konkreetsemat spetsialiseerumist ja tööd erinevates valdkondades.

Nagu peakoosolekul ikka, oli vaja ajada ka mõned olulised küsimused hääletamise teel. Valida tuli 12-liikmeline juhatus ja 3-liikmeline revisjon - komisjon. Juhatusse esitati 18 kandidaati ning konkurents osutus väga tihedaks. Olgu märgitud, et teiste hulgas valiti end juhtima ka kahe eelneva seltsi liidrid. Juhatuste koosseisud on ära toodud töö lisas.

Vastvalitud juhatus jätkas oma tööd juba paari päeva pärast. Muuhulgas leidis aktiivset poolehoidu rahvale välja käidud osakondade asutamise mõte. Esialgu kutsuti ellu järgmised tegevusharud: kirjandus-, muusika-, lavakunsti-, spordi- ja kasvatusharu. See, mis tasemel mingi haru tegutsema hakkas, sõltus konkreetsest eestvedajatest. Kirjandusharu juht M. Leitdorf tegeles mõistagi aktiivselt raamatukogu probleemidega. Eelnevalt on olnud juttu toetuse saamise palvetest maakonna- ja vallavalitsustele, nüüd pöörduti sama palvega ka vabariigi valitsuse poole. Ehkki raamatukogu oli eksisteerinud alles lühikest aega, kerkis esile ka tänapäevale omane probleem — paljud laenutajad ei toonud õigeaegselt raamatuid tagasi. Probleemi lahendamiseks saadeti võlglastele kirjalik meeldetuletus ning kui ka sellest kasu ei olnud võeti tarvitusele sundkord.

Seltsi töö paremaks organiseerimiseks töötati välja ühingu kodukord (vt. lisa 6) 23. veebruaril 1927. aastal tutvustas juhatuse esimees M. Leitdorf ka Alu Kultuuriühingu nimelist templit ning märgistas sellega koosoleku protokolli. (Alu Haridusseltsi protokolliraamat)

Pärast kevadpühade aeg toimunud pidu kutsuti 24. aprillil kokku Alu Kultuuriühingu peakoosolek, kus muuhulgas võeti vastu ka uusi liikmeid. Noorel organisatsioonil oli seega juba 55 liiget.

Pikka aega probleeme tekitanud Alu park hakkas mai alguseks tasapisi lahendust leidma. Kooli hoolekogu poolt tehtud lepingu põhjal saadi park ühingu kasutusse. Oma äranägemist mööda võidi hakata muretsema tarvilikku materjali. Vallavalitsusele esitati palve park maksust vabastada ettenähtud pargi korrashoiu kuludeks. Tänu koostööle valla ja ka teiste instantsidega oli Alu raamatukogu avalike raamatukogude võrku vastu võetud. See võimaldas

jooksvaks aastaks ajakirjanduse näol täiendavat lugemisvara tellida. Valituks osutusid "Riigi Teataja", "Kodu" ja "Looming"

1927. aasta kevad oli hiline ja ei lasknud pargipidu esimesel nelipühal pidada. Üritus planeeriti ringi Alu algkooli ruumides laulu, näitemängu ja tantsuga ära pidada ning pargi - peo plaan lükkus järgmiseks korraks. Jalakeerutuseks kutsuti keelpilliorkester Hagudist, einelauapidaja kutsuti seekord Raplast. Kuid halva ilma tõttu ebaõnnestus kogu üritus. Rahvast oli vähe ja eeskava jäi ära. Pidukujunes lihtsalt tantsuõhtuks. Kahjumisse omadega küll ei jäädud, kuid puhastulu oli paraku vaid 106 Marka. Õnneks ei lastud ennast ühest ebaõnnestumisest segada — jaanilaupäeval otsustati uuesti vabas looduses üritada. Tuli ju enda kasutuses olev park maksimaalselt hästi ära kasutada, seda enam, et ta nõudis ohtralt väljaminekuid — silla parandamiseks ja pinkide ehitamiseks osteti laudu; parandati ära tiigi tamm, et takistada tiigi kuivaks jooksmist jne. Hädas oldi ainult liiga kõrge lõbustusmaksuga — 20%, mille alandamiseks pöörduti palvega maakonnavalitsuse poole.

Pärast õnnestunud jaanipäevaüritust, mille tulu oli ca 2000 M., planeeriti parki veelgi suurejoonelisemat üritust: eeskava vaheldumisi tantsuga, oksjon, õngitsemine ning jalgratta võidusõit auhindadele. Viimasteks olid paljudele ihaldatavad karbiidi lamp, kilomeetri mõõtja ja ratta lukk. Arvestades asjaolu, et auhindade kogusumma oli 980 M. kuid osalusmaks võistlusel vaid 25.- M. olid auhinnad igati väärilised. Ilusa ilma ja rohke osalemise tõttu läks suuri ettevalmistusi nõudnud pidu igati korda. Puhastulu oli üle 6000 Marga. Kuna parki andis kasutada vaid suvekuudel, korraldati teistel aastaaegadel üritusi koolimajas. 1927. aasta kujunes majanduslikult seltsile igati edukaks. Tänu sellele oli võimalus pidevalt täiendada raamatukogu, olgugi et vahepeal oldi saadud 2500 M. ka riiklikku toetust.

Kuna seltsi ülesanded olid kultuurhariduslikku laadi, otsustati järgmisest eelarveaastast astuda EHL-i liikmeks. Paraku aga ei selgu arhiivimaterjalidest, et seda oleks tehtud, otsus jäi vaid paberile. Sellele vaatamata jätkati hoolega oma eesmärkide saavutamist. Et rahvas end pidudel tantsupõrandal kindlamini tunneks, taheti korraldada tantsukursused. Paraku ei leitud sel teemal kooli hoolekoguga ühist keelt, kursuste korraldamiseks ei saadud koolilt ruume üürida. Hea plaan tuli teadmata ajaks edasi lükata.

See ei takistanud oma ideedega edasi minemast ja 1928. aasta alguses tehti julgeid tulevikuplaane. Sõlmiti sidemeid rahvaülikoolidega, kellelt sooviti 245 tunni ulatuses loenguid põllumajandusest, aiandusest - mesindusest, kodulindude kasvatusest, ajaloost ja kirjandusest, võimlemisest,

laulmisest, näitemängust, raamatupidamisest talus ja lisaks referaate. Harjumaa Rahvaülikooli Seltsilt tellitud loengusari osutus üheks kultuurhariduslikumaks ettevõtmiseks ühingu ajaloos. Kursused lõppesid ühise peoga, kus kõik asjaosalised võisid rahulolu väljendada.

Kuni siiani võib tunduda, et ühingu töö sujus ilma igasuguste vahejuhtumisteta ja konfliktideta, kuid ajastule iseloomulikult see siiski nii ei olnud. 1928. aasta alguses, kui vana juhatus tööd, tegemised ja vara uuele juhatusale üle andis, tekkis probleeme raamatukoguga. Selle juhataja M. Leitdorf keeldus kogu uuele juhatusale üle andmast, mistõttu tuli kokku kutsuda erakorraline peakoosolek. Uue juhatus poolt esimeheks valitud hr Reinbach süüdistas M. Leitdorfi, et ta raamatukogu üle ei andnud, ja et ta pole õiges korras valitud (1928. a. 5. veebruari peakoosolekul valiti ta revisjoni - komisjoni liikmeks) - raamatukoguhoidja ja revident ei saavat samaaegselt olla. Sel korral läks nii ägedaks sõnavahetuseks, et algselt koosolekut juhutama valitud prl. Staub astus tagasi ning andis "ohjad" meesterahva kätte. Lõpuks suudeti tekkinud võimu- ja vaimuvõitlus siiski demokraatlikul viisil lahendada, kuid märk sellest on säilinud tänaseni. Protokolliraamatus on esimest ja viimast korda tehtud parandus, mis protokollil lõpus kinnitust leiab: Ei kõlba raamatukoguhoidjaks on asendatud "ei või olla 'ga". (Alu Haridusseltsi protokolliraamat)

1928. aasta osutus Alu kultuuriühingule eelnevast märksa vaesemaks, seda mitte niivõrd majanduslikult, kui sisuliselt. Ilmselt sõltus see juhatusesimehest hr. Reinbachist, kes oli lihtsalt väga võimukas, mitte aga väga võimekas ja pealegi elukohavahetuse tõttu pidi ametist enne aasta lõppu lahkuma. 1929. aasta peakoosolekul kokkuvõtteid tehes rõhutas hr. Turp, et ühing peaks oma nimekohaselt tööd tegema. Põhikirjas oldi ju endile ise kindlad nõuded püstitatud. Ta avaldas lootust, et uus juhatus osutub eelnevast teovõimsamaks.

Nii ka läks. Taastus suviste pargipidude traditsioon. Eriti tähtsal kohal on eestlaste jaoks alati jaaniõhtu. Alus peeti seda jällegi suurejooneliselt — seekord pargi Kuusesaarel. Peale jaanilõkke olid kavas raketid, naljandid ja loomulikult tants. Ürituse õnnestumine aitas kaasa ka järgnevate suviste koosolemisvõimaluste organiseerimisele, mis olid rahvale oluliseks energiasaamiskohaks. Taheti ju pärast rasket töönaädalat laupäevaõhtuti ka veidi lõõgastuda ja pingeid maandada. Aasta teisel poolel kasutati üritusteks taas koolimaja.

1930. aastast korraldati lisaks avalikele üritustele ka kinniseid pidusid — nt. perekonnaõhtuid seltsi liikmetele. Peale igaaastastele pidude - ürituste õnnestus 1930. aastal lõpuks ka tantsukursused korraldada. Õpetajaks oli hr.

Schütz Raplast. Rahvas, kellel vähegi võimalik oli, võttis kursustest aktiivselt osa, sest õpitu praktiseerimiseks oli Alu - rahval võimalusi küllaga.

Alu Kultuuriühingu esimeste tegevusaastatega tutvudes peaks lugejal nüüd seltsi töö organisatoorsest küljest ülevaade olema. Edaspidine on esitatud kokkuvõtvalt teemade kaupa.

Alu Kultuuriühingu 1930-d aastad.

1931, see on seltsi kuuendal tegevusaastal, tõusis jälle päevakorda pargi - probleem. Park oli suveperioodil alati koormatud — Kuusesaarel oli lava ja tantsupõrand, parki olid paigaldatud istepingid ning suurtiigile muretsetud paadid. Alus kujunesid eriti populaarseks pargipeod oma vabaõhuetenduste, ilutulestike, jüriöölökete ja jaanituledega. Protokolliraamatute aruannetest nähtub, et pargi - pidude ajal oli külastajaid sageli paarisaja ümber. Mõisakompleksi kuuluvad tiigid ja park, mida varem peeti Alu iluks ja uhkuseks, olid pikkamööda muutunud sagedaste rüüstete objektiks. Aastate jooksul oli park metsistunud ja tiigid risustatud. Nad ei pidanud sellisele koormusele vastu. Kool ega kultuuriühing ei suutnud neid enam oma jõududega kaitsta ja korras hoida. 1931. aastal tegi peakoosolek juhatusele ülesandeks koos teiste ümbruskonna organisatsioonidega astuda samme Alu pargi päästmiseks. Juhatas pöördus palvega Harju Maavalitsuse poole Alu park terves koosseisus tervishoiu kaitse alla võtta. (Alu Kultuuriühingu protokolliraamat) Reaalses elus möödus hulk aastaid, enne kui see avaldus kõrgemal pool tähelepanu pälvis.

Sporditoimkonna eduka töö tulemusena kujunesid alati rahvarohketeks ka kultuuriühingu spordiüritused. Kooli mänguväljakul peeti igal suvel mitu spordipidu, samuti korraldati külalislektori hr. Kuke juhtimisel 1932. aasta lõpul spordikursus. Võistlustel pandi parimatele välja nii rahalisi kui ka esemelisi auhindu. Kuna pidude teine osa koosnes enamasti tantsust, võimaldati sageli igal alal võitjaks tulnutel prii pääse tantsule. Kehakultuuriga ei tegeletud mitte ainult suvisel ajal. Vahelduseks pidudele, mille kultuuriprogrammi kuulusid näitemäng, ilulugemine ja koorilaul, korraldati eeskavaks ka maadlus- ja poksivõistlusi.

1930-e aastate alguses sai kultuurielu Alus üha uut tuult tiibadesse. Ühingu liidritel oli rohkem kogemusi ja organiseerimisjulgust ning mõnest ebaõnnestunud üritusest halva ilma tõttu ei lastud end enam segada. Kui algusaastatel piirduti peaasjalikult tantsuõhtute korraldamisega, milledest saadud tulud läksid raamatukogule, suudeti edaspidi märksa enamat pakkuda. Vastavalt esialgsetele plaanidele alustas tööd ühingu segakoor, kutsuti ellu kõnekoor, deklamaatorite ring ja näitetrupp. Viimane esitas aastate jooksul selliseid rahvatükke nagu "Vooruslik abielumees", "Miljonitõbi",

"Demobiliseeritud perekonnaisa", "Kui torm vaikib", "Patseba Saaremaal", "Naised kosjas", "Pakikandja nr. 12", "Loomulik arstimine", "Miss Vibavere", "Väimees olgu arst", "Ämm politseinik", "Nõia tütar", "Tantsuprofessor", "Kosjas", "Vana vanaga, noor noorega", "Tädi tuleb külla". Viimaseks mängitud tükiks osutus 1940. aasta veebruaris ajaloolist situatsiooni arvestades väga päevakohane etendus "Oled sa eestlane?" Pidude sisukuse tõstmiseks olid kavas koorilaulud, rahvatantsud ja naljaettekanded. Korraldati ameerika oksjone, näitemüüke ning amor - posti. Tavaliselt lõppesid peoõhtud tantsuga. Vaatamata ponnistustele poldud oma orkestri loomisega toime tulnud. Seepärast kutsuti tantsuks mängima ümbruskonnas tegutsevaid isetegevuslikke orkestreid. Enamasti saadi jalakeerutuseks kas Sikeldi, Kuusiku, Palamulla, Aranküla, Lohu või Hagudi keelpilliorkester või pasunakoor Kodilast, Järvakandist või Raplast. Mõnikord aeti läbi ka lõõtspilli-, akordioni- või ühinguale muretsatud grammofonimuusikaga. Grammofoni lubati tasuta kasutada ka koolil peo- või referaadiõhtuks, vastutasuks saadi kooli saali ilma üürita kasutada. (Alu Kultuuriühingu protokolliraamat) 1931. ja 1932. aastal tegi ühing ka nö. "külalisesinemisi". Oma jõududega sisustati peoõhtu Rapla Tuletõrjeühingu saalis, Kodila koolimajas ja Hagudi Mõisa ruumes. Ühingu sisesteks kujunesid perekonnaõhtud ning pidude korraldajatele organiseeriti pärast peo lõppu teeõhtuid.

Suviste suurürituste aegu tehti koostööd ka Alu Maanoorte Liidu osakonnaga. Paljud seltsi üritused olid temaatiliselt seotud mõne riikliku tähtpäeva või kirikukalendri pühaga, igal aastal tähistati Eesti Vabariigi sünnipäeva, eriti populaarsed oli Võidupüha üritused 23. juunil, kuna ka jaanilaupäev langes samale ajale. 23. veebruaril 1939. aastal, iseseisvuspäeva eelõhtul võeti osa kohaliku Kaitseliidu poolt Raplas korraldatud langenute mälestusparaadist. Ka pisemad ajaloolised daatumid leidsid äramärkimist — nii näiteks pidas 1932. aasta 20. märtsi juhatuse koosolekul H. Turp kõne Eesti ühe suurema ärkamisaja tegelase C. R. Jakobsoni elust ja tegevusest ning teda mälestati 50-surmaaastapäeva puhul püstitõusmisega. (Alu Kultuuriühingu protokolliraamat) Enamus suuremaid pidusid olid seotud kas lihavõttepühade, nelipühi või jõuludega. Pidude üheks eesmärgiks oli muuhulgas alati ka rahaline tulu.

Võib tekkida küsimus, mida nende summadega siis tehti? Protokolliraamatutest selgub, et ühingu kulud ja tulud püsisid alati tasakaalus ning aeg ajalt esitati kindla suunitlusega rahataotlusi ka vallavalitsusele või haridusministeeriumile. Loomulikult oli igal üritusel kõikvõimalikke kulusid: üür, lõbustusmaks, auhinnad, orkestrimaks jne. kuid piletimüügist, riidehoiust,

einelaust jne. laekus ka tulu. Peale pisiväljaminekute kasutati kogu tulu ühingu raamatukogu heaks. Läbi aegade oligi just raamatukogu ja lugemislaua arendamine ja täiustamine üheks suuremaks ettevõtmiseks. 3. märtsi seisuga 1928 oli Alu Kultuuriühingu raamatukogus 272 köidet. 1938. aastal kinkis Harjumaa koolivalitsus ühingule 108 raamatut. Pidude sissetulekutest laekunud summadest täiendati pidevalt raamatukogu ning lugemislaua muretseti igal aastal jõudumööda perioodika - kirjandust. Raamatukogu juhatajale ja tema abile võimaldati jõudu - mööda ka enesetäiendust ning tehtava töö eest maksti neile ka väikest tasu. Raamatukogu prioriteelsest seisundist annavad tunnistust protokolliraamatutest väga sagedased laused: pidu korraldatakse raamatukogu heaks; kassas olev raha anda raamatukogule; maksta välja kviitung raamatukogu juhatajale. Raamatukogul ja lugemislaual oli ka oma kindel kodukord, mida paaril korral vastavalt kujunenud olukorrale ka muudeti - täiendati. Esialgne variant 1926. aastast on ära toodud ka töö lisas 5. Järgnevad variandid on säilinud korrektselt protokolliraamatutes lisadena 1928. ja 1935. aastast.

Enesetäiendamisevõimalusi ei pakutud ainult raamatukogu rahvale, vaid loenguid organiseeriti ka kohapealsetele asjahuvilistele. Pärast 1928. aastal korraldatud rahvaülikooli loengu - sarja, otsustati üritust 1936. aastal saabuva talve jooksul korrata. Seekord 20 tunnine populaarteaduslike loengute sari hõlmas tervishoidu, põllumajandust, kodumajandust, kodust kasvatust, kodu kaunistamist, õigusteadust, usulist kasvatust, avaliku korra määrusi, ühistegevust ja aiandust. Lisaks eeltoodule toimus eraldi 15. tunnine näitekunsti kursus. Sarjas, mis kestis jaanuarist aprillini osales 752 kuulajat. Kuna osaliselt oli tegu raadioloengutega, loobusid paljud lektorid oma honorarist raadioaparaadi võla tasumiseks. Kursusi toetas ka Haridusministeerium 60. kroonise summaga.

Protokolliraamatutest selgub, et kultuuriühingu tegevus aastatel 1930 - 1940. oli üsna aktiivne. Veel kord võeti päevakorda EHL-i liikmeks astumine 1935. aastal, ent täpsema tegutsemise ja liikmeks olemise kohta ei ole paraku andmeid. Ühingu liidrite hulgas figureerisid algusaastatest peale ka kohalikud kooliõpetajad. Harald Turp, kes oli aktiivne juba Alu Haridusseltsi loomisel, vedas seltsielu vankrit ka edaspidi juhatuse esimehe või kirjatoimetajana. Tihti valiti ta juhtima ka seltsi peakoosolekuid. 1932. aastal valis Rapla vallavolikogu Alu algkooli õpetajaks Alice Poomani, temagi kujunes sealse seltsielu üheks võtmefiguuriks. Tänu tema kirjatoimetaja -ametile on tänagi veel võimalus tutvuda Alu Kultuuriühingus tehtuga. Peale koolmeistrite oli Alu seltsielus teisigi aktiivseid eestvedajaid. Seltsi juhatuse liikmetest annab ülevaate tabel 2 lisas 7. Teine tabel annab ülevaate Alu Kultuuriühingu

liikmeskonnast. Paraku ei ole see aga täiuslik, sest algusaastatel märgiti protokolliraamatus vaid liikmete arv.

Viimane sissekanne Alu Kultuuriühingu protokolliraamatusse on tehtud 23. veebruaril 1940. aasta juhatuse koosolekul. Muuhulgas on teada, et aasta peakoosolek planeeriti 2. märtsile. Kuid sellega paraku lugu lõppeb. 1940. aasta sügisel tõmbas Nõukogude valitsus Eesti Vabariigi järjest tõusvale kultuurielule kriipsu peale ning Alu Kultuuriühing, nagu teisedki temasukused, likvideeriti.

Saksa okupatsiooni ajal püüdis Alice Pooman ühingu tegevust taastada. Nimelt saatis ta ennesõjaaegse juhatuse liikmete allkirjadega avalduse 30. juunil 1943. aastal Harju - Järva prefektile, milles paluti luba 9. dets. 1926. aastal EV Siseministeriumis registreeritud Alu Kultuuriühingul põhikirja kohaselt edasi tegutseda. Juriidiliste isikute büroo juhataja E. Aroni allkirjaga tuli avalduse pööördele trükitud lubav vastus ja kinnitatult saadeti tagasi ka ühingu põhikirja ära kiri. Ent andmed okupatsiooniaegse Alu Kultuuriühingu tegevuse kohta puuduvad. Eesti Vabariigi päevil 14 aastat tegutsenud ning mitmekülgselt kultuurhariduslikku tegevust viljelenud ühingule pärast sõda nõukogude võimu poolt enam tegutseda ei lubatud.

Teiseks oluliseks eneseteostusvõimaluseks kujunesid haridusseltsid. Aastast 1918 - 1940 on arhiivimaterjalide põhjal tegutsenud Rapla kihelkonnas 22 kultuurhariduslikku seltsi. Võrreldes varasema perioodiga ei koondunud seltsi elu enam kraskusesse, vaid tänu vahahariduspoliitikale Eesti Vabariigis oli tegutsemisvõimalusis igas pütkonnas. Ehkki Raplas oli aktiivselt tegutsev handusselts, tekkis ka Rapla külje all aarvas Alus oma organisatsioon, mis aurtis 14 aastat edakalt tegutseda. Alu Kultuuriühingul olid oma isetegevuskollektiivid, korraldati spordi- ja kultuurüritusi, organiseeriti loenguid ja kursusi. Organisatsioon üheks suuremaks ja jätkepidevaks ülesandeks oli kohaliku raamatukogu asutamine ja ühendamine.

Kultuurhariduslikud seltsid olid oma tegevuse summitud lõpetama 1940 aastal. Rapla kihelkonnas tegutsenud organisatsioonidest on veel arhiivimaterjalide hulgas lähimärkamatü säilikuud, millest kahtlemata on väärt informatsioon meie põlvkonnale, mõistmaks et elu maal ei pea õigu regionaalpõlitiika korral ühendama kolkakulas kopitama.

KOKKUVÕTE

20. sajandi algusaastateks, kui karskusliikumine oli rahva seas jätkuvalt populaarne, oli ka Rapla karskusselts kohaliku kultuurielu keskuseks. Selts asutati 1893. aasta märtsis. Vaatamata algsele suurele liikmete arvule kohanesid seltsi read tänu vaimulike juhtpositsioonile seltsis üsna kiiresti. 1898. aastaks oli järele jäänud vaid 8 liiget. Alles pärast usumeeste kõrvaldamist liidripositsioonilt hakkas seltsi liikmeskond taas kasvama ning karskuslane tegevus sai uut hoogu. Olles selgunud, et viinast loobumiseks tuleb midagi selle asemele pakkuda, hakati oma töös peale karskuskõnede kasutama ka muid meetodeid. Peamiselt korraldati kirjandusõhtuid nii Rapla kui ka ümbruskonna koolimajades, mis tihti kujunesid rahvuslikult meelestatud poliitilisteks õhtuteks. Korraldati ka näitemüüke, kontserte ja näitemänguõhtuid. Selgub ka, kes on praeguse Rapla keskraamatukogu eelkäija. Rapla karskusseltsi lagunemise põhjused peituvad 1905-aasta revolutsioonis.

Teiseks oluliseks eneseteostusvõimaluseks kujunesid haridusseltsid. Aastatest 1918 - 1940 on arhiivimaterjalide põhjal tegutsenud Rapla kihelkonnas 22 kultuurhariduslikku seltsi. Võrreldes varasema perioodiga ei koondunud seltsielu enam keskusesse, vaid tänu vabahariduspoliitikale Eesti Vabariigis oli tegutsemisvõimalusis igas piirkonnas. Ehkki Raplas oli aktiivselt tegutsev haridusselts, tekkis ka Rapla külje all asuvas Alus oma organisatsioon, mis suutis 14. aastat edukalt tegutseda. Alu Kultuuriühingul olid oma isetegevuskollektiivid, korraldati spordi- ja kultuuriüritusi, organiseeriti loenguid ja kursusi. Organisatsiooni üheks suuremaks ja järjepidevamaks ülesandeks oli kohaliku raamatukogu asutamine ja täiendamine.

Kultuurhariduslikud seltsid olid oma tegevuse sunnitud lõpetama 1940. aastal. Rapla kihelkonnas tegutsenud organisatsioonidest on veel arhiivimaterjalide hulgas läbiuurimata säilikuid, millest kahtlemata on väärt informatsiooni meie põlvkonnale, mõistmaks et elu maal ei pea õige regionaalpoliitika korral tähendama kolkakülas kopitamist.

Kasutatud kirjandus

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

Haridusseltsid, koondfond f. 2800 n.1.
Siseministeeriumi juriidiliste isikute büroo. f.14 n. 3.
s. 10 Alu Haridusseltsi põhikiri
s. 1154 Alu Noorte Ühingu põhikiri
s. 1041 Alu Kultuuriühingu põhikiri
s. 252 Raikküla Hariduse Selts
s. 253 Raikküla - Metsküla Haridusring
Ülemaalse Eesti Noorsoo Ühenduse keskjuhatuse ja tema osakonnad
f. 847 n. 32 - 37

Mahtra Talurahvamuuseumi Arhiiv (MT)

Alu Haridusseltsi ja Kultuuriühingu protokolliraamatud ja kirjavahetus MT
3086 /7
Kruusimägi, A. 1970. Rapla rajooni kultuurilugu I. Juuru.
MT 1274 Ar. 161

Tallinna Linnaarhiiv (TLA)

Harju Maavalitsuse hariduseosakond f. 884
Rapla vallavalitsuse kirjavahetus 1919 - 1940 f. 644
Aareleid, A. & Jansen, E. 1992. Eesti rahva kultuurielust minevikus ja tänapäeval, Tallinn
Arukaevu, J. & Jansen, E. (toim.) 1995. Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojaühiskonnast rahvusriigini. Tallinn - Tartu
ENE 2 1987 Tallinn Valgus
Jansen, E. 1993, 3 Veel kord ärkamisaja kultuurimurrangust. Keel ja Kirjandus 5, 293 - 303; 6, 344 - 357.
Karu, E. 1985. Maaseltside osa talurahva kultuurielu ümberkujundamisel 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul. Eesti külaelu arengujooni. Tallinn
Kinkar, F. 1993. Vabaharidus Eesti (1918 - 1940). Tallinn: Koolibri
Kinkar, F. 1996. Eesti haridusseltside ajalooost, Tartu ülikooli Kirjastus.
Kruus, H. 1939. Eesti Aleksandrikool. Tartu: Noor Eesti Kirjastus.
Paidla, A. 1991. Raplamaa, Siin ja sealpool maanteed. Tallinn: Olion

- Poola, M. 1980. Kultuurhariduse ajalugu. Tallinn
 Silvet, E. (koost.) 1989. 100 aastat karskusliikumisest Eestis. 1889 - 1989.
 Tallinn: Eesti Raamat
 Toomtal, H. 1989. Kui Raplasse tulid esimesed seltsid. Koduloolane 12
 (261). Ühistöö 23. 12
 Toomtal, H. 1991. Joosep Maksim ja Rapla kultuurielu algusaastad.
 Kultuur ja Elu. 11, 33 - 38.
 Toomtal, H. 1994. Rapla Haridusseltsi rahvamaja ehitamine. Nädaline 12.
 03.
 Uljas, J. 1990. Rahvamajad Eestis. 1920 - 1940. Tallinn.

 Areng 1934 - 8
 Eest Karskuse Seltside Kalender 1892
 Eesti Postimees 1881, 28
 Karskusleht 1914, 1 - 2
 Linda 1894, 9, 31, 51
 Olevik 1890, 18
 Olevik 1893, 7, 14, 16, 34, 36, 39
 Olevik 1894, 14, 30
 Olevik 1895, 21
 Olevik 1896, 1, 8
 Olevik 1897, 32, 35
 Olevik 1898, 5, 15, 23, 30
 Olevik 1899, 5, 27, 49
 Olevik 1900, 14, 18
 Postimees 1890, 95
 Postimees 1894, 3, 31, 32
 Postimees 1895, 173, 196, 199
 Postimees 1896, 3, 4, 43, 70
 Postimees 1898, 159
 Postimees 1902, 30
 Sakala 1888, 7, 46, 49
 Sakala 1890, 13
 Sakala 1896, 33
 Uus Aeg 1900, 14, 26, 42
 Uus Aeg 1901, 69
 Uus Aeg 1903, 17
 Vaba Maa 1920, 29. 01.
 Virulane 1884, 48
 Virulane 1888, 6, 19, 29
 Virulane 1911, 14

Lisa 1
Tabel 1

Kultuurhariduslikud seltsid Rapla kihelkonnas 1917 - 1940

Organisatsioon	Asutamisaasta
Alu Kultuuriühing	1926
Hagudi Haridusselts	1926
Jalase Haridusselts	1929
Järvakandi Hariduse Selts	1920
Järvakandi Tehaste Haridusselts	1926
Järvakandi Noorte Ühing	1920
ÜENÜ Järvakandi osakond	1930
Kabala Kirjanduse Selts "Lootus"	1921
Kehtna Rahvaraamatukogu Selts	1920
ÜENÜ Kehtna osakond	1929
Kodila Haridusselts	1919
ÜENÜ Ohekatku osakond	—
Palamulla Noorte Ühing	1920
Paluküla Haridusselts	1926
Raikküla Hariduse Selts	1920
Raikküla - Metsküla Haridusring	1929
ÜENÜ Raikküla osakond	1933
Rapla Haridusselts	1919
Sikeldi Kuusiku Nooremate Ühing	1922
Valtu Hariduse Selts	1923
Valtu Laulu- ja Muusikaselts	1924
Valtu Noorsoo Eneseharijate "Ühendus"	1921

Tabel koostatud: ERA 14/3 s. 10, 47, 63, 72, 73, 228, 252, 253, 508,
1004, 1041, 1228, 1236, 1554, 1589, 1634, 1651, 1920, 212
847 /32 - 1
TLA 644/1 - 218

IV Seltsi varalised abinõud

§ 6. Seltsi varalised abinõud saadakse liikumaksudest, seltsi kapitalidest ja ettevõtete tuludest, krigitustest, parandustest, pidude ja koosolekute sissetulekust.

V Seltsi liikmed

§ 7. Seltsil on tegevliikmed ja auliikmed.

§ 8. Seltsi liikmeteks võivad olla kõik, kellel sealuse järgi on õigus seltside liikmeteks olla, selle tingimusega, et need, kes veel

Alu Haridusseltsi põhikiri

I Seltsi otstarve

§ 1. Haridusseltsi otsatarve on rahva keskel haridust laiali laotada, rahva vaimset ja kehalist kasvatust edendada, iseäranis aga noorsoo igakülgse kasvatus eest hoolt kanda.

§ 2. Oma otstarbe kättesaamiseks asutab selts koole, lasteaedu, väikelaste varjupaike, teatreid, mänguplatse, uisuteid ja hoolitseb kasvava noorsoo ainelise ja kõlbelise toetuse eest; paneb toime koosolekuid, kursuseid, loenguid, muusikalisi ja kirjanduselisi õhtuid, õppereise; avab raamatukogusid, lugemistube, õpperinge, annab välja ja laotab laiali raamatuid ja ajakirju.

Märkus: Seltsil on õigus korraldada loteriisid, nõutades selleks luba vastavates seadustes ettenähtud korras.

II Seltsi tegevuspiirkond

§ 3. Seltsi tegevuspiirkonda käib Rapla kihelkond Harju maakonnas.

III Seltsi õigused

§ 4. Seltsil on juriidilise isiku õigused ja temal on luba kapitale ja abirahasid asutada, liikuvat ja liikumatut varandust omandada ja võõrandada, lepinguid teha ja kohustusi oma päale võtta. Seltsil on õigus oma tegevuspiirkonnas osakondi avada.

§ 5. Seltsil on oma pitsat.

IV Seltsi varalised abinõud

§ 6. Seltsi varalised abinõud saadakse liikmemaksudest, seltsi kapitalidest ja ettevõtete tuludest, kingitustest, pärandustest, pidude ja koosolekute sissetulekutest.

V Seltsi liikmed

§ 7. Seltsil on tegevliikmed ja auliikmed.

§ 8. Seltsi liikmeteks võivad olla kõik, kellel seaduse järgi on õigus seltside liikmeteks olla, selle tingimusega, et need, kes veel

mittetäisealised (20. aastased) pole, ei või juhatuse, revisjoni-komisjoni ega seltsi volinikkudeks olla.

§ 9. Seltsi tegevliikmeks vastuvõtmine sünnib seltsi liikmete ettepanekul eestseisuse või iseäralise toimkonna läbi, nagu kodukord seda määrab.

§ 10. Auliikmed valitakse eestseisuse ettepanekul eluks ajaks peakoosolekul nende liikmete hulgast, kes seltsi sihtide kättesaamiseks iseäranis kaasa on aidanud.

§ 11. Iga liige maksab seltsi heaks igaaastast liikmemaksu, mille kõrguse peakoosolek ära määrab. Eestseisusel on õigus neid liikmeid aastamaksust vabastada, kes seltsi tööst tegevalt osa võtavad.

§ 12. Liikmeid, kes liikmemaksu aasta jooksul ära ei ole tasunud, arvatakse seltsist lahkunuteks.

§ 13. Seltsi liikmetel on õigus vabatahtlikult igal ajal seltsist lahkuda, kui nad sellest eestseisusele teada on andnud.

Peale selle võib peakoosolek neid liikmeid seltsist välja heita, kes seltsi huve rikuvad.

VI Seltsi korraldus ja valitsus

§ 14. Seltsi korraldus on järgmine: 1 - peakoosolek; 2 - eestseisus; 3 - revisjoni-komisjon ja toimkonnad.

A - Peakoosolek

§ 15. Peakoosolek kutsutakse eestseisuse poolt vähemalt üks kord aastas kokku. Kokkukutsumine sünnib kuulutamise teel vähemalt ühes ajalehes, või nimeliste kutsetega või kuulutustega avalikes kohtades. Koosolekust võtavad hääleõigusega osa auliikmed ja need tegevliikmed, kes oma aastamaksu ära on tasunud. Iga koosoleku toimumisest tuleb liikmetele teatada vähemalt 2 päeva enne koosolekut.

§ 16. Peakoosoleku käes on üldiste juhtmõtete ülesseadmine seltsi tegevuse kohta. Tema kinnitab juhatuskirjad sisemise korralduse kohta, niihästi eestseisuse, kui ka üksikute toimkondade ja asutuste tarvis, otsustab liikumata varanduse omandamise ja võõrandamise küsimusi, vaatab läbi ja kinnitab eestseisuse ja üksikute toimkondade poolt ettepanud eelarved ja aruanded nende täitmise ja ülepea seltsi tegevuse kohta, valib eestseisuse, revisjoni-komisjoni ja toimkondade liikmed, heidab liikmed seltsist välja, võtab eestseisuse liikmeid vastutusele, otsustab põhikirja muutmise ja seltsi lõpetamise küsimusi.

§ 17. Peakoosolek loetakse otsustusvõimeliseks, kui vähemalt 1/5 liikmetest kohal on. Tarvilise liikmete arvu puudumisel peetakse sealsamas

sama päevakorraga üks tund hiljem otsustusvõimeline peakoosolek ära, vaatamata kohaleilmunud liikmete arvule.

§ 18. Otsused tehakse peakoosolekul koosolevate liikmete liht häälteenamusega, välja arvatud küsimused, mis puudutavad põhikirja muutmist, seltsi lõpetamist, varanduse omandamist ja võõrandamist. Nende otsustamisel peab vähemalt 2/3 liikmetest kohal olema.

B - Eestseisus

§ 19. Eestseisus ajab põhikirja ja peakoosoleku otsuste järgi jooksvaid asju ja on seltsi seaduslikuks asemikuks.

§ 20. Eestseisuseks on esimees kirjatoimetaja, kassapidaja ja peakoosoleku poolt kindlaksmääratud arv liikmeid, mitte vähem, kui 5 liiget, kes omavahelise kokkuleppe teel tööd ära jaotavad.

§ 21. Eestseisuse liikmed valitakse üheks aastaks.

§ 22. Et eestseisuse koosolek otsustusvõimeline oleks, peab vähemalt pool tema liikmetest koos olema. Otsused tehakse kohaleilmunud liikmete häälteenamusega.

§ 23. Seltsi eestseisuse koht on Alu asunduses, Rapla vallas, Harju maakonnas.

D - Revisjoni-komisjon

§ 24. Seltsi tegevuse üle valvamiseks valitakse peakoosolekul üheks aastaks vähemalt 3-liikmeline revisjoni-komisjon. Revisjoni-komisjoni aruanded esitatakse kinnitamiseks peakoosolekule.

VII Põhikirja muutmise kord

§ 25. Seltsi põhikirja muudab peakoosolek selle põhikirja § 18 tähendatud korra järgi.

VIII Seltsi tegevuse lõpetamine

§ 26. Seltsi likvideerimise puhul, kui peakoosolek sellise otsuse teeb, valitakse viimase poolt iseäraline likvideerimise-komisjon, kes kõik

eeltööd likvideerimiseks korraldab ja peakoosoleku otsuse põhjal likvideerimist toimetab.

Alu Noorte Ühingu põhikiri

Seltsi asutaja liikmed:

M. Leidtorf

Ed. Neumann

D. Konsap

I Ühingu siht, tegevuspiirkond ja ab

§ 1. Ühingu siht on edendada noorsoo haridust, nii füüsilist kui ka vaimset — väljaspool kooli.

Märkus: Alu Noorte Ühing on väljaspool poliitilisi erakondi.

§ 2. Alu Noorte Ühingu tegevuspiirkond on Harjumaal Rapla vallas, Alu kogukonnas.

§ 3. Alu Noorte Ühing korraldab oma sihi saavutamiseks oma tegevuspiirkonnas mitmesugused tegevusharud, raamatukogud, lugemistoad, kuu-sekoolid, spordiväljakud, kursuste, loengute ja ekskursioonide korraldamise.

II Liikmed

§ 4. Alu Noorte Ühingu liikmeks võib olla iga isik, kes mees- või naissoost, kes üle 18 /kaheteistkümne/ aasta vana ja kes omab vanusele vastavalt kõik Eesti Vabariigi kodaniku õigused.

Märkus: juhatusel nõusolekul võib liikmeks astuja ka noorem olla, kuid liikmed alla 20. a. ei või koosolekul valida ega ka valituks saada.

§ 5. Isikud, kes § 4. loetud nõuetest loovastavad, võetakse liikmeks vastu nende enda sellekohase sooviga korraldajate või peakoosoleku poolt.

§ 6. Ühingu liikmel tuleb tasuda ühingu laekasse 15.- /viisteist marka/ sisseastumise maksu ja igakuist liikmemaksu, mille määrab kindlaks ühingu peakoosolek.

Märkus: Alu Noorte Ühingu tegevusaasta on 1. jaanuarist kuni 31. detsembrini.

§ 7. Isik, kes kolme kuu jooksul tegevusaasta algusest arvates liikmemaksu ei ole ära maksnud, loetakse Alu Noorte Ühinguist väljaastunuks.

§ 8. Põhikirja vastu rääkimise, muutmise ja korravastuste tegevuste pärast võib ühingu peakoosolek liiget Alu Noorte Ühinguist välja heita.

Märkus: Väljaheidetud liikmel ei ole õigust liikmemaksu tagasi nõuda.

Alu Noorte Ühingu põhikiri

I Ühingu siht, tegevuspiirkond ja abinõud.

§ 1. Ühingu siht on edendada noorsoo haridust, nii füüsilist kui ka vaimset — väljaspool kooli.

Märkus: Alu Noorte Ühing on väljaspool poliitilisi erakondi.

§ 2. Alu Noorte Ühingu tegevuspiirkond on Harjumaal Rapla vallas, Alu kogukonnas.

§ 3. Alu Noorte Ühing korraldab oma sihi saavutamiseks oma tegevuspiirkonnas mitmesugused tegevusharud: raamatukogud, lugemistoad, kutsekoolid, spordiväljakud, kursuste, loengute ja ekskursioonide korraldamine.

II Liikmed

§ 4. Alu Noorte Ühingu liikmeks võib olla iga isik, kes mees- või naissoost, kes üle 18 /kaheksateist/ aasta vana ja kes omab vanusele vastavalt kõik Eesti Vabariigi kodaniku õigused.

Märkus: juhatuse nõusolekul võib liikmeks astuja ka noorem olla, kuid liikmed alla 20. a. ei või koosolekul valida ega ka valituks saada.

§ 5. Isikud, kes § 4. loetud nõudmistele vastavad, võetakse liikmeks vastu nende enda sellekohase soovi korral kas juhatuse või peakoosoleku poolt.

§ 6. Ühingu liikmel tuleb tasuda ühingu laekasse 15.- /viisteist marka/ sisseastumise maksu ja igaaastast liikmemaksu, mille määrab kindlaks ühingu peakoosolek.

Märkus: Alu Noorte Ühingu tegevusaasta on 1. jaanuarist kuni 31. detsembrini.

§ 7. Isik, kes kolme kuu jooksul tegevusaasta algusest arvates liikmemaksu ei ole ära maksnud, loetakse Alu Noorte Ühingust väljaastunuks.

§ 8. Põhikirja vastu töötamise, autute ja korravastaste tegevuste pärast võib ühingu peakoosolek liiget Alu Noorte Ühingust välja heita.

Märkus: Väljaheidetud liikmel ei ole õigust liikmemaksu tagasi nõuda.

III Varandus ja õigused.

§ 9. Alu Noorte Ühingu varandus kujuneb sisseastumis ja liikmemaksudest, kingitustest, toetusrahadest, pärandustest, pidudest, näitemüükidest ja loteriidest, mis toimetatakse vastavate asutuste loaga.

Märkus: ühingul on oma laegas.

§ 10. ühingul on juriidilise isiku õigused: ta võib omandada, pantida ja võõrandada liikuvat ja liikumatut varandust, teha seaduse poolt lubatud lepinguid ja võtta enda peale kohustusi.

§ 11. Alu Noorte Ühingul on oma pitsat pealkirjaga: ALU NOORTE ÜHING.

IV Tegevuse juhtimine

§ 12. Alu Noorte Ühingu tegevust juhib:

- a) peakoosolek
- b) juhatus
- c) revideeriv toimikond

A. Peakosolek

§ 13. Peakosolekud on korralised ja erakorralised.

§ 14. Korralised peakosolekud kutsuvad kokku juhatus kaks korda aastas eelmise peakosoleku poolt kindlaksmääratud tähtajaks, andes teada nädal aega enne kutsete või avalike kuulutuste kaudu koosoleku aja ja päevakorra kohta.

§ 15. Erakorralised koosolekud kutsuvad kokku juhatus revideeriva toimikonna või 20% ühingu liikmete nõudmisel.

§ 16. Koosolek on otsustusvõimeline, kui 1/3 kõigist ühingu liikmetest koos on.

§ 17. Kui koosolek liikmete vajaliku arvu puudumisel pidamata jääb, peetakse teistkordne koosolek üks tund hiljem, samas kohas sama päevakorraga, mis liikmete arvule vaatamata otsustusvõimeline on.

§ 18. Koosolekuid juhatab iga kord koosoleku poolt valitud juhataja ja protokoll kirjutab isik, keda sama koosolek oma keskest valib.

§ 19. Koosolekul otsustatakse lihthäälteenamusega, hääle poolenemisel otsustab esimehe hääl. Hääletuse viisi määrab koosolek.

Märkus: ühingu põhikirja muutmise või tegevuse lõpetamise otsustamiseks on tarvilik 2/3 koosolijate häältest.

§ 20. Peakosoleku võimupiiri kuulub a) ühingu läinud aasta aruande läbivaatamine ja eelarve ning tegevuskava kinnitamine. b) juhatuse ja

revisjoni - komisjoni valimine ja üldse kõigi küsimuste arutamine, mis juhatuse võimupiiridest üle käivad.

§ 21. Koosoleku käigust kirjutatakse protokoll, millele peavad alla kirjutama koosoleku juhataja, kirjatoimetaja ja peale nende kolm koosoleku poolt selleks valitud liiget.

B. Juhatus

§ 22. Alu Noorte Ühingu tegevust juhib vähemalt 5- /viie/ liikmeline ühingu peakoosoleku poolt üheks tegevusaastaks valitud juhatus, kes ühingu peakoosoleku ees vastutab.

§ 23. Ühingu juhatus jagab ametid omavahel järgmiselt: esimees; abiesimees. kirjatoimetaja; abikirjatoimetaja; laekahoidja.

§ 24. Ühingu juhatuse koosolekuid kutsub kokku ja juhatab esimees või viimase puudumisel tema asetäitja. Koosolek on otsustusvõimeline, kui koos on enamus liikmete arvust, nende hulgas ka esimees või tema asetäitja. Koosolekul otsustatakse § 19. ettenähtud korras.

§ 25. Ühingu juhatuse tegevusse kuulub ühingu juhtimine põhikirja ja ühingu peakoosoleku otsuste piirides, nagu Alu Noorte Ühingu majanduslike ja tehniliste külgede eest hoolitsemine, ühingu rahasummade vastuvõtmine ja väljaandmine, igasuguste lepingute ja kohustuste sõlmimine, läbikäimine riiklike, seltskondlike ja eraasutustega ja isikutega Alu Noorte Ühingu nimel; igaaastaste aruannete ning eelarvete kokkuseadmine ja tarvisminevate juhatuskirjade ning määruste väljatöötamine ning nende esitamine ühes revisjoni - toimkonna otsusega peakoosolekule kinnitamiseks; peale selle kutsub ühingu juhatus ellu mitmesugused tegevusharud nagu kirjandus-, muusika-, näite-, spordi- ja karskusharud.

§ 26. Alu Noorte Ühingu juhatuse asukoht on Harjumaal Rapla vallas Alu asunduses.

C. Revideeriv toimkond.

§ 27. Iga aasta valitakse peakoosoleku poolt vähemalt kolmeliikmeline revideeriv toimkond, kes oma hulgast valib esimehe ja kirjatoimetaja.

§ 28. Revideeriva toimkonna tegevusse kuulub: ühingu rahalise läbikäigu, asjaajamise, aruannete, eelarvete revideerimine ja juhatuse liikmete vastu tõstetud kaebuste läbivaatamine.

§ 29. Alu Noorte Ühingu juhatuse ja revideeriva toimkonna liikmed võivad olla ainult täisealised isikud.

Märkus: Koopteeritud liikmed võivad olla ka alaealised.

V Põhikirja muutmine ja tegevuse lõpetamine.

Lisa 4

§ 30. Käesolevat põhikirja võib muuta Alu Noorte Ühingu peakoosoleku otsuse põhjal, millest vähemalt 2/3 kõigist ühingu liikmeist osa võtavad ja kus otsus tehakse 2/3 koosolevate liikmete häälteenamusega.

§ 31. Alu Noorte Ühingu tegevuse lõpetamise otsustamiseks peab 2/3 ühingu liikmeist koos olema, kusjuures otsustada tuleb 2/3 häälteenamusega. Ühingu varandus läheb tegevuse lõpetamisel sellekohase viimase peakoosoleku otsuse põhjal teiste samasisuliste organisatsioonide kasutada.

Asutaja liikmed:

M. Leitdorf

J. Nurk

O. Soone

II Ühingu õigused ja varandus

§ 4. Ühingu on juriidiline isik, mis võib omendada, pantida ja võõrandada liikvahi ja liikmetele varandusi, teha seaduse poolt lubatud lepinguid ja võtta oma peale kohustusi, astuda kaupale ja abivahendeid.

§ 5. Ühingu on oma pärisel peakirjaga Alu Kultuurühing.

§ 6. Ühingu varandus kujuneb liikmemaksudest, kingitustest, toetustest, pööranditest, pildidest, näitemüükidest ja loteriidest, misugused toimeatakse vastava seaduse looga.

Märkus. Ühingu on oma looga.

III Liikmed

§ 7. Ühingu liikmeks võivad olla kõik, kellel seaduse järgi on õigus selliste liikmeteks olla selle koostöömõtoga, et need, kes veel mitte täiskasvanud (20 a. vanad) pole, ei või juhtumise ja revisjoni toimikonnas liikmeteks kui ka sellisi volinikkudeks olla.

Märkus. Ühingu on auliikmed.

§ 8. Isikud, kes § 7 loendist nõuetele vastavad, võetakse liikmeks vastu nende enda sellekohase sooviga korraldada juhtumise või peakoosoleku poolt.

§ 9. Auliikmed valitakse juhtumise ettepanekul eluks ajaks peakoosolekul nende liikmete hulgas, kes ühingu sihtide kättesaamiseks isiklikult kaasa on andanud.

§ 10. Iga liige maksab ühingu laeka igakuist liikmemakset, mille kõrguse peakoosolek kindlaks määrab. Juhtumisel on õigus astumaksu neid liikmeid vabastada, kes seltsi tööst tugevalt osa võtavad.

Alu Kultuuriühingu põhikiri

I Ühingu otstarve ja tegevuspiirkond

§ 1. Alu Kultuuriühingu ülesandeks on välishariduse edendamine kohaliku rahva hulgas, eriti noorsoo kehalise ja vaimse arengu eest hoolitsemine.

§ 2. Oma otstarve kättesaamiseks asutab ühing koole, lasteaedu, väikelaste varjupaike, teatreid, spordiväljakuid, uisuteid ja hoolitseb kasvava noorsoo ainelise ja kõlbelise toetuse eest, korraldab koosolekuid, kursusi, loenguid, muusikalisi ja kirjanduselisi õhtuid, õppereise, kutsub ellu mitmesuguseid tegevusharusid: kirjandus-; muusika-; näite-; spordi-; male- ja karskusharud; avab raamatukogud, lugemistoad, õpperingid; annab välja ja levitab raamatuid ja ajakirju.

§ 3. Ühingu tegevuspiirkond on Rapla kihelkond Harju maakonnas.

II Ühingu õigused ja varandus

§ 4. Ühingul on juriidilise isiku õigused: ka võib omandada, pantida ja võõrandada liikuvat ja liikumatut varandust, teha seaduse poolt lubatud lepinguid ja võtta oma peale kohustusi, asutada kapitale ja abirahasid.

§ 5. Ühingul on oma pitsat pealkirjaga Alu Kultuuriühing.

§ 6. Ühingu varandus kujuneb liikmemaksudest, kingitustest, toetusrahadest, pärandustest, pidudest, näitemüükidest ja loteriidest, missugused toimetatakse vastava asutuse loaga.

Märkus: Ühingul on oma laegas.

III Liikmed

§ 7. Ühingu liikmeks võivad olla kõik, kellel seaduse järgi on õigus seltside liikmeteks olla selle lisatingimustega, et need, kes veel mitte täisealised (20. a. vanad) pole, ei või juhatuse ja revisjoni toimkonna liikmeteks kui ka seltsi volinikkudeks olla.

Märkus: Ühingul on auliikmed.

§ 8. Isikud, kes § 7 loetud nõuetele vastavad, võetakse liikmeks vastu nende enda sellekohase soovi korral kas juhatuse või peakoosoleku poolt.

§ 9. Auliikmed valitakse juhatuse ettepanekul eluks ajaks peakoosolekul nende liikmete hulgast, kes ühingu sihtide kättesaamiseks iseäranis kaasa on aidanud.

§ 10. Iga liige maksab ühingu laeka igaaastast liikmemaksu, mille kõrguse peakoosolek kindlaks määrab. Juhatusel on õigus aastamaksust neid liikmeid vabastada, kes seltsi tööst tegevalt osa võtavad.

§ 11. Liikmeid, kes liikmemaksu tegevusaasta jooksul ära ei ole tasunud, arvatakse ühingust lahkunuteks.

Märkus: Ühingu tegevusaasta on 1. jaanuarist kuni 31. detsembrini.

§ 12. Ühingu liikmetel on õigus vabatahtlikult igal ajal ühingust lahkuda, kui nad sellest juhatuselt on teada andnud. Peale selle võib peakoosolek neid liikmeid ühingust välja heita liikmemaksu tagasimaksmata, kes ühingu huve rikuvad.

IV Ühingu tegevuse juhtimine

§ 13. Alu Kultuuriühingu tegevust juhivad:

A - Peakoosolek

B - Juhatus

C - Revideeriv toimikond

A - Peakoosolek.

§ 14. Peakoosolekud on korralised ja erakorralised.

§ 15. Korralised peakoosolekud kutsuvad kokku juhatus vähemalt üks kord aastas eelmise peakoosoleku poolt kindlaks määratud tähtajaks, andes teada nädal aega enne kutsete või avalikkude kuulutuste kaudu koosoleku kohta koos aja ja päevakorraga.

§ 16. Erakorralised koosolekud kutsuvad kokku juhatus tarviduse järgi või revideeriva toimikonna või 20% ühingu liikmete nõudmisel kahe nädala jooksul nõude esitamisest arvates.

Märkus: Juhatusel tõrkumise puhul koosolekut kokku kutsuda kutsuvad koosoleku kokku revideeriv toimikond.

§ 17. Peakoosoleku võimupiiri kuulub: ühingu läinud aasta aruande läbivaatamine ja eelarve ning tegevuskava kinnitamine, juhatuse ja revideeriva toimikonna valimine, kodukorra vastuvõtmine ja üldse kõigi küsimuste arutamine, mis juhatuse võimupiiridest üle käivad.

§ 18. Peakoosolek loetakse otsustusvõimeliseks, kui vähemalt 1/5 liikmetest ilmunud on. Tarvilisel liikmete arvu puudumisel peetakse sealsamas sama päevakorraga üks tund hiljem otsustusvõimeline peakoosolek ära, kohale ilmunud liikmete arvule vaatamata.

§ 19. Otsused tehakse peakoosolekul koosolevate liikmete lihthäälteenamusega, väljaarvatud küsimustes, mis põhikirja muutmisel, seltsi lõpetamisel, varanduse omandamisel ja võõrandamisel puutuvad, millede otsustamisel vähemalt 2/3 liikmetest koos peab olema.

§ 20. Koosoleku käigu üle kirjutatakse protokoll, millele peavad alla kirjutama koosoleku juhataja, kirjatoimetaja ja peale nende kolm koosoleku poolt selleks valitud liiget.

B - Juhatus

§ 21. Juhatus ajab põhikirja, kodukorra ja peakoosoleku otsustest lähtuvaid asju ja on ühingu seaduslikuks esindajaks.

§ 22. Juhatuses on esimees, kirjatoimetaja, laekahoidja ja peakoosoleku poolt kindlaksmääratud arv liikmeid, milline arv eelpoolloetletuiga kokku mitte vähem kui 5 on, kes kodukorras ettenähtud alusel omavahel ametid ja tööd ära jaotavad.

§ 23. Juhatus liikmed valitakse ühe aasta peale.

§ 24. Et juhatuse koosolek otsustusvõimeline oleks, peab vähemalt pool tema liikmetest koos olema; otsused tehakse ilmunud liikmete häälteenamusega.

§ 25. Ühingu juhatuse asukoht on Alu asunduses Rapla vallas Harju maakonnas.

§ 26. Peakoosolek võib juhatusele soovitaval korral tasu määrata.

C - Revideeriv toimikond

§ 27. Igal aastal valitakse peakoosoleku poolt vähemalt kolmeliikmeline revideeriv toimikond, kes oma hulgast valib esimehe ja kirjatoimetaja.

§ 28. Revideeriva toimikonna tegevusse kuulub: ühingu rahalise läbikäigu, asjaajamise, aruannete, eelarvete revideerimine ning juhatuse liikmete vastu tõstetud kaebuste läbivaatamine.

V Põhikirja muutmine ja tegevuse lõpetamine.

§ 29. Käesolevat põhikirja võib muuta Alu Kultuuriühingu peakoosoleku otsuse põhjal, millest võtab osa vähemalt § 19. tähendatud arv liikmeid ja kus otsus tehakse vähemalt 2/3 koosolevate liigete häälteenamusega.

§ 30. Ühingu tegevuse lõpetamise otsustamise koosolekust peab osa võtma vähemalt § 19. tähendatud arv liikmeid, kusjuures otsustada tuleb 2/3 häälteenamusega. Ühingu varandus läheb tegevuse lõpetamise puhul sellekohase peakoosoleku otsuse põhjal teiste samasihiliste organisatsioonide kasutada.

Asutaja liikmed:

O. Willandi

M. Leitdorf

O. Soone

(Eesti Riigiarhiiv Fond 14/3 - 1041)

Alu lugemistoa ja raamatukogu kodukord

A - Lugemistuba

1. Alu lugemistuba on avatud kaks korda nädalas — igal laupäeval kella 6 - 11 õhtul ja pühapäeval kella 1. lõunal kuni 8. õhtul. Lugemistuba on avatud Alu Kultuuriühingu liikmetele.
2. Lugemistoas olevaid lehti ja ajakirju võib lugeda ainult koha peal. Kojuviimiseks võib ajakirju saada raamatukoguhoidja korraldusel harilikus raamatute väljaandmise korras.
3. Lugemistoas olevaid mängu võib tarvitada ainult kohapeal.
4. Suitsetamine lugemistoas on keelatud; suitsetada võib all eeskojas.
5. Igasugused korrarikkumised lugemistoas on keelatud, keelust üleastujaid kõrvaldatakse lugemistoast peale ühekordset märkust korrapidaja poolt.
6. Teistesse ruumidesse, mis ei kuulu lugemistoa juurde, on keelatud minna, erand on kohalikel seltsi tegelastel.
7. Korrapidajateks on Alu Kultuuriühingu juhatuse liikmed pühapäeviti, laupäevane korrapidamine on raamatukoguhoidja käes, kellele on abiks Alu täienduskooli õpilased.
8. Kõik lugemistoa kasutajad peavad vastuvaidlemata lugemistoa korrapidajate korraldusele alluma. Oma maksmapanekuks kasutavad korrapidajad neile seadustes ettenähtud õigusi.
9. Lugemistoas olevaid ajalehti, ajakirju, mängu ja muud inventari tuleb hoolsalt ja puhtalt hoida. Nende rikkumise ja lõhkumise läbi tekitatud kahjud nõutakse asjaosaliste (süüdlaste) käest vastuvaidlemata sisse.

B - Raamatukogu

10. Alu raamatukogu on avatud igal laupäeval kella 7. - 9. õhtul.
11. Raamatukogust saavad raamatuid Alu Kultuuriühingu liikmed, kes oma seltsi kuulumist peavad tõestama liikmekaardi ettenäitamisega, kui raamatukoguhoidja seda nõuab.
12. Peale ülalmainitute saavad raamatukogust raamatuid Alu täienduskooli õpilased, tasuks punkt 7. tähendatud kohustuste eest, mis puhul raamatukoguhoidjal on õigus neid õppetööst vabal ajal rakendada veel teistele raamatukogus ettetulevatele töödele.

13. Raamatuid antakse korraga välja raamatukoguhoidja äranägemise järgi, võttes arvesse raamatukogus olevate raamatute arvu ja üksikute raamatute suurust.

14. Raamatukogust toodud raamatud peab tagasi tooma kahe nädala jooksul. Enne vana raamatu tagasitoomist uut ei anta.

15. Raamatuid tuleb puhtalt hoida. Rikutud ja määritud raamatuid tagasi ei võeta, vaid nõutakse kohtu korras nende normaalväärtus sisse.

16. Punktides 11 ja 12 täheldatud isikud saavad raamatuid tarvitada maksuta.

17. Isikutelt, kes määratud ajaks raamatuid tagasi ei too, võetakse trahvi progressiivselt 5% nädalas raamatu hinnast. Iseäralistel juhtudel võib raamatukoguhoidja tähtaega pikendada.

18. Raamatuid kõrvalistele isikutele edasi anda on keelatud. Eksijad selle punkti vastu kaotavad raamatukogust raamatute saamise võimaluse.

19. Kaebused lugemistoa korrapidajate kui ka raamatukoguhoidja kohta nende võimupiiridest üleastumise puhul esitatakse Alu Kultuuriühingu juhatusele

20. See kodukord on vastu võetud ülaltähendatud seltsi juhatuse poolt ja maksab kuni uue korralduseni, mis käesoleva tühistab.

Kodukord on vastu võetud Alu Kultuuriühingu juhatuse koosolekul 10. dets. 1926.

B - Liikmed

8. Alu Kultuuriühingu liikmel on õigus kasutada kõiki haridus levitavaid vahendeid, mis on avatud ja avalikse tegevuse koht Alu KÜ poolt.

9. Selle õiguse kohustab AKÜ liige kassa sitama jõudu mõnda kõrgema kultuuretttevõtte läbivõtmiseks, mis alandavalt võib mõjuda nii isiku kui ka ühingu heale nimelt.

10. Kõrgist väärarvustest ühingu elus kaotab liige sellest juhatusele vähimata teatada.

C - Peakoosolek

11. Peakoosolekud avab esimees või viimaste puudumisel tema asetäitja juhatuses ja korraldab koosoleku juhataja valimise.

Alu Kultuuriühingu kodukord

A - tegevuseharud

1. Tegevusharu kutsub ellu juhatus, määrates oma hulgast tarvilik arv organiseerijaid. Kui tarviline arv AKÜ liikmeid on kogunud teatud tegevusharu ümber, algab see oma tegevust.

Märkus: Alu Kultuuriühingu liige võib töötada mitmes tegevusharus.

2. Tegevusharu juhid kinnitab ametisse ja sõlmib lepinguid nendega juhatus. Tegevusharu võib nende kohta esineda sooviavaldusega, millistega juhatus tarbe korral arvestab.

3. Tegevusharu esineb oma juhi kaudu sooviavaldusega eelarve kohta, mis puudutab teatud tegevusharu.

Märkus: Tegevusharu eelarve seab kokku juht, arvesse võttes tegevusharu liikmete sooviavaldusi.

4. Tegevusharu sisemise korralduse töötab välja tegevusharu poolt valitud vastav komisjon, mille töötulemus tegevusharu poolt heaks kiidetult juhatussele kinnitamiseks esitatakse.

5. Juhatus tegevusharu kodukorda kinnitades, vaatab järgi, kas käesolev kodukord on kooskõlas üldise kodukorra, põhikirja ja peakoosolekute otsustega.

6. Tegevusharu võib oma hulgast liiget välja heita, kes takistavalt mõjub tegevusharu tegevusele.

7. Tegevusharu ei aja iseseisvalt rahaliste kuludega seotud operatsioone. Rahaliste väljaminekute kohta teeb lõppotsuse juhatus.

B - Liikmed

8. Alu Kultuuriühingu liikmel on õigus kasutada kõiki haridust levitavaid vahendeid, mis on avatud ja avatakse tegevuse kestel Alu KÜ poolt.

9. Selle eest kohustab AKÜ liige kaasa aitama jõudu mööda kõikide kultuurettevõtete läbiviimiseks, mis alandavalt võib mõjuda nii isiku kui ka ühingu heale nimele.

10. Kõigist väärnähtustest ühingu elus kohustab liige sellest juhatussele viibimata teatama.

C - Peakosolek

11. Peakosolekud avab esimees või viimaste puudumisel tema asetäitja juhatuses ja korraldab koosoleku juhataja valimise.

12. Aruanded, eelarved ja muud ettepanekud juhatuse poolt kannab ette juhatuse poolt selleks volitatud juhatuse liige, kes ka ettepanekuid kaitseb.
13. Peale ettepanekute tegemist avab koosoleku juhataja läbirääkimised, mille järele tuleb resolutsioonide hääletamine.
14. Koosoleku juhataja peab korda koosolekul, teeb märkusi kõnelejale, kes aimest kõrvale kalduvad, teeb korraldusi korrarikkujate taltsutamiseks ja valvab kõigiti koosoleku korra järgi.
15. Sõna saavad koosolijad ülesandmise järjekorras.
16. Väljaspool järjekorda saavad sõna sõnavõtjad "faktilisteks märkusteks" ja "korra kohta".
17. "Faktiliseks märkuseks" antakse sõna mõtete või kõne sisu valesti tõlgitsemise puhul mõne kõneleja poolt, kuna "korra kohta" sõnasaajad ettepanekuid või sooviavaldusi esitavad koosoleku korra kohta.
18. Sõnaõiguse võtab koosoleku juhataja kõnelejalt, kes kolme korrale kutsumise peale vaatamata veel koosoleku korra kohta eksib.
19. Koosolekul kõrvaldab koosoleku juhataja isikuid, kes avalikult rahu rikuvad, või keda koosolek on otsustanud kõrvaldada.
20. Koosoleku juhataja tegevuse vastu on lubatud protesteerida igal AKÜ liikmel, kes näevad tema tegevuses võimupiiridest üleastumist.
21. Umbusalduse puhul lahkub koosoleku juhataja oma kohalt ja annab koosoleku juhtimise uuele juhatajale üle.
22. Peale päevakorra läbivõtmist lõpetab koosoleku juhataja koosoleku.

D - Juhatuse

23. Ametid jaotab juhatuse omavahel isiklikul kokkuleppel.
 24. Juhatuse valib oma keskelt ühingu esindajad neisse kohtadesse, kuhu ei nõuta peakoosoleku valimist.
 25. Juhatuse valib oma keskelt tegevusharu organisatsioonideks vähemalt pool juhatuse liikmete arvust, kusjuures soovitatav on, et esimees on väljaspool tegevusharude juhtimisest.
 26. Juhatuse liikmed, kes kolm korda ilma mõjuvate põhjusteta juhatuse koosolekuist on puudunud, loetakse juhatusest lahkunuteks.
 27. Uue juhatuse esimese koosoleku kutsub kokku kahe nädala jooksul peale valimist vana juhatuse, koosoleku päevakorras on ametite jaotamine.
 28. Juhatuse võib tarbe korral oma koosolekutele kutsuda väljastpoolt nõuandjaid ja eriteadlasi, kui ka teisi töökaid inimesi, kellel on koosolekul nõuandev hääl.
- Märkus: Koopteeritud liikmed peavad eelmise juhatuse koosolekul protokollitud saama.

E - Revideerimine

29. Revideeriva toimkonna esimese koosoleku kutsub kokku juhatus kuu aja jooksul peale ametisse astumise, koosoleku päevakorras on revideeriva toimkonna ametite jaotamine.

30. Revideeriv toimikond vaatab vähemalt üks kord aastas läbi kassa, raamatupidamise, asjaajamise, eelarve ja aruanded.

31. Seda kodukorda võib muuta AKÜ- u peakoosoleku harilikus korras.

Kodukord on vastuvõetud AKÜ peakoosolekul 24. aprillil 1927.

Alu Kultuuriühingu juhatuste koosseisud

aasta	esimees	abi	kirjatoimetaja laekahoidja		abid
1926	H. Turp	O. Villandi	Joh. Viikberg	A. Soone	Ed. Neumann, H. Roosimann, V. Hergauk.
1927	M. Leitdorf	H. Turp	Staub	Ed. Neumann	O. Soone, H. Roosimann, A. Odelandt, M. Turp, O. Villandi, O. Nurk, A. Liimann, J. Viikberg
1928	Ed. Reinbach	A. Odelandt	H. Turp	J. Kilkhau	M. Tapupere
1929	A. Viikmann	R. Nõu	H. Turp	A. Odelandt	M. Maandi
1930	A. Odelandt	R. Nõu	M. Pärt	M. Turp	M. Maandi
1931	M. Maandi(te)	R. Nõu	A. Odelandt	M. Turp	M. Pärt
1932	M. Maandi(te)	Ed. Neumann	A. Odelandt	M. Turp	M. Pärt
1933	R. Nõu	M. Randorf	A. Odelandt	M. Turp	A. Pooman
1934	H. Turp	M. Randorf	A. Odelandt	O. Vanajuur	A. Pooman
1935	H. Kaasik	A. Ruut	A. Pooman	R. Iir	M. Turp
1936	R. Iir	A. Ruut	A. Pooman	M. Turp	O. Vanajuur
1937	H. Turp	A. Ruut	A. Pooman	M. Maandi	M. Turp
1938	H. Turp	A. Maandi	A. Pooman	M. Maandi	M. Turp
1939	A. Taumi/ hiljem Toomi	M. Turp	A. Pooman	M. Maandi	A. Arakas

Alu Kultuuriühingu liikmed

Arakas, H.	Maantee, Arnold	Soldatus, Johannes
Arakas, H.	Maantee, Eduard	Soone, Aliidje
Arakas, Voldemar	Meinart, O.	Soone, Anton
Aver	Mitt.	Soone, Miina
Bachmann, H.	Männart, Oskar.	Soone, Otto
Bergmann, Edgar	Männart - Kilkhaus, Amanda	Staub.
Eiland, Linda	Neimann	Sulakatko, Leon
Hergauk, Hilda	Neudorf, Liis	Zimmermann, Georg
Hergauk, Julius	Neudorf, Y.	Taumi, A.
Hergauk, V.	Neumann, Eduard	Tapupere, Martin
Iir, R.	Nurk, O.	Teethaus
Jakk, E.	Nõu, O.	Teetland, L.
Jakk, V.	Nõu, R.	Tepvi, Amando
Jõulu, O.	Odelandt, Adeele	Tiisel, L.
Kaasik, Herman	Palm, Linda	Truu, Linda
Kaasik, (eelmise abik.)	Patzig, A.	Turp, Harald
Kalda, G.	Polakas, Ellen.	Turp, Maria
Kelmsaar, Y.	Polakas, August.	Uus, Anna
Kelmser, Y.	Pooman, Alice	Uus, August
Kilkhaus, Jüri.	Pooman, M.	Vanajuur, Otto
Konsap, Daniel.	Preiman, August	Veidermann, Hilda
Kärman, H.	Puknik, Sida	Viibus, H.
Lauriman, Armilde	Pärt, M.	Viikberg, E.
Lauriman, Oskar	Rebas	Viikberg, Johannes
Laurimann, H.	Reinbach, Eduard	Viikberg, Julius
Leikman, Eduard.	Riidelbach, Vilma	Viikberg, Osvald
Leitdorf, Martin.	Rikas, M.	Viikmann, A.
Liimann, A.	Roberg, Hilja	Villandi, Helmi
Liiv, Leida	Roberg, Johannes	Villandi, O.
Lipstahl Edgar	Poolemann.	Vultman, Karl
Lipstahl, Johannes	Roosimann, H.	Vultman (eelmise abik.)
Lumberg, Leida	Ruut, A.	Valjamats, M.
Maandi, Helmut	Räak, Paul	
Maandi, Mart	Seersant, Elvi	
Maantee, Adeele	Seersant, Ella	

Väljavõte Alu Haridusseltsi protokolliraamatust

Alu Kultuuriühingu juhatuse koosolek 12. 02. 1928. a. Alu kooli ruumes...

...Endine juhatus andis uuele üle järgmise varanduse:

- 1) ühingu pitsat
- 2) numeraator
- 3) aiapeost järelejäanud asjad: klaassiga nõöpisid ja muid asju
- 4) põhikiri
- 5) liikmeraamatud — 1½ eksemplari
- 6) pidukuulutusi
- 7) protokolliraamat
- 8) pileтираamatud — 3 tervet, 4 poolikut
- 9) lavatarbed: 1 habe, 5-d vuntsid, 2 karpi vaseliini (poolikud), 1 karp puudrit, 11 poolikut pulka näovärvi ja 2 põhivärvi, 1 peegel, 1 kamm, 2 piipu (üks suurem teine väiksem), 1 kepp, näitemängu raamatud: "Lamba liha", 3 eks., "Pila Peetri testament" 3 eks., "Meie metsanurgas" 2 eks., "Kui torm vaikib" 3 eks.
- 10) ilulaternaid 8 tk.
- 11) lambiklaase 5 tk.
- 12) lampisid 8 tk. (7 seinalampi ja 1 suur laelamp), peale selle 1 laelamp raamatukogu toas
- 13) lugemislaud
- 14) raamatukogu kapp
- 15) õlikann trehtriga
- 16) õlinõu (neljakandiline)
- 17) üks tükk traati
- 18) nootisid (tantsutükid 10 eks.)
- 19) rahakast
- 20) põrandahari
- 21) pargi näitelava ja pingid
- 22) paat